

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 6 (1)

Дніпропетровськ
2013

**Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановою президії ВАК України
№ 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.**

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**; д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн**, д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв**; д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м. Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); докт. філос. наук, проф. **В. Б. Окороков**; к-т політ. наук, доц. **В. І. Пашенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д. філос. наук, проф. **В. В. Хміль**, д. філос. наук, проф. **О. М. Корх**, д. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**, д. філос. наук, проф. **В. І. Палагута**, д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2013
© Автори статей, 2013

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 316.33:321

Е. В. Реутов

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет*ДЕТЕРМИНАНТЫ ДОВЕРИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПОЛИТИЧЕСКОМУ РУКОВОДСТВУ¹

В результате исследования личностного аспекта формирования доверия административно-политическому руководству выявлено, что доверие определяется комплексом детерминант статусного и ценностного характера. К важнейшим статусным характеристикам личности относятся гендер и возраст, в меньшей степени – поселенческий признак, уровень образования и материальное положение. Доверие политическому руководству характеризуется обратной связью с объемом человеческого капитала. На уровень доверия руководству большое влияние оказывает степень религиозности человека, а также его установка на межличностное доверие.

Ключевые слова: Социальное доверие, политическое доверие, административно-политическое руководство, детерминанты доверия. *Ключевые слова:* Иван Ильин, философская антропология, образ человека, религиозность, дух, духовность, феномен любви.

1 *Статья подготовлена при финансовой поддержке РГНФ. Грант «"Культура недоверия" в региональном социуме: факторы и социальные практики» № 12-03-00148/12.*

Как правило, категория «образ человека» связывается с Доверием политическому руководству и отдельным институциям в настоящее время регулярно отслеживается социологическими службами. И заказчики подобных мониторингов – властные либо оппозиционные им структуры, и сами социологи, таким образом, считают доверие важнейшей составляющей легитимности власти и, шире, социального порядка в обществе.

Литература, посвященная социальному доверию, в настоящее время насчитывает сотни наименований. При этом авторы статей и монографий, следующие различным концептуальным подходам, соответственно, по-разному оценивают как сам концепт доверия, так и направленность причинно-следственных связей, объединяющих доверие с многообразием социальных фактов. Так, важнейшей исследовательской проблемой до сих пор является неопределенность статуса переменной доверия в его взаимосвязи с социальной интеграцией. Является ли доверие необходимой предпосылкой интеграции социума либо должно рассматриваться в качестве одного из ее показателей?

Доверие рассматривается и как рационализированная ментальная конструкция – отношение, формирующееся в результате долговременного опыта интеракций, и как некий предрациональный (или иррациональный) ментальный феномен. Так, А. Селигмен, рассматривает доверие как следствие ролевой неопределенности, связанной со структурной непрозрачностью ролей, в ситуации, когда «системно определенные ожидания больше не жизнеспособны» (Seligmen 2002, p. 21) [1, с. 21]. То есть доверие – это в значительной мере внерациональное отношение, хотя и опосредованное тем или иным социальным опытом. Н. Луман, в свою очередь, считает необходимым разделение доверия и уверенности, где первое отличается от второго тем, что не предполагает возможности разочарования в силу субъективного отсутствия риска в этих отношениях, и, следовательно, отсутствия необходимости альтернатив, а второе – предполагает риск, связанный с необходимостью выбора (Luhman 2000) [2].

Политические интеракции, в отличие от повседневных контактов, организованы в вертикальном пространстве властных отношений, а их стороны, как правило, в разной степени заинтересованы в ресурсах своих контрагентов. Закрытость (в большей или меньшей степени) процесса принятия решений не способствует рационализации

политической рефлексии общественным сознанием. Таким образом, политическое доверие еще в большей мере выходит за пределы рациональной оценки деятельности властных институтов и персон. В частности, Б. Дубин, подвергая критике высокие рейтинги доверия «первым лицам» политической системы России, говорит о «передоверении» инициативы в условиях пассивной адаптации и гиперконтроля (Dubin) [3]. При этом доверие «первым лицам» лишь в минимальной степени проецируется на иные институты (Holodkovskij 2009, p. 9) [4, с. 9].

Анализ данных социологических мониторингов показывает, что российский респондент далеко не всегда вкладывает в предлагаемое ему социологами «доверие» что-то личное сверх обычного одобрения деятельности того (тех), о котором его спрашивают. Косвенным доказательством этому служит фактическое совпадение электорального рейтинга и рейтинга доверия «Единой России», которые, по данным ФОМ, в апреле 2013 г. составляли, соответственно, 39 % и 41 % (Political indicators) [5]. Казалось бы, такое специфическое отношение, как доверие должно быть связано с наличием неких эмоционально окрашенных положительных коннотаций. В то же время решение проголосовать может быть связано лишь с предпочтением данного объекта из ряда других – без приписывания ему личностно значимых и эмоционально окрашенных характеристик. Следовательно, доверие как отношение логически является более редким феноменом, нежели одобрение, готовность голосовать и пр. Однако в данном случае мы видим, что уровень доверия не ниже, а даже выше, чем электоральный рейтинг партии. Можно ли после этого говорить о специфическом значении феномена доверия для массового сознания российского общества? Но, с другой стороны, партия является слишком большой абстракцией для абсолютного большинства респондентов. Из этого вытекает и недостаточная адекватность категории доверия для описания отношения к данному институту.

Сопоставление данных ВЦИОМ и ФОМ, касающихся одобрения деятельности Президента РФ и доверия ему, дает уже несколько иную картину. Так, в целом одобряют деятельность Президента РФ 65,2 % опрошенных (данные ВЦИОМ, апрель 2013 г.) (Ratings) [6]. Доверяет В. Путину в той или иной степени уже меньшая часть респондентов – 58 % (данные ФОМ, апрель 2013 г.). При этом группа

безусловно доверяющих крайне немногочисленна – 16 % (Political indicators) [5]. То есть, когда речь заходит об отношении не к абстрактному и малопопулярному институту, а к общепризнанному политическому лидеру, общественное мнение уже дифференцирует электоральное предпочтение, одобрение деятельности и доверие, причем в последнем демонстрирует достаточную осторожность, в большинстве случаев склоняясь к варианту «скорее доверяю».

В нашем исследовании в качестве основного адресата доверия выступает административно-политическое руководство – недифференцированный социальный актор, интегрирующий в себе как персонализированные, так и институциональные характеристики. Введение в опросник в качестве адресата доверия руководство города (района), области и страны позволяет преодолеть, с одной стороны, чрезмерно персонализированное отношение к конкретным лицам, занимающим властные позиции, с другой – делает для респондента менее

абстрактной формулировку вопроса, как происходит зачастую в случае с политическими институтами.

При этом основной задачей работы является выявление основных статусных и ментальных детерминант политического доверия. Группировка данных в соответствии с половозрастными, поселенческими, социоэкономическими, религиозно-идентификационными характеристиками респондентов, а также с некоторыми установками, касающимися межличностного доверия, позволяет выяснить те факторы, которые в наибольшей степени способствуют формированию отношений доверия в социуме. Эмпирические данные получены в ходе социологического исследования «Культура недоверия» в региональном социуме: факторы и социальные практики, проведенного под руководством автора в ноябре 2013 г. в Белгородской области (N=962 респондента, выборка репрезентативна по полу, возрасту и типу поселения).

Таблица 1. Доверяете ли Вы руководству..., %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
города (района, поселения)	20,58	31,70	21,93	16,01	9,78	9,46
области	21,21	31,50	22,77	14,66	9,86	10,92
страны	21,00	30,56	22,55	15,90	9,99	9,26

Как видно из таблицы 1, руководству города (района, поселения) доверяют 20,58 % респондентов, скорее доверяют – 31,70 %. Скорее не доверяют ему 21,93 % опрошенных, не доверяют – 16,01 %. Индекс доверия местному руководству составил 9,46¹. Руководству области доверяет приблизительно такое же количество респондентов – 21,21 %, скорее доверяют ему 31,50 %. Скорее, не доверяют – 22,77 %, не доверяют – 14,66 %. Индекс доверия региональному руководству составил 10,92 %. Руководству страны доверяют 21,00 % опрошенных, скорее доверяют ему 30,56 %. Скорее, не доверяют – 22,25 %, не доверяют – 15,90 %. Индекс доверия федеральному руководству составил 9,26.

При анализе распределения политического доверия по уровням власти внимание на себя обращают, прежде всего, два момента. Во-первых, очевиден в целом положительный тренд – показатели доверия имеют позитивный баланс, хотя перевес доверия над недоверием не так уж велик. Во-вторых, отсутствует статистически значимая разница в доверии административно-

политическому руководству различного уровня. Власть все более воспринимается населением как достаточно однородная структура, каждая иерархическая ступень которой взаимосвязана с другими. Является ли эта структура в глазах населения «вертикалью», формирование которой было целью политических реформ 2000-х гг., либо же рассматривается людьми как нечто чуждое, отстраненное и, в силу этого, внутренне недифференцированное – в данном случае неважно и выходит за пределы цели нашего исследования.

В результате группировки полученных данных в соответствии с комплексом статусных характеристик респондентов был выявлен ряд достаточно интересных закономерностей формирования политического доверия. Прежде всего, стало ясно, что доверие политическому руководству – это намного более феминная, нежели маскулинная характеристика. Рассчитанный по указанной ранее формуле индекс доверия руководству города (района, поселения) у женщин на 26,37 пунктов выше, чем у мужчин (таблица 2).

Таблица 2. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Пол, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Мужчины	17,35	24,58	23,61	23,37	11,08	-5,54
Женщины	23,12	37,06	20,73	10,46	8,62	20,83

В отношении руководства области разница чуть меньше – 23,78 пунктов (таблица 3); руководства страны – такая же – 26,21 (таблица 4). Устойчивость

данного показателя свидетельствует о неслучайности полученных данных и о действительно значимых гендерных различиях в установках населения.

Таблица 3. Доверяете ли Вы руководству области? / Пол, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Мужчины	18,55	25,06	25,30	20,96	10,12	-2,68
Женщины	23,30	36,33	20,92	9,91	9,54	21,10

¹ Индекс рассчитывался как разница между доверяющих и не доверяющих в целом. При этом соответствующие доли определялись как суммы безоговорочно высказывающих мнение (с коэффициентом 1) и скорее придерживающихся его (с коэффициентом 0,5).

Таблиця 4. Доверяете ли Вы руководству страны? / Пол., %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Мужчины	17,35	24,34	25,54	22,41	10,36	-5,66
Женщины	23,85	35,23	19,82	11,01	10,09	20,55

Выраженными являются и возрастные различия. Наиболее недоверчивыми к руководству различного уровня являются самые молодые респонденты – 18–29 лет (таблицы 5–7). Наиболее высокими показателями доверия отличаются респонденты 60 лет и старше. Причем, разница между двумя этими группами носит разительный характер и составляет от 25,19 в отношении руководства области до 30,72 в отношении местного руководства (26,33 в отношении руководства страны). Интересно, что изменение уровня доверия не носит плавного характера в связи с изменением возраста респондентов. Во всех случаях 30–39-летние респонденты оказались чуть более доверяющими власти, нежели респонденты 40–59 лет. В отношении руководства города (района, поселения) разница индекса доверия у них достигла 4,44 пунктов – величины хоть и

небольшой, но все же статистически значимой.

Таким образом, в результате нашего исследования была выявлена значимость переменной возраста в отношении политического доверия, но в наибольшей мере эта значимость проявляется в «крайних» возрастных группах. У молодежи наблюдается небольшой крен в сторону недоверия политическому руководству; у пожилых – напротив – достаточно сильное преобладание доверия. Не исключено при этом, что эта разница в некоторой мере обусловлена большей склонностью респондентов 60 лет и старше давать социально одобряемые с их точки зрения ответы там, где речь идет о манифестации их политической позиции. У респондентов средних возрастных групп фиксируется небольшое преобладание доверия политическому руководству над недоверием.

Таблиця 5. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Возраст, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
18-29 лет	17,18	29,07	20,70	24,67	8,37	-3,31
30-39 лет	22,99	31,03	24,14	16,09	5,75	10,35
40-59 лет	16,97	32,12	23,12	16,06	12,73	5,91
60 лет и старше	27,63	34,65	21,05	7,02	9,65	27,41

Таблиця 6. Доверяете ли Вы руководству области? / Возраст, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
18-29 лет	18,06	27,75	22,91	21,15	10,13	-0,67
30-39 лет	19,54	34,48	25,29	13,79	6,90	10,35
40-59 лет	20,30	32,42	20,91	15,76	10,61	10,30
60 лет и старше	27,19	32,02	23,25	7,02	10,53	24,56

Таблиця 7. Доверяете ли Вы руководству страны? Возраст, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
18-29 лет	18,50	26,87	22,47	23,35	8,81	-2,65
30-39 лет	16,67	36,21	27,59	12,07	7,47	8,91
40-59 лет	20,00	29,39	20,91	16,36	13,33	7,88
60 лет и старше	28,51	31,58	20,18	10,33	9,21	23,68

Поселенческие различия являются значимыми в контексте политической культуры населения. Как правило, именно в крупных городах зарождается политическая культура рационального типа, для которой доверие власти не является безусловной ценностью. В нашем исследовании данная гипотеза действительно нашла свое подтверждение. Однако распределение полученных данных по типам поселения показало, что это касается, прежде всего, крупных городов – с населением

свыше 100 тыс. человек. Их население стабильно демонстрирует меньшее доверие административно-политическому руководству всех уровней. Так, индекс доверия руководству города всего лишь немногим выше нулевой отметки – 3,05. В то же время у населения городов с населением менее 100 тыс. чел. и поселков городского типа соответствующий показатель составил 18,98, у жителей села – 10,50 (таблица 8).

Таблиця 8. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Тип поселения, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Город с населением более 100 тыс. чел.	16,37	32,74	23,27	18,16	9,47	3,05
Город с населением менее 100 тыс. чел. и пгт	25,71	32,65	20,00	13,06	8,57	18,98
Село	21,91	29,94	21,91	15,43	10,81	10,50

В отношении руководства области по этим трем поселенческим группам индекс доверия составил,

соответственно, 2,92; 20,82 и 12,72. В отношении руководства страны – 7,04; 14,49 и 8,33 (таблицы 9, 10).

Таблиця 9. Доверяете ли Вы руководству области? / Тип поселения, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Город с населением более 100 тыс. чел.	17,65	33,50	21,99	17,39	9,46	2,92
Город с населением менее 100 тыс. чел. и пгт	26,53	32,65	21,22	11,43	8,16	20,82
Село	21,60	28,40	25,00	13,58	11,42	12,72

Таблиця 10. Доверяете ли Вы руководству страны? / Тип поселения, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Город с населением более 100 тыс. чел.	19,44	31,97	21,99	17,39	9,21	7,04
Город с населением менее 100 тыс. чел. и пгт	22,86	32,24	22,86	13,06	8,98	14,49
Село	21,60	27,78	22,22	16,05	12,35	8,33

Являясь сложным социокультурным феноменом, социальное, в том числе, политическое доверие не может не испытывать влияние такого фактора, как образовательный уровень респондентов. С одной стороны, образование как процесс получения профессиональных и общих знаний, их систематизация, приобретение личностью рефлексивных характеристик способствует изменению отношения человека к окружающей действительности. С другой, образование – это эффективный канал социальной мобильности и социальной адаптации индивида. В данном отношении можно предположить, что повышение уровня образования может иметь как позитивное, так и негативное значение для доверия административно-политическому руководству. Позитивное – поскольку улучшает адаптированность индивида и, соответственно, усиливает положительные коннотации в отношении к действительности. Негативное – поскольку усиливает социальную рефлексию, сопряженную, как правило, с критическим отношением к действительности. Низкий образовательный уровень, привнес сложности социальной адаптации его носителей, как правило, усиливает у них патерналистские установки, связанные с не критическим отношением к власти. Эта амбивалентность роли образования нашла определенное подтверждение в ходе исследования. Оказалось, что группы респондентов,

обладающих средним и высшим образованием, близки друг к другу по достаточно высокому уровню доверия руководству различного уровня. По-видимому, в каждой из этих групп действуют принципиально различные факторы, влекущие одинаковый результат. Обладатели высшего образования, как указывалось выше, являются социально адаптированной группой и, в силу этого, имеют более позитивные взгляды на социальные институты и структуры. Респонденты же со средним образованием, в силу ограниченности человеческого капитала, вынуждены ориентироваться на власть. Это же касается и пожилых людей, о которых речь шла ранее.

Респонденты со средним специальным образованием, по-видимому, не достигли уровня социальной адаптированности тех, кто имеет высшее образование, и не столь не критично настроены к власти, как имеющие только среднее образование. Поэтому они меньше доверяют административно-политическому руководству – особенно на федеральном уровне. Наименее низким доверием отличаются респонденты с неоконченным высшим образованием, но это объясняется, скорее, тем, что данную подвыборку составили в основном студенты, и здесь уже работает возрастная, а не образовательный фактор (таблицы 11–13).

Таблиця 11. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Образование, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
среднее	27,94	27,94	26,47	13,24	4,41	15,44
Средне-специальное	19,73	30,43	21,07	15,72	13,04	8,69
Незаконченное	18,41	27,36	23,38	20,90	9,95	-0,50
высшее	21,15	36,29	20,37	14,10	8,09	15,01

Таблиця 12. Доверяете ли Вы руководству области? / Образование, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Среднее	22,06	30,88	22,06	14,71	10,29	11,76
Средне-специальное	19,73	27,76	25,42	14,05	13,04	6,85
Незаконченное	20,40	25,37	25,37	19,40	9,45	1,00
высшее	22,45	38,38	19,06	12,53	7,57	19,58

Таблиця 13. Доверяете ли Вы руководству страны? / Образование, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
среднее	25,00	25,00	26,47	13,24	10,29	11,03
Средне-специальное	17,73	27,76	25,75	15,38	13,58	3,36
Незаконченное	21,89	23,88	21,89	22,39	9,95	0,50
высшее	22,45	37,60	18,54	13,32	8,09	18,66

Наша гипотеза о том, что ограниченность человеческого капитала способствует формированию патерналистских установок, элементом которых является доверие политическому руководству, как указывалось выше, частично подтвердилась при интерпретации роли возрастного и образовательного фактора. В принципе, аналогичную роль играет материальное благосостояние. Не так отчетливо, но все же заметно, что лица с высокой самооценкой своего материального положения («могу себе ни в чем не отказывать» и «не могу купить квартиру, машину, но в остальном

нужды не испытываю») отличаются и наименьшим индексом доверия руководству. Соответственно, те, чье материальное положение варьирует от «денег хватает на продукты и одежду, иногда – на покупку бытовой техники» до «приходится экономить абсолютно на всем», как это ни кажется неожиданным, более позитивно настроены к власти. Единственным исключением из этого ряда является достаточно низкий индекс доверия к руководству области в группе тех, кому «приходится экономить абсолютно на всем» – такой же, как у обеспеченных респондентов (таблицы 14–16).

Таблица 14. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Материальное положение, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Могу ни в чем себе не отказывать	20,97	33,87	16,13	22,58	6,45	7,26
Не могу купить квартиру, машину, но в остальном	20,61	29,70	19,39	19,70	10,61	6,07
Денег хватает на продукты и одежду, иногда – на покупку бытовой техники	17,35	34,01	23,13	12,24	13,27	10,55
Денег хватает на продукты, иногда – на покупку одежды	25,30	30,72	25,30	15,06	3,61	12,80
Приходится экономить абсолютно на всем	22,64	32,08	24,53	12,26	8,49	14,16

Таблица 15. Доверяете ли Вы руководству области? / Материальное положение, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Могу ни в чем себе не отказывать	20,97	33,87	14,52	20,97	9,68	9,68
Не могу купить квартиру, машину, но в остальном	20,61	30,61	21,21	16,97	10,61	8,34
Денег хватает на продукты и одежду, иногда – на покупку бытовой техники	21,77	31,63	24,15	11,56	10,88	13,95
Денег хватает на продукты, иногда – на покупку одежды	22,89	32,53	24,70	13,25	6,63	13,56
Приходится экономить абсолютно на всем	19,81	32,08	25,47	13,21	9,43	9,91

Таблица 16. Доверяете ли Вы руководству страны? / Материальное положение, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Могу ни в чем себе не отказывать	22,58	30,65	17,74	20,97	8,06	8,07
Не могу купить квартиру, машину, но в остальном	20,61	28,48	20,91	17,88	12,12	6,52
Денег хватает на продукты и одежду, иногда – на покупку бытовой техники	20,41	31,63	23,13	13,61	11,22	11,50
Денег хватает на продукты, иногда – на покупку одежды	22,29	33,13	22,29	17,47	4,82	10,24
Приходится экономить абсолютно на всем	21,70	31,13	26,42	11,32	9,43	12,74

Если все предыдущие детерминанты доверия административно-политическому руководству имели характер объективных статусных позиций, даже если выявлялись по самооценке респондента (как материальное положение), то характер религиозной самоидентификации, несомненно, является фактором мировоззренческим – и именно в силу этого имеющим серьезное значение для формирования установки на доверие, в том числе, политическое. Лежащая в основе религиозного мировоззрения вера как специфическое убеждение, не нуждающееся в постоянном эмпирическом обосновании, не менее важна и для формирования уверенности в надежности социальных институтов

и структур. По результатам проведенного в 2004 г. социологического исследования В. В. Локосов пришел к выводу о том, что «религиозность выступает фактором повышения провластных ориентаций», и, «чем выше степень религиозности человека, тем выше его поддержка политической системы» (Lokosov 2006, p. 88) [7, с. 88].

Сравнение двух групп респондентов – относящих себя к верующим и идентифицирующих себя как неверующие – показывает огромную роль фактора религиозности в формировании доверия политическому руководству. В отношении руководства города (района, поселения) разница индекса доверия у данных групп составила 60,54 пунктов; руководства области – 63,34; руководства

страны – 59,23 (таблицы 17–19).

При этом характерно, что вера и неверие в качестве детерминант политического доверия являются определяющими лишь в том случае, когда они идентифицируются респондентом четко – без всяких сомнений типа «скорее да, чем нет» и «скорее нет, чем да». У респондентов с недостаточно определенной

религиозной самоидентификацией не наблюдается значительной и однонаправленной разницы между теми, кто склоняется к вере и теми, кто склоняется к неверию. Но и те, и другие далеки от верующих и неверующих (в особенности от последних) в уровне доверия политическому руководству.

Таблица 17. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Являетесь ли Вы верующим человеком?, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Да	24,51	34,28	20,60	11,72	8,89	19,63
Скорее да, чем нет	17,09	27,78	26,50	17,95	10,68	-0,22
Скорее нет, чем да	20,00	30,91	20,00	21,82	7,27	3,64
Нет	5,45	21,82	16,36	49,09	7,27	-40,91
Затрудняюсь ответить	11,76	31,37	25,49	13,73	17,65	0,97

Таблица 18. Доверяете ли Вы руководству области? / Являетесь ли Вы верующим человеком?, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Да	24,51	34,46	19,89	11,19	9,95	20,61
Скорее да, чем нет	18,38	29,49	26,50	16,24	9,40	3,64
Скорее нет, чем да	20,00	27,27	29,09	14,55	9,09	4,54
Нет	7,27	14,55	27,27	43,64	7,27	-42,73
Затрудняюсь ответить	15,69	29,41	25,49	15,69	13,73	1,96

Таблица 19. Доверяете ли Вы руководству страны? / Являетесь ли Вы верующим человеком?, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Да	24,87	34,46	17,58	12,26	10,84	21,05
Скорее да, чем нет	17,52	27,78	27,78	17,52	9,40	0,00
Скорее нет, чем да	14,55	25,45	20,09	21,82	9,09	-9,09
Нет	10,91	12,73	27,27	41,82	7,27	-38,18
Затрудняюсь ответить	13,73	25,49	35,29	13,69	9,80	-4,86

Полученные в ходе исследования данные подтвердили также, что политическое доверие в значительной мере представляет собой проекцию межличностного доверия на политические структуры. В соответствии с культурологической концепцией институционального доверия (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Путнэм) доверие политическим институтам является, скорее, следствием определенного типа политической культуры, нежели эффективности институтов (Almond, Verba, Putnam 1993) [8; 9].

Корреляция между доверием руководству и межличностным доверием (вопрос-индикатор «Как вы

думаете, доверять незнакомым людям – это нормально или ненормально?») имеет ярко выраженный и устойчивый характер во всех случаях. Индекс доверия у респондентов, считающих, что доверять незнакомым людям – нормально, варьирует от 29,79 в отношении руководства страны до 34,50 – в отношении руководства области (31,31 – в отношении местного руководства) (таблицы 20–22). Соответственно, в группе респондентов, считающих, что доверять незнакомым людям – это ненормально, данный показатель составил (-) 6,16; (-) 6,52 и (-) 4,39 – по возрастанию масштаба политического руководства.

Таблица 20. Доверяете ли Вы руководству города (района, поселения)? / Как вы думаете, доверять незнакомым людям – это нормально или ненормально?, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Нормально	31,61	35,26	14,59	10,64	7,90	31,31
Ненормально	15,17	27,25	28,20	20,85	8,53	-6,16
Затрудняюсь ответить	14,42	34,62	21,15	14,90	14,90	6,26

Таблица 21. Доверяете ли Вы руководству области? / Как вы думаете, доверять незнакомым людям – это нормально или ненормально?, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Нормально	34,04	33,74	15,81	8,51	7,90	34,50
Ненормально	13,98	28,20	28,44	20,38	9,00	-6,52
Затрудняюсь ответить	15,87	34,13	22,60	12,98	14,42	8,66

Таблица 22. Доверяете ли Вы руководству страны? / Как вы думаете, доверять незнакомым людям – это нормально или ненормально?, %

	Да	Скорее да, чем нет	Скорее нет, чем да	Нет	Затрудняюсь ответить / нет данных	Индекс доверия
Нормально	33,13	30,70	17,33	10,03	8,81	29,79
Ненормально	14,93	29,38	25,36	21,33	9,00	-4,39
Затрудняюсь ответить	14,42	32,69	23,56	14,42	14,60	4,57

Итак, социологический анализ детерминант доверия административно-политическому руководству, проведенный на примере одного из российских регионов, позволяет сделать следующие выводы. Прежде всего, следует констатировать, что в региональном социуме доверие превалирует над недоверием в отношении всех уровней политического управления – от муниципального до федерального. В то же время это преобладание не имеет решающего характера, и при изменении социально-экономической конъюнктуры отношение населения к власти может трансформироваться в сторону недоверия. Уровни руководства слабо дифференцируются населением, о чем говорят практически одинаковые показатели доверия руководству – от муниципального до федерального. К числу наиболее значимых социально-демографических детерминант доверия руководству относятся гендер и возраст. Доверие руководству является в значительно большей степени феминной характеристикой; пожилые граждане также значительно опережают все остальные возрастные группы в доверии власти. Поселенческий признак, уровень образования и материальное положение несколько в меньшей степени определяют доверие. Тем не менее, на основании полученных данных можно утверждать, что доверие политическому руководству характеризуется обратной связью с объемом человеческого капитала. Его недостаточность актуализирует патерналистские установки населения. Сильной по своей значимости детерминантой оказался характер религиозной самоидентификации. И в доверии политическому руководству, и в отношении к Богу вера является ключевым компонентом, определяющим аттитуды общественного сознания. Тесная связь доверия руководству с межличностным доверием также подтверждает тот факт, что эффективность управления не является ведущим и, тем более, единственным, фактором, определяющим политическое доверие в обществе.

Бібліографічні посилання

1. Селигмен, А. Проблема доверия / А. Селигмен. М.: Идея-Пресс, – 2002. – 200 с.
2. Luhman, N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives [Электронный ресурс] / N. Luhman // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (electronic edition) / Ed. by D. Gambetta. Oxford: University of Oxford, 2000. Ch. 6. P. 94-107.
3. Дубин Б. Характер массовой поддержки нынешнего режима: Доклад на конференции Левада-Центра «События и тенденции 2009 года в общественном мнении» [Электронный ресурс] / Б. Дубин – Режим доступа: <http://www.levada.ru/press/2010022406.html>
4. Холодковский, К. Г. К вопросу о политической системе современной России / К. Г. Холодковский // ПОЛИС. – 2009. – №2. С.7–22.
5. Политические индикаторы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bd.fom.ru/pdf/d16ind13.pdf>
6. Рейтинги [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://wciom.ru/>
7. Локосов, В. В. Религиозные предпосылки политической консолидации общества / В. В. Локосов // Социологические исследования. – 2006. – №11. С. 82–89.
8. Алмонд, Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Электронный ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба – Режим доступа: <http://politzone.in.ua/index.php?id=367>
9. Putnam, R. D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / R. D. Putnam. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

Реутов С. В. Детерминанты доверия административно-политическому руководству

У результате дослідження особистісного аспекту формування довіри административно-політичному керівництву виявлено, що довіра визначається комплексом детермінант статусного та ціннісного характеру. До найважливіших статусних характеристик особистості відносяться гендер і вік, у меншій мірі – поселенська ознака, рівень освіти і матеріальне становище. Довіра політичному керівництву характеризується зворотним зв'язком з обсягом людського капіталу. На рівень довіри керівництву великий вплив надає ступінь релігійності людини, а також його установка на міжособистісну довіру.

Ключові слова: Соціальна довіра, політична довіра, административно-політичне керівництво, детермінанти довіри.

Reutov E.V. The determinants of trust administrative and political leadership

A study of the personality aspect of building trust administrative and political leadership revealed that the trust is determined by the complex determinants of status and value character. The most important status characteristics include gender identity and age, to a lesser extent – a sign settler, education level and financial situation. Trust in political leadership is characterized by feedback to the volume of human capital. At the level of trust to management is greatly influenced by the degree of religiosity of a person, as well as installation on the interpersonal trust.

Keywords: Social trust, political trust, administrative and political leadership, determinants of trust.

References

1. Almond G., Verba S. Grazhdanskaja kul'tura i stabil'nost' demokratii [Civic culture and stability of democracy], viewed: <http://politzone.in.ua/index.php?id=367>
2. Dubin B. Harakter massovoj podderzhki nyneshnego rezhima: Doklad na konferencii Levada-Centra «Sobytiya i tendencii 2009 goda v obshhestvennom mnenii» [Nature of popular support for the current regime: Presentation at the Levada Center, «Developments and Trends in 2009 in the public opinion»], viewed: <http://www.levada.ru/press/2010022406.html>
3. Holodkovskij, K. G., 2009. K voprosu o politicheskoy sisteme sovremennoj Rossii [On the question of the political system of modern Russia], POLIS, № 2, pp. 7–22.
4. Lokosov V. V., 2006. Religioznye predposylki politicheskoy konsolidacii obshhestva [Religious prerequisites political consolidation], *Sociologicheskie issledovaniya* [Sociological studies], № 11, pp. 82–89.
5. Luhman, N., 2000. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives, Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (electronic edition), Ed. by D. Gambetta, University of Oxford, Oxford, Ch. 6. P. 94–107.
6. Politicheskie indikatory [Political indicators], viewed: <http://bd.fom.ru/pdf/d16ind13.pdf>
7. Putnam, R. D., 1993. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern, Princeton University Press publ, Princeton, NJ.
8. Rejtingi [Ratings], viewed: <http://wciom.ru/>
9. Seligmen A., 2002. Problema doverija [The problem of trust], Ideja-Press publ, M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

Д. А. Батюк, Р. В. Кисленко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ В ЗМІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Досліджено зарубіжні друковані ЗМІ з метою визначення основних категорій, що характеризують наявний політичний імідж України. Визначено основні фактори, особливості, динаміку конструювання образу України

Ключові слова: політичний імідж України, засоби масової інформації, інформаційний привід, інформаційна політика, політичний імідж.

Сьогодні Україна не приваблює в необхідній мірі іноземних партнерів, що пояснюється відсутністю позитивного зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного іміджу нашої країни. Україну сьогодні не сприймають у світі як впливову, правову, демократичну, соціальну державу, де розбудовуються інститути громадянського суспільства, з якою потрібно рахуватися і в яку слід інвестувати капітал.

Актуальність даного дослідження зумовлена гострою необхідністю наукового осмислення ролі зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного іміджу України в період її інтеграції у світовий простір, також як і важливістю визначення існуючого образу України у зарубіжних засобах масової інформації та чинників його формування. Глобалізація сучасної міжнародної системи зумовила посилення іміджевого чинника на ефективність зовнішньої і внутрішньої політики держав в міжнародному інформаційному просторі. Масштабна модифікація і інтеграція всіх сфер життя людства стає базисом для формування та становлення нового етапу у розвитку цивілізації – інформаційного суспільства, з його власними закономірностями, новітніми технологіями, а також з новою інформаційною картиною світу і відповідно новою свідомістю. Політичний імідж держави визначається як суспільно значимий чинник, невід’ємна складова політичної діяльності щодо забезпечення стратегічних національних інтересів на основі новацій комунікативних технологій. З цієї точки зору актуальним є також комплексне дослідження формування та еволюції політичного іміджу України в сучасному інформаційному просторі та його впливу на політичну репутацію держави в сфері зовнішніх зносин.

Неможливо виявити всі можливі варіації конструювання образу України зарубіжними ЗМІ у свідомості цільової аудиторії, проте, проаналізувавши склад основних політичних акторів сучасної міжнародної політичної арени, було виявлено головні та найбільш впливові інформаційні джерела, що а) впливають на інформаційні повідомлення багатьох сусідніх країн, б) формують ідентичну/схожу думку всередині власного політичного табору, в) мають собою Україну як постійний об’єкт уваги, занепокоєності тощо, які й було обрано нами для дослідження: США, Російська Федерація, Федеративна Республіка Німеччина. Виокремлення саме цих країн зумовлено їх роллю як головних акторів міжнародних політико-правових об’єднань, що є наразі двома можливими зовнішньополітичними шляхами України за умов подальшої недоцільності та очевидної неможливості збереження позаблокового статусу – так звані «європейський» та «проросійський» вектори (ЗМІ ФРН та РФ відповідно). А також, головного та найбільш впливового діяча на міжнародній політичній арені за останні двадцять років, країну, що має величезний потенціал щодо формування та впливу на громадську думку в інших державах – США.

У даному дослідженні нами використовувався метод контент – аналізу, який полягає у здійсненні

кількісно – якісного аналізу змісту друкованих засобів масової інформації (Jadov 2007, р. 112) [4, с. 112]. **Метою дослідження** є визначення та характеристика політичного іміджу України в ЗМІ зарубіжних країн. Дослідження носить розвідувальний характер, що обумовлено інтегративною навантаженістю об’єкту, а саме, політичного іміджу України.

Для роботи були обрані ЗМІ трьох країн – США, Німеччини та Російської Федерації. Вибір саме цих трьох країн обумовлений метою порівняти ставлення до України в залежності від рівня розвитку демократії, геополітичної близькості та історичних відносин. У кожній із країн було обрано по три найбільш тиражовані та найбільш впливові, на нашу думку, щоденні соціально – політичні газети. Проводився суцільний аналіз видань за період серпень 2012 – січень 2013, з огляду на політичні процеси в Україні в цей час – вибори до Верховної Ради України.

Російська Федерація: для порівняння було взято провладний часопис – «Российская газета», і опозиційні – «Коммерсант» та «Независимая газета».

США: розглянуто видання фінансової столиці – New York Times та Wall Street Journal, та політичної – Washington Post.

Німеччина: проаналізовано видання найбільшого промислового та фінансового центру центральної Європи – Frankfurter Allgemeine Zeitung, видання іншого важливого індустріального, промислового і наукового міста, адміністративного центру найбільшої федеральної землі Німеччини – Баварії – Мюнхена – Süddeutsche Zeitung, а також видання столиці Німеччини, Берліна – Die Welt.

Політичний імідж України розглядався як:

- образ-уявлення, що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив;
- образ, що склався на міжнародній арені про країну;
- інформаційна складова образу України в найавторитетніших виданнях досліджуваних країн (Pocherov 1998, р. 210) [3, с. 210].

Завдання політичного іміджу – формування та сприяння на високому рівні необхідних ідей у свідомості людини. Формування політичного іміджу – процес, у ході якого створюється певний чітко запланований образ політичного суб’єкта на основі властивих йому певних характеристик. Структура політичного іміджу – це система взаємодіючих характеристик політичного іміджу, які формують цілісний образ країни (Bojko 2004, р. 85) [1, с. 85].

Особливості конструювання іміджу України в ЗМІ Російської Федерації.

Проаналізувавши газетні видання Російської Федерації за період від 01.08.2012 до 31.01.2013 можна зазначити, що згадки про Україну в політичному контексті зустрічалися в 217 статтях. Видавництва російських ЗМІ в основному сприяють неоднозначному формуванню іміджу України. Образ провладної партії

та президента України висвітлюється в більшій мірі як позитивний. Також кореспонденти газет приділили увагу ідеологічному спрямуванню опозиційних сил, коментуючи їх дії з негативної сторони.

Російські мас-медіа протягом всього періоду цілеспрямовано нагнітали негативний інформаційний фон довкола розвитку російсько-українських відносин в енергетичній сфері. Формувалась думка про можливість надання Росією знижки в ціні на газ для України тільки за умови її вступу до Митного союзу та відмови від євроінтеграції, тобто наголошувалось на негативному аспекті двовекторності української політики. З огляду на це, прогнозувалась можливість виникнення нового загострення у міждержавних відносинах України з РФ.

Неодноразово наголошувалось, що процес євроінтеграції України покращиться тільки у зв'язку зі змінами внутрішньополітичних тенденцій в державі: проведення справедливих парламентських виборів, реформування виборчої і судової систем; припинення політично вмотивованого судочинства; подолання корупції.

Прийняття «Мовного закону» викликало багато коментарів з боку російської преси, особливо в серпні ця категорія згадувалась 18 разів. «Российская газета» поцікавилась думками щодо мовних змін у громадян України, і більшість з них були позитивними. Тому враховуючи нерівномірність мовного розподілення між регіонами країни, потрібно прийняти рішення місцевими виборними органами в тих регіонах, де вживання російської мови перевищує 10 % (а таких в Україні 13 з 27). З чого був зроблений висновок, що прийняття такого закону є лише формальністю, адже вже є норми про самостійний вибір мови видавництвами, учбовими установами і ЗМІ, та незважаючи на супротив опозиційних партій та їх акції протесту – закон був прийнятий українцями спокійно і майже не викликав особливого резонансу, а росіяни отримали досить позитивний меседж про Україну.

Не можна залишити поза увагою і ситуацію пов'язану з экс-прем'єр-міністром Юлією Тимошенко, справа якої коментується російськими виданнями як заплутана в розслідуванні, і згадується кореспондентами 43 рази.

Після завершення виборів російські ЗМІ приділили багато уваги результатам виборчих перегонів, значно проявляючи симпатії до провласної партії та Президента України. Зазначаючи про партію «Свобода», що отримала непогані результати, кореспонденти ознаменували їх «націоналістами» і вживали цю категорію 24 рази протягом всього періоду, особливо протягом жовтня – 9 згадок. Також наголошувалось, що призначення на ключові посади в українському уряді відбувалось не за професійними якостями, а враховуючи належність до оточення Президента України. Таким чином українське керівництво проводить політику централізації системи державного управління з метою подальшого зміцнення вертикалі влади в державі та посилення позицій окремих українських фінансово-промислових груп. У цьому контексті провокаційно стверджувалось, що призначення нового складу уряду є лише формальною процедурою, оскільки всі реальні важелі впливу на ситуацію в державі залишаються у глави держави. Проте, наголошувалось на поступовому посиленні впливу на роботу уряду представників окремих олігархічних груп. Торкаючись питання діяльності Верховної Ради України, російські видання прогнозували, що «Партія регіонів» намагатиметься утримати контроль над ухваленням

парламентських рішень принаймні до кінця 2013 року. Головним завданням провладних політичних сил визначалась підтримка єдиної стратегії внутрішньої та зовнішньої політики керівництва України.

Особливості конструювання іміджу України в ЗМІ Сполучених Штатів Америки.

Сполучені Штати Америки безсумнівно є однією з найвпливовіших країн світу, з якою більшість держав прагнуть підтримувати дружні стосунки та воліють до плідної співпраці. Україна представлена у світі так, як її описують зарубіжні засоби масової інформації. Образ, який висвітлюється американськими ЗМІ, справляє неабияке значення не тільки на дану країну, її політичних акторів та пересічних громадян, а й на світову спільноту в цілому.

У ході дослідження статей з посиланнями на Україну за останні півроку не було виявлено певної тенденції згадування нашої держави. Проте широко висвітленою подією, що не оминула сторінки вище згадуваних видань, стали парламентські вибори, що відбулися в жовтні 2012 року.

Американська спільнота виявилась достатньо зацікавленою не тільки самим процесом голосування, що виражалось у наданні оцінки з приводу «непрозорих» та «нахилених у бік правлячої партії» виборів, але й тими кандидатами, що отримали неабияку підтримку українського населення. Зокрема, таким кандидатом став Олег Тягнибок, лідер партії ВО «Свобода», в адресу якого пролунали далеко не втішні епітети у вигляді «вогняного націоналіста». Підтримка українським народом партії даного кандидата дала підстави зробити висновки американському суспільству про відповідні пануючі настрої в країні: «підтримка народом ультранационалістичних політичних партій», а також «зростання прибічників антисемітських та расистських поглядів». Дві статті було присвячено українському політику в The New York Times, що свідчить про явну занепокоєність американцями політичним життям України та явний осуд новообраного кандидата та його партії.

Не зважаючи на регулярне згадування України в пресі у контексті «авторитарної держави» з радянським минулим, що демонструє «тривожні тенденції», нехтує дотриманням прав і свобод людини та проявляє «неповагу до норм міжнародного права», все ж зображений американськими ЗМІ образ України не можна назвати однозначно негативним. Якісно поліпшує картину неодноразово підкреслений в газетах «потенціал» та «здатність до прогресу», що його бачать наші заокеанські товариші в Україні.

Проаналізувавши зміст усіх трьох вищезазначених американських видань, можна сказати, про тенденцію так званого «батога та пряника» у оцінці дій нашої держави: висвітлення негативних аспектів буття України чергується з заохоченнями та відкритою зацікавленістю Сполучених Штатів в Україні як «демократичній та сильній країні», у «світле майбутнє» якої ця держава невпинно вірить. Одне все ж залишається невизначеним – це чистота інтересу США до України – як до потенційного та рівного союзника чи як до, так званої, «американської шістки» з вигідним геополітичним положенням на європейському континенті?

Стратегію конструювання політичного іміджу України, сформовану трьома авторитетними виданнями США, можна з впевненістю назвати ідентичним, адже особливих розбіжностей щодо висвітлення тих чи інших

суспільно-політичних подій на території нашої держави не занотовано. Вартим уваги були одиничні події, які могли бути згадані в одному з видань, наприклад, у *The Washington Post*, було зафіксовано подію далекого 2004 року, що отримала назву Помаранчевої революції, при чому наголошувалось, що даний «майданний протест» був нічим іншим, як виявом демократизму та запорукою вірного курсу в майбутньому. Безсумнівно, спільним є образ України, як кризової та недостатньо розвинутої держави, яка все ще в деяких моментах продовжує згадуватися в прив'язці до Російської Федерації.

Особливості конструювання іміджу України в ЗМІ Федеративної Республіки Німеччина

Засоби масової інформації Німеччини висвітлюють інформацію щодо України не дуже часто. За період серпень – жовтень 2012 року згадки про Україну були переважно в середині жовтня – через вибори до Верховної ради України, що наближалися. Тематика статей була приблизно однаковою незалежно від видання – *Frankfurter Allgemeine Zeitung* чи *Die Welt*, чи то *Süddeutsche Zeitung*. Основна увага німецьких ЗМІ зосереджена на висвітленні ходу передвиборчої кампанії, презентації найбільш вірогідних, на їхню думку, переможців виборів, переважно опозиційних, а також порушень, які відбувалися у ході виборчого процесу. Німецькі часописи констатують згортання демократії в Україні, розвиток авторитаризму, прояви цензури; наявність таких суспільних настроїв як протестність, апатія, абсентеїзм, а також ксенофобські настрої серед пересічних українців. Велику симпатію можна прослідкувати у цих виданнях до «УДАР» Віталія Кличка, а також до ОО «Батьківщина», її теперішнього лідера – Арсенія Яценюка.

Часом трапляються згадки про ВО «Свобода» та її лідера Олега Тягнибока. Партію та її членів називають ксенофобами, радикальними націоналістами, гомофобами та іншими епітетами, які в Європі можуть повністю знищити імідж політика.

Велику увагу вони також приділяють долі засуджених опозиціонерів. Так, згадуються скандали з приводу поміщення Юлії Тимошенко до лікарні, відеоспостереження і т. ін.

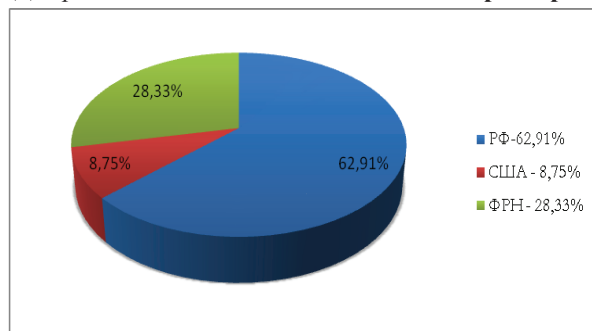
Значного впливу на політичний імідж України досі має Помаранчева революція. Можна сказати, що Україну знають як країну, в якій відбулась аварія на ЧАЕС, яка була частиною СРСР, яка відома своїми спортсменами, в якій відбувалась Помаранчева революція та проводилось Євро-2012. Інші події мало відомі серед широкого загалу пересічних жителів Німеччини. Певну увагу також приділяють всесвітньовідомому скандальному українському жіночому руху «Фемен».

Підсумовуючи, можна сказати, що зараз в очах європейської громадськості Україна значним чином втратила свій образ країни, що прямує до демократії. Слід зазначити, що це пов'язано з певними об'єктивними фактами – політичними репресіями, корупцією, фальсифікацією виборів тощо.

Висновки:

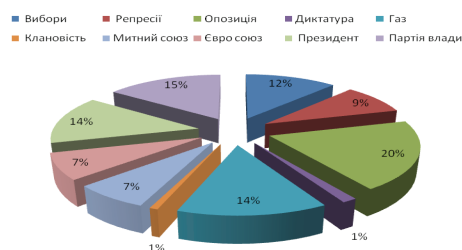
Результати нашого дослідження дали змогу сформулювати основні принципи конструювання політичного іміджу України зарубіжними ЗМІ. Сама по собі категорія «Україна», абстраговано від контексту, як інформаційне повідомлення до аудиторії, що може викликати зацікавленість до нашої держави згадується 1440 раз, із значним домінуванням у пресі Російської Федерації (діаграма 1).

Діаграма 1. Загальна кількість згадок про Україну

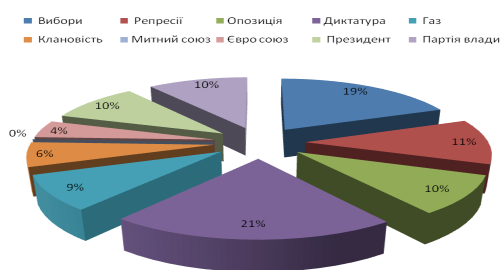

Контекст інформаційних повідомлень відрізняється чітко виокремленими категоріями, які найчастіше фігурують в інформвиданнях певної країни. Зокрема, як зазначалось вище, в ФРН Україна згадується переважно в контексті питань щодо газу, США ставить акцент на питаннях політичних переслідувань опозиціонерів, перевищення владних повноважень, РФ – загальний огляд проблем, що існують в Україні. Кількісний аналіз інформаційних приводів, акторів та факторів політичного життя нашої держави виявив основні індикатори, що безумовно не залишаються поза увагою читачів і безперечно слугують основними чинниками конструювання образу України (діаграми 2, 3, 4).

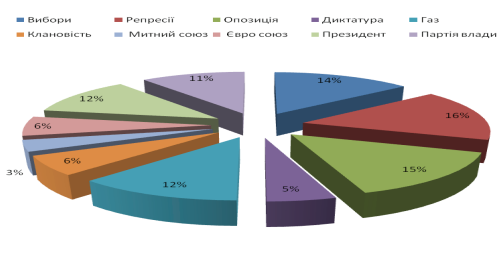
Діаграма 2. Відсотковий внесок основних категорій в конструювання іміджу України (ЗМІ РФ)

Діаграма 3. Відсотковий внесок основних категорій в конструювання іміджу України (ЗМІ США)

Діаграма 4. Відсотковий внесок основних категорій в конструювання іміджу України (ЗМІ ФРН)

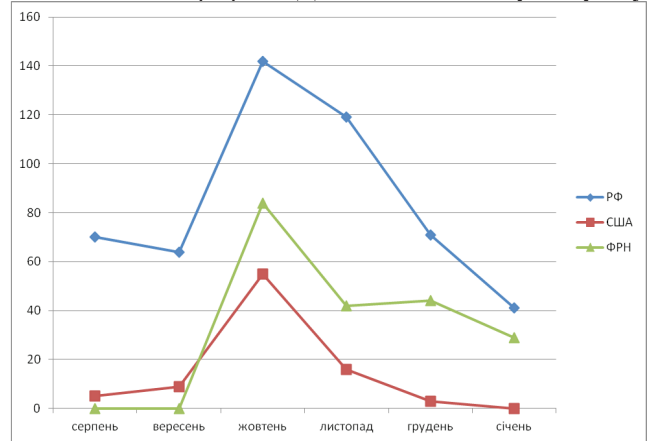

Не дивлячись на іноді доволі значну різницю в «забарвленні» повідомлень про політичну діяльність держави, все ж таки можливо стверджувати, що іноземні ЗМІ не вважають наразі за доцільне формування ставлення до України із чітким негативним/позитивним підтекстом. На нашу думку, така ситуація зумовлюється доволі неоднозначним зовнішньополітичним становищем України – західні держави й Російська Федерація по суті намагаються включити Україну в сферу своїх інтересів та впливу (Європейський Союз та Митний союз відповідно). Звичайно, що, з огляду на політичні та/або економічні вигоди нашої держави від вступу (або наразі ми можемо сподіватись на як мінімум чітку спрямованість) до одного з таких міждержавних політико-економічних об'єднань, іноземні ЗМІ і намагаються сконструювати відповідний політичний імідж. Варто зазначити, що входження України до Митного союзу (де головуючим суб'єктом є де-факто Російська Федерація) принесе їй економічні вигоди, проте ціною фактичної втрати незалежності в зовнішньополітичних відносинах та багатьох сферах життя суспільства всередині країни. Спрямованість на вступ до ЄС призведе до скрутного становища української економіки через її низьку конкурентоспроможність, проте водночас може призвести до значних інвестицій, дотацій тощо. Питання в тому, скільки часу вжиття таких заходів потребуватиме для віддачі і наочного результату.

Якщо відійти від питань інтеграції до міжнародних об'єднань і сконцентрувати увагу на висвітленні зарубіжними провідними інформвиданнями подій безпосередньо на політичній арені України, то з впевненістю можна констатувати об'єктивні оцінки всіх видань щодо становища українського парламентаризму, певної заангажованості судової гілки влади та концентрації владних повноважень в межах інституту глави держави. Якщо в виданнях РФ ця інформація може трактуватись як прагнення до стабільності структури вищого політичного середовища певними політичними силами, то Європа й США трактують це як занепад демократії, відхід від конституційно задекларованих демократичних цінностей тощо. Зокрема, сюди можна віднести також актуальну останнім часом (з осені 2011-го р.) тему переслідування опонентів режиму, політиків, не згодних із політикою уряду тощо. Прізвище Ю. Тимошенко фігурує у всіх часописах, що були обрані об'єктом дослідження, дещо детальніше розглядає цю проблему німецька преса, періодично згадуючи Ю. Луценко.

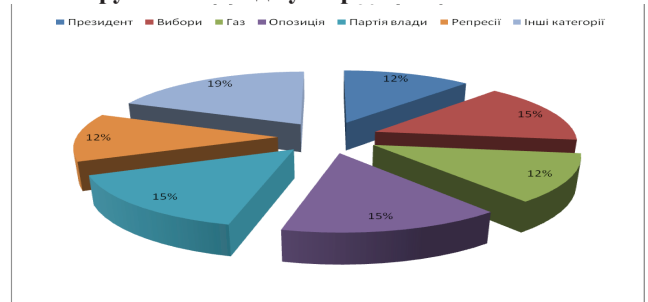
Насамкінець, на період виборів припадає найбільша кількість повідомлень про Україну – це зумовлено як сподіваннями одних на зміну ситуації, на надію в проведення чесних і відкритих виборів, так і певним страхом з приводу проходження радикальних партій в парламент демократичної країни в центрі Європи. Динаміка інформаційних повідомлень репрезентує кількісну перевагу впливу на аудиторію з боку Російської Федерації, що обумовлено міцними економіко-політичними зносинами (графік 1). Слід зауважити, що найпотужнішим чинником сприяння якісної еволюції іміджу нашої держави, ми вважаємо, погляд з-за океану, де Україну все ще сприймають як державу із суттєвими проблемами, що потребують негайного вирішення лише демократичними методами, проте як таку, що все ще має шанси на входження до демократичної світової спільноти та утвердження себе як останнього надійного рубежу перед авторитарним режимом В. Путіна.

Графік 1. Динаміка згадок про Україну

Необхідно підкреслити, що 81 % конструювання друкованими ЗМІ іміджу України складають такі категорії: вибори, газ, опозиція, партія влади, Президент, репресії. Отже, саме ці системоутворюючі індикатори іміджу мають визначний вплив на суспільне сприйняття, а також події що виникають навколо цих понять слугують інформаційними приводами, що активно обговорюються світовою громадськістю. Тому необхідно досить ретельно працювати в напрямку вдосконалення інформаційної політики, а саме в розробці стратегії якісного покращення ключових факторів, що висвітлюються в ЗМІ та запобіганню таких подій, які можуть інтерпретуватися як політичні репресії, прояви авторитарної влади тощо. Імідж є симуляком, адже вдала теоретизація та продукування іміджевої матриці може дати неймовірні результати у розвитку нашої держави. Сучасні дослідники, зокрема Дж. Най, наполягають на формуванні привабливості образу країни, а інформаційна складова політики може змінити стереотипи і змалювати необхідну «картину» об'єкту у свідомості людей (Nye 2011, р. 137) [5, с. 137].

Діаграма 5. Відсотковий внесок основних категорій в конструювання іміджу України

Узагальнюючи наші спостереження можна стверджувати, що:

- Імідж України неможливо визначити як суто позитивний чи негативний – варто зважати на контекст повідомлень, що, хоча й містять в основному інформацію, яка негативно впливає на сприйняття України, проте все ще прослідковуються мотиви можливості звернення ходу подій в іншому напрямі.
- Більшість публікацій, що стосується паливно-енергетичного комплексу, питань транспортування енергоносіїв, супроводжується згадкою про Україну та її важливу роль в цьому аспекті міжнародних відносин. В Російській Федерації публікації щодо газової політики неодмінно супроводжуються критикою діяльності уряду Тимошенко та більш-менш виваженими політичними кроками уряду Азарова

• Україна сприймається ЗМІ трьох країн як член європейського співтовариства – питання лише в тому, чи потенційний, чи фактичний.

• Події на українській політичній арені досить оперативно освітлюються зарубіжними ЗМІ, проте в основному концентруються на дихотомії понять «влада – опозиція».

• Частота згадувань України зарубіжними ЗМІ залежить від територіального розташування та міцності політико-економічних зв'язків.

Результати нашого дослідження можуть бути використані для більш детального вивчення особливостей конструювання політичного іміджу України зарубіжними ЗМІ, нами були виокремлені основні категорії, що фігурують в повідомленнях, пов'язаних із Україною, здійснений аналіз цих категорій та контексту, в яких вони згадуються.

Бібліографічні посилання

1. Бойко М. А. Средства формирования положительного имиджа страны и конструирования коллективной идентичности / М.А. Бойко // Язык, коммуникация и социальная среда. – 2004. – № 3. – С. 82–91.
2. Киселев И. Ю. Динамика образа государства в международных отношениях. / И. Ю. Киселев, А. Г. Смирнова – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – 376 с.
3. Почецов Г.Г. Имиджология: теория и практика / Г. Почецов. – К.: АДЕФ-Украина, 1998. – 392 с.
4. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – 3-е изд., испр. – Москва: Омега-Л, 2007. – 567 с.
5. Nye J. The future of power / J. Nye – N. Y.: Public affairs press, 2011. – 320 p.

Батюк Д. А., Кисленко Р. В. Политический имидж Украины в СМИ зарубежных стран
Исследуются зарубежные печатные СМИ с целью УДК 32.019.57

определения основных категорий, которые характеризуют существующий политический имидж Украины. Определены основные факторы, особенности, динамика конструирования образа Украины.

Ключевые слова: политический имидж Украины, средства массовой информации, информационный повод, информационная политика, политический имидж.

Batyuk D., Kyslenko R. The political image of Ukraine in foreign media

We investigate foreign printed media in order to determine the main categories that characterize the current political image of Ukraine. Examines the main factors, image especially, the dynamics of constructing the image of Ukraine.

Key words: The political image of Ukraine, foreign media, the informational reason, the information policy, the political image.

References

- Bojko M. A., 2004. Sredstva formirovaniya položitel'nogo imidzha strany i konstruirovaniya kolektivnoj identichnosti [Means creating a positive image of the country and the construction of collective identity], *Jazyk, kommunikacija i social'naja sreda* [Language, communication and social environment], № 3, pp. 82–91.
- Kiselev I. Ju., Smirnova A. G., 2006. *Dinamika obraza gosudarstva v mezhdunarodnyh otnoshenijah* [Dynamics of the image of the state in international relations], Izd-vo S.-Peterb. un-ta, SPb.
- Pochecov G.G., 1998. *Imidzhologija: teorija i praktika* [Imagology: Theory and Practice], ADEF-Ukraine publ, K.
- Jadov V. A., 2007. *Strategija sociologicheskogo issledovanija. Opisanie, objasnenie, ponimanie social'noj real'nosti* [The strategy of social research. Description, explanation, understanding of social reality], Omega-L publ, M.
- Nye J., 2011. *The future of power*, Public affairs press, N. Y.

Надійшла до редколегії 13.05.2013 р.

А. Ю. Денисова

Донецький національний університет

ЧОРНИЙ PR. УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2012

Чорний PR – засіб, який використовують протягом останніх 10 років під час українських передвиборчих кампаній. Останні парламентські вибори – майже витіснили собою прозору, демократичну рекламу. Якими саме методами непрозорих маніпуляцій скористались українські політиками – викладено у цій статті.

Ключові слова: Чорний PR, політичні маніпуляції, передвиборча кампанія.

Про те, що саме можна вважати чорним піаром, а що слід відносити до білого фахівці сперечаються. Найбільш поширеною є точка зору, що чорний піар – націлений на дискредитацію конкурента, що і є його основною ознакою. Причому способи дискредитації можуть бути самими різними – як законними, так і незаконними, але саме дискредитація є основним показником «чорноти» піар-компанії, незалежно від того, наскільки приводиться в ній інформація відповідає істині (Ostrouhov 2010) [1].

Використання піарівських інструментів, знярядь, «чистих і прозорих» технологій на політичному ринку значно підніме ймовірність отримання влади саме тими лідерами, які здатні професійно та ефективно реалізовувати народну довіру практичної політичною діяльністю. Використання чорного піару під час українських парламентських виборів 2012 – витіснило собою «прозорі» технології політичної реклами. Навіть після закінчення виборів – агітація не припиняється ні на хвилину. В мережу Інтернет постійно зливають ролики, підробні довідки, фальшиві факти, які здатні очорнити

репутацію кандидата чи політичної партії.

У науковому сенсі, **чорний піар** – негативна, свідомо неправдива інформація. Чорний піар забезпечує швидку славу та популярність. Але може швидко звести нанівець всі досягнення «пропіареного» (Shemshuchenko 2005, p. 423) [2, с. 423].

Цінним джерелом є книга сучасного російського дослідника С. Г. Кара-Мурзи «Маніпуляція свідомістю». У ній автор аналізує нове для пострадянського простору явище маніпулювання свідомістю в політичному процесі. Він виокремлює основну рису маніпулювання – це не безпосередньо брехня, хоча вона і є складовою процесу маніпулювання, а зміна думок людини, «примушування людини думати так, як треба». Автор також першим робить ґрунтовний аналіз маніпулятивних технологій, які були застосовані в ході «розвалу» Радянського Союзу, вказує на те, що було використано технологію, основою якої є руйнування традиційного мислення радянської людини, яка хоча й була утисненою у правах в часи радянської влади, але не була, як вважає С. Кара-

Мурза, маніпульована на рівні світоглядних переконань (Hromec') [3].

Також дослідженням маніпулятивних технологій займався А. Цуладзе «Політичні маніпуляції чи Оволодіння натовпом». У ній автор переважно аналізує російські реалії, в які привнесено західні моделі маніпулятивного впливу (Hromec') [3].

В українській політичній науці проблема маніпулювання свідомістю в політичному процесі аналізується здебільшого в періодичній літературі, порушуються в радіо- та телепрограмах, присвячених виборчим маніпуляціям. Аналіз застосування «брудних» виборчих технологій (часто основою їх і є політичне маніпулювання) можна знайти в аналітичних статтях політичного консультанта Д. Богуша. Також розробкою проблемою маніпуляції займається вітчизняний автор Я. Підстригач. Цінними нам здаються розробки з приводу аналізу комунікативних технологій Г. Почепцова і В. Бебика. Із останніх вітчизняних досліджень щодо маніпулятивної проблематики можна виокремити колективну працю В. Петрика, В. Остроухова та ін.. «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій». Автори дослідження зосереджуються на виокремленні особливих форм маніпулювання свідомістю в релігійній сфері, а вже як наслідок – вплив на політичну сферу держави. Особливо цінним в даному контексті є авторське бачення явища маніпулювання, форм і типів його поширення (Hromec') [3].

Мета роботи: визначити і виділити особливості чорного PR під час парламентської виборчої кампанії 2012-го року в Україні.

Для цього потрібно вирішити наступні **задачі:**

1. Виділити специфіку та особливості виборчого PR;

2. Розглянути теоретичний аспект вивчення особливостей політичного піару у виборчих кампаніях в Україні (виявити особливості українського електорату як об'єкта виборчого Public Relations; розглянути ЗМІ як канал вираження політичного Public Relations).

«Чорні» політичні маніпуляції – найрізноманітніші. Одна з класифікації буде наведена нижче.

Технологія глобального, загальносуспільного маніпулювання ґрунтується на вже згадуваних раніше базових соціальних міфах, що втлумачуються в суспільну свідомість за допомогою таких способів маніпулювання:

- брехня – пряме, відверте підтасовування фактів і поширення брехні;

- замовчування – блокування правдивої інформації щодо діяльності того чи іншого суб'єкта політики, події і т. ін.;

- напівправа – препарування інформації, яка об'єктивно та ґрунтовно висвітлює малозначущі деталі й водночас замовчує важливі факти та (або) неправдиво інтерпретує події;

- упродовження іміджів і кліше – укорінення в суспільну свідомість бажаних для правлячої еліти стереотипів щодо тих чи інших суб'єктів політики, ідеологічних доктрин, окремих подій та фактів;

- навішування ярликів – бездоказове нав'язування суспільству негативних (з погляду більшості) оцінних категорій з метою компрометації певних

суб'єктів політики (партій, суспільно-політичних рухів, індивідів) на кшталт «імперіаліст», «націоналіст», «фашист», «шовініст», «антисеміт» тощо (Antipov, Bazhenov 2002, p. 56–57) [4, с. 56–57].

Згідно В. Амеліну, політична маніпуляція передбачає наступні операції:

- впровадження в суспільну свідомість під виглядом об'єктивної інформації бажаного для певної групи змісту;

- вплив на больові точки суспільної свідомості, збудливі страх, тривогу, ненависть і т. д.

- реалізація декларованих і приховуваних задумів, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції

Всі ці засоби активно використовуються під час передвиборчої кампанії кандидатами. Головні завдання кандидата у передвиборній кампанії – побудова свого іміджу, руйнування чужого, захист від атак конкурентів. Власне, на руйнування чужого іміджу в Українській політичній дійсності, майбутні депутати витрачають найбільше часу, матеріальних благ і моральних зусиль (Kas'jan) [5].

Чорний піар – це піар, націлений на дискредитацію конкурента. Причому способи дискредитації можуть бути різними – законними й незаконними, але саме дискредитація є основним показником «чорності» піаркампанії незалежно від того, наскільки наведена інформація відповідає істині.

На думку тих само політтехнологів, до чорного піару варто відносити надання свідомо помилкової інформації або поширення інтимних подробиць про приватне життя людини, її психосоматичні особливості незалежно від того, наскільки достовірні ці відомості.

Таким чином, незалежно від нюансів формулювань можна зробити висновок, що чорний піар – це дії, спрямовані на те, щоб заплямувати ім'я іншої людини в очах громадськості. Боротися з ним досить складно: по-перше, в пострадянських країнах ще не вироблене відповідне законодавство (натомість столітня історія західного піару передбачає вирішення подібних питань у судовому порядку); по-друге, чорний піар побудований на принципах сугестії, а змінити ідею, зафіксовану на підсвідомому рівні, досить складно.

Відвертість маніпулятивних установок політичного піару зведена в норму. Назвемо деякі прийоми чорного піару, що узаконюють неправду: принцип «брудного канта» (обмовити, опорочити когось, поширити чутку, що ганьбить, звинуватити у фінансових порушеннях, плагіаті тощо); принцип дестабілізації (перервати нормальний перебіг подій); принцип закріплення функцій (навішення негативних ярликів, тиражування негативних номінацій і формулювань у ЗМІ); принцип запам'ятовування (втрутитися в душу й пам'ять людини, підкорити її енергії та волі маніпулятора); принцип «заплямування» (публічне приниження, уміло розраховане неправдиве звинувачення); принцип «каруселі» (втягнути особу, групу осіб, усе суспільство в стрімку карусель, викликати втому, привернути увагу до другорядного, відволікти від головного); принцип «капості» (знайти «бруд», «забруднити» і нехай потім відмиваються); принцип «понту» (навіяти неправдиве уявлення про себе); принцип «павукової поведінки» (сплести павутину, розставити сіті, затаїтися й чекати); принцип «Аль Капоне» (за допомогою доброго слова й погроз можна домогтися більшого, ніж за допомогою тільки одного доброго слова); принцип атакуючої патетики (енергійним пафосним натиском помінати один знак на інший, протилежний, викликати апатію); принцип внесеного занепокоєння (нагадати людині про ситуації, здатні викликати несвідомий страх) (Black PR,

as inspiring technology) [6].

«Чорний PR», також прийнято вважати «створенням образу ворога» у вигляді опонентів із використанням різних технологій у наступних напрямках:

- Недовіра (все, що відходить від опонента, неприйнятне);
- Негативне очікування (від ворога не можна чекати нічого доброго);
- Покладання провини і отожднювання зі злом (усі біди та негаразди пов'язані із опонентами);
- Відмова у співчутті (чим гірше ворогам, тим краще нам);
- Дегуманізація (ворог не може мати людські риси);
- Перенесення оцінок за принципом: «погляньте, хто його друзі! А друзі моїх ворогів – мої вороги».

Об'єктивно «чорний PR» – це спроба скомпрометувати неугодного політика, партію або організацію в очах суспільної думки і настроїти проти них масову свідомість. Як правило, для цього використовується або відносно правдоподібна, або, навпаки, абсолютно неправдоподібна, цілком невірогідна брехня. У більшості випадків це провокація, спрямована проти масової свідомості та конкурентів. Вона вибиває супротивників з колії, ставить перед необхідністю виправдовуватися і відштовхує від них «добропорядного пересічного громадянина» (Ol'shanskij D. V., 2003) [7 с. 496–503].

В цілому «чорний PR» краще прямих, надуманих та бездоказових звинувачень, він краще ніж анонімні доноси у «компетентні органи». Це не брехня й не наклеп, за яких дійсно можна повернути до відповідальності за законом. Це те саме «мистецтво натяку» на «товсті обставини». Тут все залежить від аудиторії – чи зрозуміє вона натяк і як його оцінить. Якщо натяк буде вельми прозорим – це «чорний», якщо не дуже – то «сірий PR».

Психологічно джерелом «чорного PR» в політиці, за винятком відверто протиправних дій, строго заборонених законом, є сфера суб'єктивних оцінок. Однак існують певні прийоми, які також додаються до «чорного PR», і найбільш помітними і уживаними на практиці із них є горезвісний «компрокат», чутки та плітки, навмисна «плутаниця», «побутове хамство» та «чорний гумор».

Компрокат. Компрокат буває декількох видів. Основна форма існування – «компрометуючий матеріал» в буквальному сенсі. Це – правда, яка компрометує політика, і тому прихована ним від аудиторії. Окрім такої основної форми компромату існує декілька її різновидів. Напівправда – суміш реальних фактів із інтерпретацією та/або вигаданими фактами. Неправда – правдоподібна, дуже схожа на дійсність інформація, яка могла би мати об'єктивне підтвердження. Брехня – відверта дезінформація, яка має мало спільного із реальною дійсністю або зовсім не має із нею нічого спільного.

Ефективність компромату зазвичай визначається кількістю виборців, які повірили в опубліковану інформацію та прийняли на основі цього рішення не голосувати за скомпрометованого політика (Turgaev A. S., Hrenov A. E., 2005) [8, с. 62–65].

Плітки та чутки. Сьогодні штучно створюються ерзац-чутки, які успішно «запускаються» із допомогою засобів масової інформації, що значно прискорює процес їхнього «легендування». Далі в масовій свідомості починає діяти принцип «немає диму без вогню», і чутка отримує активне розповсюдження. У сучасному політичному PR чутка зазвичай має дві складові. Перша – це все той же «компрокат». Друга – майбутня «розплата

за гріхи» у вигляді відставки чи краху кар'єри, а можливо, й карного переслідування.

Необхідна деталь – збудження уяви аудиторії. Їй пропонується «самій догадатися», «зробити висновки» і т. ін. Саме це люди й роблять, починаючи переказувати один одному інформацію, що їм підкинули. Так і циркулюють чутки. Ще корисно підкріпити їх туманним натяком на «джерела», але одночасно декілька раз обмовитися, ніби підкреслюючи небажання зайвий раз дарма компрометувати вшанованого політика.

Навмисна «плутаниця». Можливі різні типи «плутаниці», наприклад, ситуації, коли висловлення одного політика приписуються іншому. Зустрічаються й інші різновиди «плутаниці», наприклад, приписування політику тих або інших слів чи фраз, яких взагалі ніхто ніколи не казав.

«Побутове хамство». Це навіть не прийом, а певний стиль поведінки. «Побутове хамство» зручне тим, що практично не веде за собою ніяких серйозних наслідків. Звинувачення та образи носять настільки побутовий і часто нісенітний характер, що не підпадають під статті Кримінального кодексу – в них немає свідомого наклепу, скривдження честі та гідності, ділової репутації та ін. За підриг же політичної та просто людської репутації відповідальність в нас не передбачена. Якщо ж деякі осудили санкції й пристосовуються, то вони не носять обов'язкового характеру.

«Побутове хамство» – достатньо діючий інструмент PR-впливу у відношенні до певних прошарків населення. Як правило, це люди з невисоким рівнем інтелекту, малоосвічені, скоріш молоді, ніж представники старших вікових груп. Вони часто сприймають політику буквально й емоційно, вірять в хамські заяви й оцінюють їх як признак сили та агресивності, а наклеп на конкурентів сприймають за чисту монету. Так себе зарекомендував, наприклад, В. Жириновський. Однак його риторичку важко вкласти у вуста інших політичних персонажів. Відомі невдалі спроби використовувати «побутове хамство» з боку інших політиків.

«Чорний гумор». Прийом заснований на тому, що сміх – один із найсильніших засобів дискредитації політичних опонентів. Він досягає головної мети: конкурентів перестають сприймати всерйоз як політиків. Напроти, їх сприймають як блазнів у самому неприємному значенні цього слова.

Достатньо міцним прийомом «чорного PR» є анекдоти. Такі анекдоти складаються й розповсюджуються через газети або частіше через Інтернет та пейджингові мережі, які спеціалізуються на безкоштовній розсилці анекдотів. Якщо фігура конкуруючого політика не дуже комічна, висміюють кого-небудь з його членів родини або найближчого оточення. Ефективні бувають частушки, а також смішні та образливі прізвиська (Turgaev, Hrenov 2005, р. 62–65) [8, с. 62–65].

Кожна передвиборча кампанія починається зі звинувачень в сторону провласної більшості. В Україні це явище стало цілком нормальним. «Меншість» завжди обіцяє перемогти «більшість» і терміново покращити рівень життя народу. «Більшість», в свою чергу, не втомлюється вказувати на недоліки «меншості», демонструючи свої переваги та спираючись на презумпцію маленьких, але конкретних справ. Парламентські вибори в Україні 2012 – не стали виключенням. Передвиборчу кампанію вже охрестили найбруднішою, за всі роки незалежності. Що це: втрата компетентності та професійної якості політиків та

осіб, що займаються їх піаром, чи навмисна боротьба, головною зброєю якої виявився «чорний піар»?

На пострадянському просторі поняття піару не використовувалось досить довгий час. Біля 10 років тому, в Україні почали використовувати це словосполучення. Але те, до чого США йшло більше 100 років – ми наздогнали занадто швидко. Остання передвиборча кампанія перевищила всі сподівання. Парламентські вибори проходили за змішаною системою. Найбільше «чорних» технологій використали кандидати мажоритарщики. Варто лише поглянути на статистику. За даними громадської організації «Опора», під час передвиборчої кампанії – було зафіксовано 457 випадків чорного піару (Elections 2012. Observations) [9]. Масштаби провокацій – безмежні. Наприклад, нічні дзвінки, в якому спеціально навчена людина закликає проголосувати за конкурента. Звісно, це викликає зворотню реакцію. Або графіті, якими можуть розмалювати скло на новенькому автомобілі, що містить заклик проголосувати за того чи іншого кандидата. Це провокаційні листівки, з вигаданими скандальними поглядами політичного опонента. Практикують і звичайне пошкодження чужих білбордів (Sibircev 2012) [10]. Основна тенденція проявляється у тому, що чорний піар знайшов своє втілення в Інтернеті. Туди зливаються компромати, провокації та відверті плітки.

Навіть в Законі України «Про вибори народних депутатів України», у статті 68 «Форми і засоби проведення агітації» у нас прописаний той факт, що кожен може агітувати або за себе, або проти опонента (Law «On Selection deputies of Ukraine») [11]. Щодо неправдивих свідчень – у нас немає досконалої законодавчої бази. Ще нікого не засудили за чорний піар. А значить – боятись нічого.

Для прикладу можна привести випадки використання чорного піару. Першою згадаємо Тетяну Чорновіл. Це кандидат-мажоритарщик у м. Львів. Проти неї була цілеспрямована атака речей, які більше були схожими на безглузді жарти. В газетах періодично з'являлись статті, які демонстрували довідки про те, що Чорновіл є психічно хворою. Вулицями розповсюджувались листівки з молитвою: «... що вбереже нас від нечистого, який вселився у Тетяну Чорновіл». У Київській області, Олег Кишук зняв свою кандидатуру на користь єдиного кандидата від опозиції Павла Різненка. Але, начебто від його імені (Кишука), весь час з'являлись білборди, в яких Кишук закликав не голосувати за Різненка. В газетах з'являлись статті, що Різненко – шпигун ФСБ. В Одесі розповсюджували листівки, які напругу перегибали з популярним телесеріалом «Бригада»: «Бодзлан рвётся к власти». На Житомирщині влаштовували акції, приносили під штаб НУ-НС багнюку і вигукували: «Житомирщина без багнюки». По Львову були розміщені білборди: «Жодного голосу Партії Регіонів». Регіони подавали до суду, але програли. Там же була підірвана палатка «Батьківщини». У Луцьку – розповсюджувались чутки, що кандидат Голева – трансфестит. В Одесі за себе голосувати закликав Дарт Вейдер. А про Петра Симоненка писали в газетах, що для нього, на спеціальних машинах, возять дівчат легкої поведінки.

На телебаченні за допомогою рекламних роликів – також маніпулювали свідомістю громадян і застосовували чорний PR. Партія регіонів завжди показувала у чорно-білому кольорі все, що було до їх правління та у кольоровому – рекламували себе. Батьківщина теж використовувала цей спосіб, не забуваючи давити

на емоційний фон. Варто лише згадати той ролик, де стареньку бабусю виганяють з дому, вона бере з собою лише кішку і на її очах цю хату валять. Партія регіонів закликала не голосувати за В. Кличко. А Тимошенко записувала звернення, що вона не покине в біді українців і буде боротись, доки в неї вистачить сил. Все це апеляція до емоцій. «Зацікавили» дивні ролики Олега Ляшко. Вони малобюджетні і основна їх маса була більш популярна в Інтернеті, ніж по телебаченню. Але у своїх роликах він не підтримував нікого, вдаючись до відвертої зневаги до всіх опонентів. Не будемо забувати, що це один з методів реклами. Ми швидше запам'ятовуємо неякісні ролики, з негативною інформацією.

Дотепні речі, які теж мали відношення до чорного піару – масово пересувались мережею Інтернет. Це славнозвісна листівка, на якій зображена бабуся, яка «..переписала хату на kota, коли дізналась, що онук голосував за Партію Регіонів». Також не можна забути альтернативний варіант реклами Н. Королевської, у якій «є мрія». Під те ж звукове супроводження з голосом Наталі Королевської відеоряд демонстрував дівчинку Самару, зі славнозвісного фільму жахів «Дзвінок».

Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що виборча кампанія 2012 перевершила всі сподівання з рівня використання чорного піару. Безумовно, це навмисне використання. Дискредитація політичного опонента діє значно ефективніше, ніж «біле» інформування про переваги того, чи іншого політика. Здебільше, у нас голосують «проти когось», а не «за». Тому на теренах нашої держави – чорний піар є ефективним, хоча і брудним способом агітації.

Бібліографічні посилання

1. Остроухов В. В. «Інформаційна безпека» / В. В. Остроухов – Київ, 2010. – 390 с.
2. Шемшученко Ю. С. «Політологічний енциклопедичний словник» / Ю. С. Шемшученко – К.: Генеза, 2005. – 456 с.
3. Хромець О. Л. «Соціальні передумови політичного маніпулювання» [Електронний ресурс] / О. Л. Хромець – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1290/89>
4. Антипов К. В., Паблік рилейшнз / К. В. Антипов, Ю. К. Баженов – М, 2002. – 356 с.
5. Касьян В. І. «Форми суспільної свідомості», [Електронний ресурс] / В. І. Касьян – Режим доступу: http://libfree.com/166213592_filosofiyaformi_suspiyno_i_svidomosti.html.
6. Чорний PR, як сугестивна технологія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15910804/psihologiya/chorniy_piar_sugestivna_tehnologiya
7. Ольшанский Д. В. Політичний PR / Д. В. Ольшанский – М., 2003. – 624 с.
8. Тургаев А. С. Политология в схемах и комментариях / А. С. Тургаев, А. Е. Хренов. – М., 2005. – 345 с.
9. Вибори 2012. Спостереження. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://map.oporaua.org/ua/incidents/?type=2/>
10. Сибирцев А. Черный PR на выборах: антиреклама и лжеполюбови кандидатов [Електронний ресурс] / А. Сибирцев // Сегодня, 2012 – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/chernaja-kukhnja-vyborov-provokatsionnye-ricunki-na-avto-i-lzhepoboi-kandidata.html>
11. Закон «Про вибори народних депутатів України» – Ст. 68.

Денисова А. Ю. Черный PR. Украинский опыт на примере парламентских выборов 2012

Черный PR – средство, которое используют в течение последних 10 лет во время украинских предвыборных кампаний. Последние парламентские выборы – почти вытеснили собой прозрачную, демократическую рекламу. Какими именно методами непрозрачных манипуляций воспользовались украинские политики – указано в этой статье.

Ключевые слова: Черный PR, политические манипуляции, предвыборная кампания.

Denisova A. Black PR. Ukrainian experience on the example of parliamentary elections 2012

Black PR is a tool which is used for the last 10 years during the Ukrainian election campaigns. The last parliamentary elections have almost forced out a clear, democratic advertising. Which methods of nontransparent manipulations were used by Ukrainian politicians is described in this article.

Keywords: Black PR, political manipulation, election campaigns.

References

Ostrouhov V. V., 2010. Informacijna bezpeka [Information Security], Kіiv.

Shemshuchenko Ju. S., 2005. Politologichnij enciklopedichnij slovník [Encyclopedic Dictionary of Political Science], *Genezha publ.*, K.

Hromec' O. L., Social'ni peredumovi politichnogo manipuljuvannja [Social background of political manipulation], viewed: <http://vuzlib.com/content/view/1290/89>

Antipov K. V., Bazhenov Ju. K., 2002. Pablik rilejshnz [Public relations], M.

Kas'jan V. I. Formi suspil'noї svidomosti [Forms of the

УДК 321:342.3

Д. А. Батюк, Р. В. Кисленко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТИПОЛОГІЯ ГІБРИДНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Розглядаються сучасні спроби типології гібридних політичних режимів різними дослідниками, що дає змогу підсумувати результати всіх досліджень та виробити одну загальноприйнятну типологію.

Ключові слова: гібридний політичний режим, змагальний авторитаризм, дефектна демократія, демократура, диктатура, демократія, авторитаризм.

Постановка проблеми: проблема типології гібридних політичних режимів полягає у тому, що ця тема є ще мало розробленою, а існуючі типології не виключають одна одну, а зачіпають різні аспекти політичного режиму. Це перешкоджає утворенню загальної, універсальної типології гібридних політичних режимів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: значний внесок у розроблення типології гібридних політичних режимів зробили західні науковці, серед яких слід виокремити теорію «дефектної демократії» В. Меркель та А. Круассан, теорію «змагального авторитаризму» С. Левіцького та Л. Вейя, типологію Л. Морліно, двовимірну типологію М. Вігеля та інших науковців, які досліджували феномен «гібридного режиму»

Цілі статті: проаналізувати різноманітні типології гібридних політичних режимів; виокремити типологію, яка може стати універсальною та загальнопринятною.

Проблема типології гібридних режимів пов'язана з тим, що для означення такого типу режимів в сучасній політологічній літературі вживається велика кількість термінів, яка не виключає один одного. Проте перешкоджає подальшому виробленню загальної класифікації даного явища. Результатом цього є, що одна країна може асоціюватися з більш ніж одним типом «гібридного режиму». Наприклад, режим Малайзії може бути класифікований як «квазі – демократія» (Л. Морліно), «змагальний авторитаризм» (С. Левіцькі та Л. Вей), «електоральний авторитаризм» (А. Шедлер) та «напівавторитаризм» (М. Оттауей). Тому, вивчення наслідків транзитів «третьої хвилі» ускладнюється саме наявністю чисельних підтипів демократії та авторитаризму, відсутністю всеохоплюючої схеми, яка б могла пояснити взаємозв'язки між різними типами,

Public consciousness], viewed: http://libfree.com/166213592_filosofiyaformi_suspilnoyi_svidomosti.html.

Chornij PR, jak sugestivna tehnologija [Black PR, as inspiring technology], viewed: http://pidruchniki.ws/15910804/psihologiya/chorniy_piar_suggestivna_tehnologiya

Ol'shanskij D. V., 2003. Politichnij PR [The political PR], M.

Turgaev A. S. Hrenov A. E., 2005. Politologija v shemah i kommentarijah [Political science in the schemes and comments], M.

Vibori 2012. Sposterezhenja [Elections 2012. Observations], viewed: <http://map.oporaua.org/ua/incidents/?type=2/>

Sibircev A., 2012. Chernyj PR na vyborah: antireklama i lzhepoboi kandidatov [Ground terminal PR in the elections: negative publicity and false beating candidates], viewed: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/chernaja-kukhnja-vyborov-provokatsionnye-ricunki-na-avto-i-lzhepoboi-kandidata.html>

Zakon «Pro vibori narodnih deputativ Ukraїni» [Law «On Selection deputies of Ukraine»], St. 68.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

запропонувати загальні критерії їхнього вивчення та класифікації.

На сучасному етапі досліджень гібридних режимів, уваги заслуговує спроба німецьких дослідників В. Меркель та А. Круассана класифікувати «гібридні режими»

Для позначення всієї сукупності таких режимів науковці вводять поняття «дефектна демократія» – система панування, в якій доступ до влади регулюється за допомогою значущого та діючого універсального «виборного режиму» (вільних, таємних, рівних та всезагальних виборів), але при цьому відсутніми є інші гарантії базових політичних та громадянських прав та свобод, а горизонтальний владний контроль та ефективність демократично легітимної влади суттєво обмежені.

В. Меркель та С. Круассан вводять шість базових параметрів, на основі яких можна визначити політичні режими різних типів. До них відносяться: 1) легітимація панування; 2) доступ до панування; 3) монополія на панування; 4) обмеження панування; 5) структура панування; 6) спосіб здійснення панування.

Тільки перші два показники – легітимація політичної влади через суверенітет народу та необмежений доступ до владних позицій – повинні розумітися як базові ключові критерії демократії. Інші показники не є демократичними у «вузькому сенсі». Вони є додатковими критеріями з конституційної та конституційно-правової сфери. Парадоксальним чином вони обмежують владу демократичного суверену, але шляхом цього обмеження захищають його довготривалість та претензію на дієвість.

Запропоновані шість критеріїв демократії можуть бути зведені до трьох вимірів: загальне виборче

право; ефективна монополія на панування з боку демократично легітимованих урядів; ліберальне правове та конституційне панування.

Якщо один з трьох вимірів не діє, неможна говорити про конституційно-правову демократію, вона є дефектною. В залежності від того, який з критеріїв трьох фундаментальних вимірів конституційно-правової демократії є «пошкодженим» виявляється тип дефектної демократії.

В. Меркель та А. Круассан виокремлюють три типи дефектних демократій. Перший тип – «виключаюча демократія» виникає за умови, якщо порушується принцип загальних, вільних, чесних виборів та обмежується активне та пасивне виборче право. Другий тип – «анклавна демократія» характеризується позбавленням групами вето – військовими, мілітаризованими рухами та загонами, міжнародними концернами – демократично обраних представників народу доступу до певних політичних сфер. Останнім типом, який виокремлюють дослідники є «неліберальна демократія» – виконавча та законодавча влади неістотно обмежені судовою, конституційні норми в малій мірі «зв'язують» дії уряду, а індивідуальні громадянські права частково умовні або взагалі ще не встановлені (Merkel', Kruassan 2002a, p. 7–9) [1, с. 7–9].

Зневажання ліберально-конституційних механізмів, які часто виправдовується посиланням на принципи прямої демократії, знаходяться в тісному зв'язку з центральною особливістю неліберальних демократій. Це – тип інституціоналізації, який і є відмінністю такої демократії від конституційно-правової. Під інституціоналізацією слід розуміти процес виникнення специфічного набору соціальних норм і правил, які задають контекст людської взаємодії. Сукупність таких правил ефективно пов'язує поведінку акторів, гарантує відповідність реальності очікування та одночасно розвиває «силу діяльності». В даній перспективі прийняття конституції та політично керовані процеси формування інститутів створюють тільки одну модель політичної інституціоналізації. В її межах створюються формальні структури політичних систем третьої хвилі демократизації.

Інша модель – встановлення й інституціоналізація неформальних практик та правил політичної гри. В дефектних демократіях така модель, в залежності від характеру неформальних інститутів, може суперечити формальній інституціоналізації. В. Меркель та А. Круассан стверджують, що причиною пошкодження ліберально-конституційних, легітимних та легально встановлених норм часто є витіснення формальних інститутів неформальними правилами.

Наявність неформальних інститутів є характерною рисою дефектних демократій. Таким режимам притаманним є клієнтелізм, персоналізм та лобіювання всередині державного апарату. Неформальні інститути компенсують неефективність формальних структур та інститутів попереднього режиму. Функціональна слабкість формальних інститутів створювала умови для розвитку неформальних інститутів.

У зв'язку з цим, в гібридних режимах зростає конфліктний потенціал між старими та новими інститутами. Як наслідок такої проблеми інституціональної адаптації підвищуються затрати на встановлення інститутів ліберально-демократичної правової держави. Такі інститути частково одразу руйнуються одразу після їх введення.

Таким чином, політичні та економічні актори в

дефектних демократіях, замість дотримання формальних правил, нерідко надають переваги неформальним інститутам та практикам. Функціонуванню молодих інститутів заважають неформальні інститути попереднього режиму (Merkel', Kruassan 2002b, p. 20–24) [2, с. 20–24].

Ще одним типом гібридних режимів, який слід згадати, є «змагальний авторитаризм», він був розроблений С. Левіцьким та Л. Вейсманом. «Змагальний авторитаризм» – це режим, в якому існують формальні демократичні інститути, вони широко розглядаються як основний спосіб одержання влади, але державні службовці зловживають владою, використовуючи їх для отримання переваг по відношенню до своїх опонентів. Такі режими є змагальними, тому що опозиційні партії використовують демократичні інститути в боротьбі за владу, але вони не є демократичними, через те що ігрове поле дуже викривлене в бік тих, хто знаходиться при владі. Таким чином, конкуренція є реальною, але несправедливою. Отже, змагальний авторитаризм є гібридним режимом, якому притаманними є як демократичні, так і авторитарні характеристики.

С. Левіцький та Л. Вейсман додають до процедурного мінімуму демократії ще один атрибут: існування достатньо рівних умов конкуренції між владою та опозицією. Очевидно, що ступінь переваги влади – у формі патронажу робочих місць, розпорядженням витратами, клієнтури соціальної політики, привілейованого доступу до ЗМІ та фінансів – існує у всіх демократіях. Однак, в демократичних країнах, такі переваги не суттєво підривають здатність опозиції до конкуренції. Коли владні маніпулювання державними інститутами та ресурсами стають дуже надмірні та односторонні, що суттєво обмежують політичну конкуренцію, тоді це не сумісно з демократією.

Дійсно, багато характеристик нерівних умов може бути включено до вимірів «вільних та справедливих виборів» та «громадянських свобод». Тим не менш, як мінімум дві причини відносяться до цього атрибуту, як окремий вимір. По-перше, деякі аспекти нерівного становища, наприклад, перевага в доступі до ЗМІ та фінансів, завдають значного удару між виборами і, таким чином, це не береться до уваги при оцінці виборів, як вільних та справедливих. По-друге, деякі дії уряду, які значно викривляють ігрове поле не можуть розглядатися як порушення громадянських свобод. Наприклад, в той час, як закриття газети є явним порушенням громадянських свобод, де-факто, владна партія контролює всі приватні ЗМІ, це досягається шляхом неофіційних довіреностей або патронажу домогосподарств. Крім того, існують незаконні урядові зв'язки з бізнесом, які є причиною значною нерівності у боротьбі з опозицією, що не є порушенням громадянських свобод, по суті. Таким чином, можна побачити, як перевага на ігровому полі, робить режим недемократичним, навіть за відсутності явного шахрайства або порушення громадянських прав та свобод.

Змагальний авторитаризм характеризується тим, що в ньому існують конституційні шляхи, якими може йти опозиція за для здобуття влади. Вибори відбуваються регулярно і опозиційним партіям не заборонено юридично оскаржувати результати. Опозиційна діяльність не є забороненою, опозиційні партії можуть відкривати свої осередки, висувати кандидатів, проводити будь-які компанії, і при цьому їх представники рідко можуть бути засланні або ув'язнені. Демократичні процедури є

достатньо важливим підґрунтям в боротьбі за владу. Від демократії змагальний авторитаризм відрізняє той факт, що чиновники зловживаючи владою порушують хоча б один з трьох базових атрибутів демократії: вільні вибори, широкий захист громадянських свобод і достатньо рівні умови в боротьбі за владу.

Щодо виборів, то в змагальному авторитаризмі, з одного боку вони є конкурентними, тобто опозиційні кандидати рідко не допускаються до участі в них, опозиційні партії можуть відкрито проводити передвиборчу кампанію та немає значних фальсифікацій. З іншого боку, вибори не завжди є вільними та справедливими. В деяких випадках, під час виборів відбувається маніпулювання зі списками виборців, з виборчими урнами і/або фальсифікація результатів (наприклад, Домініканська республіка в 1994 р.). Хоча такі маніпуляції можуть справити значний вплив на результати виборів, вони не є настільки серйозними, щоб зробити акт голосування безглуздом. Вибори також можуть бути викривлені залякуванням опозиційних активістів, виборців та спостерігачів і, навіть, встановленню меж територій, в яких може діяти опозиція. В інших випадках, процес голосування та підрахунку голосів є чистим, однак перевага влади в доступі до ресурсів, ЗМІ та зловживання державними інститутами робить вибори несправедливими, навіть за відсутності погроз та залякування.

За змагального авторитаризму громадянські права та свободи номінально гарантовані та частково реалізуються на практиці. Існують незалежні ЗМІ та опозиційні групи відкрито діють, в більшості випадках, вони можуть вільно зустрічатись та протестувати проти влади. Але громадянські свободи все одно часто порушуються. Опозиційні політики, незалежні судді, журналісти, захисники прав людини та інші критики влади піддаються переслідуванням, арештам, а в деяких випадках, навіть насильству. В деяких країнах зі змагальним авторитаризмом влада широко використовує арешти лідерів опозиції, вбивства активістів опозиції, насильницьке придушення акцій протестів, що підводить його до межі з повним авторитаризмом.

Частіше посягання на громадянські права та свободи має більш прихований характер, наприклад «юридичні репресії» або свавільне використання легальних інструментів, таких як податки, наклеп за для притягнення опозиціонерів до відповідальності. Хоча такі репресії можуть бути пов'язані з технічно правильним використанням закону, однак його використання є виборним та спрямованим проти певних груп або індивідів, ніж універсальним.

Хоча, «легальні» та інші репресії в умовах змагального авторитаризму є не настільки серйозними, щоб змусити опозиції діяти закрито або взагалі припинити діяльність, але вони перевищують те, що припустимо в демократичному суспільстві. За рахунок підвищеного ризику діяльності опозиції та її критичного висвітлення в ЗМІ, навіть поширенні порушення прав та свобод можуть серйозно обмежити здатність опозиції організуватись та виступити проти уряду в боротьбі за владу.

На кінець, всі змагальні авторитаризми характеризуються нерівністю умов, в яких знаходяться представники влади та опозиції. Існує три аспекти, в яких влада переважає: доступ до ресурсів, ЗМІ та закон.

Доступ до ресурсів, перш за все, це фінансування владних партій та їх передвиборчих кампаній за рахунок державного бюджету або державних облігацій. Також чиновники можуть систематично використовувати

державні будівлі, транспорт та комунікаційні інфраструктури для своїх виборчих кампаній, до цього також можуть бути залученні державні службовці та служби безпеки країни від імені правлячої партії.

Притаманним змагальному авторитаризму є відсутність доступу до ЗМІ, які є найбільш популярними та мають велику аудиторію, в наслідок чого немає можливості чесної конкуренції. В більшості таких режимів держава контролює всі теле- та радіоканали, опозиція має доступ лише до незначних та непопулярних друкованих видань, які потрапляють до незначної кількості населення.

В змагальному авторитаризмі влада контролює суддів, виборчі комісії та інших номінально незалежних арбітрів, і здійснює на них маніпулятивний вплив шляхом шантажу, підкупу і/або залякування. Як результат, правові та інші державні органи, які повинні бути арбітрами закону, систематично надають переваги та виступають на стороні владних сил. Це дозволяє правлячій партії приймати незаконні акти, можливо з порушенням демократичних процедур, та не нести за це ніякої відповідальності (Levitsky 2010, p. 36–98) [3. с. 36–98].

Німецький дослідник М. Богаард критикує концепцію В. Меркель і А. Круассан за те, що для них існує тільки один «кореневий концепт» – демократія, і не враховується інший – авторитаризм. М. Богаард пропонує вбудувати ці два концепти – дефектну демократію і електоральний авторитаризм – в один, «двокореневий», задля відображення всіх сучасних політичних режимів з обох боків протилежних спектрів (Bogaards 2009, p. 403) [4, с. 403].

У даному контексті, значної уваги заслуговує двовимірною типологією гібридних режимів, яку запропонував фінський дослідник М. Вігель. Узявши, на його думку, дві найбільш важливі засадничі ідеї демократії: принцип «електоралізму» і «конституціоналізму», вчений виокремив:

- Чотири мінімальні «електоральні» критерії – вільні, конкурентні, справедливі та всезагальні вибори.
- Чотири мінімальні «конституційні» критерії – свобода об'єднань, свобода вираження, право на альтернативну інформацію, свобода від дискримінації.
- Чотири додаткові «електоральні» критерії – «електоральні повноваження» (відсутність «закритих політичних сфер», на які не розповсюджуються повноваження демократично обраних представників народу), «електоральна чесність» (принцип «одна особа – один голос»), «електоральний суверенітет» (відсутність зовнішньої «опікунської» влади над виборними органами) і «електоральна незворотність» (прийняття всіма без виключення результатів виборів, неможливість обмеження і перешкод на шляху здійснення своїх повноважень легально обраними посадовцями).
- Чотири додаткові «конституційні» критерії – підзвітність та відповідальність виконавчої влади (наявність системи «стримувань і противаг»), підзвітність та відповідальність законодавчої влади, непідкупність бюрократії (відсутність систематичної корупції, клієнтізму або патримоніалізму), підзвітність та відповідальність органів місцевої влади (відсутність «коричневих зон» в середині країни, на які не розповсюджується державна влада).

Ці всі атрибути формують своєрідний «контрольний список» для класифікації гібридних режимів, слідує якому і «звіряючи» наявність тих чи інших атрибутів, М. Вігель пропонує виокремити три типи таких режимів:

«електоральну», «обмежену» і «конституційну» демократії.

До категорії «обмеженої» демократії можна віднести випадки, в яких не є наявними деякі або всі додаткові конституційні та електоральні критерії. Вірогідно, що більшість політичних режимів Центральної Америки, за винятком Коста-Ріки, та більшість Африканських демократій можна віднести до цієї категорії. Покращення якості демократії в цих країнах спричинить подальшу популяризацію (покращення виборчих прав та можливостей, цілісності, суверенітету та незворотності), а також лібералізацію (покращення підзвітності та відповідальності виконавчої, законодавчої та місцевої влади, а також чесності та невідкупності бюрократії).

«Електоральна демократія» – це категорія, в якій виконуються додаткові електоральні критерії, однак вона не відповідає жодним додатковим конституційним критеріям. Це випадки, які є прикладами «делегативних» або «нео-популістських» форм правління. Їх електоральні інститути є ефективними для здійснення вертикальної відповідальності, але їх обмежені конституційні інститути не є придатними для гарантування горизонтальної відповідальності. Як правило влада в таких країнах використовує слабкість та обмеженість конституційних інститутів за для проведення своїх реформ. Судова гілка влади стає політизованою та контролюється представниками влади. Також, в «електоральних» демократіях можна побачити наявність «коричневих зон» на території держави.

В категорії «конституційної» демократії своє відображення знаходять випадки, в яких виконуються всі додаткові конституційні критерії, але не виконуються додаткові електоральні критерії. Таким чином ці режими можуть демонструвати «опікунські» або «захищенні» форми правління. Вони є гібридним режимом з ефективною горизонтальною відповідальністю, де діє внутрішньодержавна система «стримувань і противаг», але суспільство має обмежену можливість впливу на обраних посадовців, за для настання їх відповідальності (Wigell 2008, p. 234–245) [5. с. 234–245].

Беручи до уваги те, що гібридні режими не мають суттєвих характеристик притаманних недемократичним режимам, однак в ньому ще не має всіх характеристик для встановлення, хоча б мінімальної демократії, Л. Морліно сформулював іншу типологію таких режимів.

Італійський дослідник зазначає, якщо політичними акторами встановлюються будь-які обмеження щодо виборчого права (активного чи пасивного) або на політичний плюралізм чи опозицію, та на прозорість та чесність виборів, такий режим можна позначити як «захищена демократія». В такому режимі існують потужні гравці вето, такі як армія, сильна економічна олігархія, традиційна влада, наприклад монарх, або навіть, зовнішні сили, які здійснюють вплив на політичний режим країни. В «захищеній демократії» відбувається лібералізація, майже не застосовують або дуже рідко насилля, тобто процес надання широких політичних і громадянських прав зверху ніколи не буває повним, владні групи здійснюють контроль як на елітарному, так і на масову рівнях. Такий режим, як правило існує довгий час та спирається на підтримку інституціональних еліт (політичні та соціальні), а також на обмеження участі мас та перешкоді поширенню демократичної моделі політичної культури, особливо серед еліти.

Інший тип гібридного режиму, який виокремлює, Л. Морліно є «обмежена демократія». Вона

характеризується наявністю всезагального виборчого права, формально правильними процедурами виборів посадовців, які отримують повноваження на основі виборів, та наявність в країні багатопартійної системи, але громадянські права обмежуються поліцією або іншими державними органами. Відповідно, не існує ефективної політичної опозиції та засоби масової інформації знаходяться під монополюним контролем з боку влади. Такий тип гібрида може бути встановлений шляхом низової мобілізації соціальних мас, військового перевороту або за рахунок іноземних інвестицій, результатом яких є повалення попереднього режиму.

Третім типом гібридних режимів є «демократія без закону». Італійський науковець зазначає, що для такого режиму характерними рисами є відсутність будь-якої спадкової влади або потужних гравців вето, також немає прояву посягань або не гарантування громадянських прав і свобод з боку влади. Але держава знаходиться у ситуації поширеного беззаконня, в якій вона не може виконувати свої обов'язки належним чином через погане функціонування державних інститутів. «Демократія без закону» не тягне за собою лібералізацію або зняття обмеження плюралізму через те, що раніше не існував стабільний режим або не було функціонуючих державних інститутів.

Останнім типом гібридних режимів, який виокремлює Л. Морліно є «квазі-демократія». Основними рисами такого режиму є відсутність або слабкість виборчого процесу, обмеження політичного плюралізму та участі, відсутність/слабкість свободи висловлювання, об'єднання та організації. При цьому спостерігається також відсутність/слабкість верховенства права та/або особистісної автономії, індивідуальних прав та свобод. Останньою характерною рисою, на яку вказує італійський дослідник є слабкість функціонування держави (Morlino 2009, p. 281–293) [6. с. 281–293].

Ще одна типологія гібридних режимів була запропонована американським науковцем Л. Даймондом, який поділив такі режими на «електоральні демократії» та «псевдodemократії». До електоральних демократій, він відніс системи, в яких законодавча та виконавча влада формується шляхом регулярних, чесних, багатопартійних виборів та забезпечується певний мінімум громадянських прав та свобод, необхідних для того, щоб змагальність та участь мали реальний сенс. Однак за такого режиму спостерігається наявність значної кількості сфер прийняття рішень «зарезервованих» за невиборними групами (військові, олігархія, бюрократія).

Другим типом гібридних режимів є псевдodemократії. Такі режими допускають наявність базових громадянських свобод (право на відкрите висловлювання своїх поглядів і свободу об'єднання), але все ще допускають серйозні обмеження прав громадян. Визначальною відмінністю псевдodemократій від ліберальних демократій є те, що в одному випадку громадянські свободи враховуються переважно тією мірою, якою вони забезпечують змістовну електоральну конкуренцію та участь, тоді як в іншому випадку вони розглядаються в якості необхідних компонентів демократії, які гарантують реалізацію більш широкого кола демократичних функцій. Такі режими можуть володіти багатьма конституційними характеристиками електоральних демократій, в них легально діють опозиційні партії, однак вони позбавлені поля для відносно чесного електорального суперництва, яке здатне призвести до відсторонення від влади правлячої партії. Крім того, поняття «псевдodemократія»

охоплює багатопартійні електоральні системи, в яких недемократичне панування правлячої партії виражається доволі слабо та піддається оскарженню, а також аналогічні системи, які знаходяться в процесі розкладу та переходу до більш конкурентної моделі.

Від режимів, які можна віднести до авторитарних, псевдodemократії відрізняються тим, що допускають існування опозиційних партій. Наявність таких партій, які можуть легально брати участь у боротьбі за владу та отримувати місця в парламенті, а також існування більш широкого простору для громадянського суспільства, якого немає за авторитаризму, створює умови для подальшого демократичного розвитку.

Л. Даймонд виокремлює ще псевдodemократії її різновид – напівдемократію. Такий режим наближається до електоральної демократії за рівнем плюралізму, конкурентності та громадянських прав. Напівдемократія – це система з гегемонною партією, в якій інституціолізована правляча партія широко використовує примус, патронаж, контроль над засобами масової інформації та інші засоби, щоб звести опозиційні партії до положення вторинних сил (Diamond 2005; Diamond 2002) [7; 8].

Ф. К. Шміттер також здійснив спроби класифікації гібридних політичних режимів. Їм було виокремлено два типи таких режимів – «демократура» та «диктабланда». Згідно його висновкам, такі гібридні режими з'являються в умовах ініційованого або нав'язаного зверху транзиту, коли попередні владні сили намагаються захистити свої інтереси шляхом «насадження» авторитарних прийомів режиму, який починає своє існування. В випадку проведення лібералізації без демократизації (тобто надання громадянам певних індивідуальних прав та свобод без згоди на підзвітність владі), виникає диктабланда. Якщо ж демократизація не супроводжується лібералізацією (вибори проводяться, але за умов гарантованої перемоги правлячої партії, виключення з участі в електоральному процесі певних суспільно-політичних груп і/або позбавлення виборних структур реальної влади), виникає демократура (Schmitter) [9].

Висновки

В підсумку, не зважаючи на останні, доволі успішні спроби узагальнити попередній досвід з розробки типології гібридних політичних режимів, поки що так і не вдалося повністю усунути концептуальну плутанину, пов'язану із суперечливою природою даних режимів. Проте, незважаючи на наявність численних перепон, які стоять на шляху концептуалізації гібридного політичного режиму, можна з впевненістю сказати, що даний тип режиму може розглядатися як самостійний, окремий тип і як особлива категорія аналізу в рамках політологічних досліджень. Тому, на сьогодні перед дослідниками в першу чергу стоїть задача виявлення закономірностей функціонування «гібридних режимів», а також виокремлення і вимірювання як внутрішніх, так і зовнішніх чинників стабільності або подальшого перетворення даних режимів у напрямі демократії чи авторитаризму.

Найбільш вдалою спробою типології гібридних політичних режимів є запропонована М. Вігелем двовимірною типологією. Він враховує як конституційні, так і електоральні аспекти гібридів, що дає змогу охопити та врахувати всі важливі характеристики режиму та більш точно визначити його тип, на відміну від запропонованих типів В. Меркель та А. Круассан та С. Левітські та Л. Вей, які розглядали такі режими через лише якийсь один

«коріневий концепт» – демократію або авторитаризм.

Бібліографічні посилання

1. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
2. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 2. – С. 20–30.
3. Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War (Problems of International Politics) / S. Levitsky, L. Way. – Cambridge University Press, 2010. – 493 P.
4. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / M. Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – Issue 2. – P. 399–423.
5. Wigell M. Mapping «Hybrid Regimes»: Regime Types and Concepts in Comparative Politics / M. Wigell // Democratization. – 2008. – Vol. 15. – № 2. – P. 230–250.
6. Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? / L. Morlino // European Political Science Review. – 2009. – Vol. 1 (2). – P. 273–296.
7. Diamond L. The State of Democratization at the Beginning of the 21 Century / L. Diamond // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. – 2005. – № 11 (1). – P. 13–18.
8. Diamond L. Thinking About Hybrid Regimes / L. Diamond // Journal of Democracy. – 2002. – № 13 (2). – P. 21–35.
9. Schmitter P. The future of «real-existing» democracy [Electronic resource] / P. Schmitter. – Access mode: http://iisdb.stanford.edu/evnts/5844/SchmitterFUTURE_OF_Democracy3.pdf

Батюк Д. А., Кисленко Р. В. Типология гибридных политических режимов

Рассматриваются современные попытки типологии гибридных политических режимов разными исследователями, что дает возможность обобщить результаты всех исследований и разработать одну общепринятую типологию.

Ключевые слова: гибридный политический режим, соревновательный авторитаризм, дефектная демократия, демократура, диктабланда, демократия, авторитаризм.

Batyuk D., Kyslenko R. Typology of hybrid political regimes
Examines the current efforts of typology of hybrid political regimes by different researchers that allows us to generalize the results of all research and develop a generally accepted typology.

Key words: hybrid political regimes, competitive authoritarianism, defective democracy, democradura, dyctoblanda, democracy, authoritarianism.

References

1. Merkel' V., Kruassan A., 2002a Formal'nye i neformal'nye instituty v defektyh demokratijah [Formal and informal institutions in defective democracies], *Polis*, № 1, С. 6–17.
2. Merkel' V., Kruassan A., 2002b. Formal'nye i neformal'nye instituty v defektyh demokratijah [Formal and informal institutions in defective democracies], *Polis*, № 2, С. 20–30.
3. Levitsky S., 2010. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War (Problems of International Politics), *Cambridge University Press*.
4. Bogaards M., 2009. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism, *Democratization*, Vol. 16, Issue 2, P. 399–423.
5. Wigell M., 2008. Mapping «Hybrid Regimes»: Regime Types and Concepts in Comparative Politics, *Democratization*, Vol. 15, № 2, P. 230–250.
6. Morlino L., 2009. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion?, *European Political Science Review*, Vol. 1 (2), P. 273–296.
7. Diamond L., 2005. The State of Democratization at the Beginning of the 21 Century, *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, № 11 (1), P. 13–18.

Diamond L., 2002 Thinking About Hybrid Regimes, *Journal of Democracy*, №13 (2), P.21-35.

Schmitter P. The future of «real-existing» democracy, viewed: <http://iisd.b.stanford.edu/evnts/5844/> SchmitterFUTURE_OF_Democracy3.pdf

Надійшла до редколегії 14.05.2013 р.

УДК 32.019.52

С. С. Борисенко

ИССЛЕДОВАНИЕ МНЕНИЯ ЖИТЕЛЕЙ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ О КАЧЕСТВЕ, ДОСТУПНОСТИ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ И ПЕРСПЕКТИВАХ ЕЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ

Представлены результаты проведенного эмпирического исследования мнения жителей Днепропетровской области о качестве и доступности медицинской помощи региона. Представлены методики анкетирования и обработки данных. Анализируется спрос на медицинские услуги, формируемый населением области. Доступность медицинской помощи, по результатам исследования, лишь декларируется, но не соблюдается на практике. Позитивная и негативная оценка работы врачей и медицинского учреждения в целом основана на количестве полученных данных, описывающих негативные и позитивные факторы. Также исследуются вопросы, характеризующие информированность населения о возможностях существующей системы здравоохранения и перспективах ее реформирования.

Ключевые слова: общественное мнение, анкетирование, политика, здравоохранение, качество, доступность, реформирование.

Вследствие политической и экономической трансформации, происходящей в Украине (как и во многих постсоветских государствах) те методы и принципы организации социальной политики, в частности, здравоохранения, которые были основой советской системы здравоохранения (модели Семашко) утратили былую эффективность и общество нуждается в реформировании этой системы. При этом удовлетворенность пациентов качеством предоставляемых медицинских услуг является важным фактором эффективности системы здравоохранения в целом (Abashin N. N., 1998) [1, с. 31]. Ведь именно неудовлетворенность общества рано или поздно приводит к преобразованиям. Среди индикаторов качества медицинской помощи, законодательно утвержденных в Украине, имеются как сугубо медицинские показатели, так и индикаторы, основанные на данных социологических опросов (Ordinance of the Ministry of Health of Ukraine № 743 from 02.11.2011, p. 114) [2, с. 114].

Для изучения эффективности действующей системы государственного управления и социальной политики в области здравоохранения, перспектив ее реформирования, определения качества и доступности медицинской помощи на территории Днепропетровской области Украины было проведено эмпирическое социологическое исследование мнений 1567 пациентов медицинских учреждений (поликлиник, больниц). В разделе представлены методика и результаты исследования, приведены выводы и рекомендации в рамках концепции реформирования здравоохранения Украины.

При проведении подобных исследований, особенно связанных с медициной, организацией медицинской помощи, существует убеждение, что наиболее достоверные результаты могут быть получены на крупных выборках (Rafał Maciąg 2012, p. 189) [3, с. 189]. Наиболее масштабные социологические исследования по определению доступности для населения услуг здравоохранения, а также с целью получения информации о самооценке состояния здоровья и уровня заболеваемости граждан, проводились Государственным комитетом статистики Украины в октябре 2009 года. Было опрошено 10,5 тыс. домохозяйств, которые принимали участие в выборочном обследовании условий их жизни (Self-assessment of health status and population-availability of certain types of medical care in 2009) [4]. Эти исследования проводились по всей территории Украины, результаты по отдельным вопросам схожи с нашими выводами,

но в некоторых моментах – существенно различаются. Имеются основания предполагать, что в проведенном нами исследовании учтены региональные особенности сложившейся системы здравоохранения, а также менталитета, самооценки жителей Днепропетровской области.

Как известно, репрезентативность выборочной статистической совокупности обеспечивается предварительным расчетом необходимого объема выборки и использованием специальных методик отбора единиц наблюдения.

Для обеспечения достоверности полученных результатов необходимый объем выборки рассчитывали по формуле (Yeroshkina 2003, p. 9) [5, с. 9]:

$$n = \frac{t^2 Pq}{\Delta^2}$$

где n – количество наблюдений;

t – критерий достоверности, который в случае вероятности безошибочного прогноза (p), равном 95 %, составляет 2, а при p = 99 %, t = 3;

P – показатель в %, который берется из аналогичных опубликованных исследований или (если аналогичные исследования отсутствуют) выбирается с расчетом, чтобы произведение Pq было максимальным, что возможно, если P=q=50;

q = 100 % – P %;

– максимально допустимая ошибка (в %), которая задается в соответствии с исследуемым явлением, целью и задачами исследования. Обычно максимальная ошибка не превышает 5 %.

В нашем случае t=3; P=50; q=50; Δ=4; n=1406 наблюдений (респондентов).

Кроме того, репрезентативность выборочной группы достигается также правильным выбором единиц наблюдения. Необходимо, чтобы каждая единица генеральной совокупности (населения Днепропетровской области) имела одинаковую возможность попасть в выборочную совокупность (Sociology: A textbook for university students 2002, p. 142) [6, с. 142]. Для обеспечения этого требования мы пользовались методом типологического отбора, когда вся совокупность делится на несколько однотипных групп, из которых выбираются единицы наблюдения. Были выделены территориальные единицы (районы и крупные города области), в которых, в свою очередь, методом направленного отбора по таким критериям как пол, возраст, занятость выбирались

объекты анкетирования в соответствии с размером каждой группы.

Затем была разработана анкета, содержащая вопросы об отношении респондентов к своему здоровью, о качестве медицинского обслуживания, его доступности для пациентов. Также там были поставлены вопросы о возможных путях реформирования здравоохранения Украины. Анкеты раздавались пациентам больниц и поликлиник для заполнения, затем собирались. Полученные данные шифровались таким способом: обводился номер соответствующего шифра напротив вопроса, шифры были перенесены в электронную таблицу Excel. Ответ «да» по каждой анкете обозначался единицей в строке, соответствующей шифру, ответ «нет» – ноль.

Для получения результатов по каждому ответу (шифру) соответствующие значения в строках суммировались. Аргументы вводились массивом значений по каждой отдельной строке. Таким способом подсчитывалась сумма единиц (положительных ответов по каждому вопросу) и определялся результат анкетирования. Все анкеты зашифровать были отсортированы по группам опрошенных (по возрасту): молодежь, люди старше 35 лет, пенсионеры. Каждая группа была зашифрована на отдельном листе и получены промежуточные результаты, которые затем были суммированы на отдельном листе. Таким образом, была сформирована книга Excel, где на каждом листе – результаты опроса для отдельной возрастной группы респондентов и лист общих результатов.

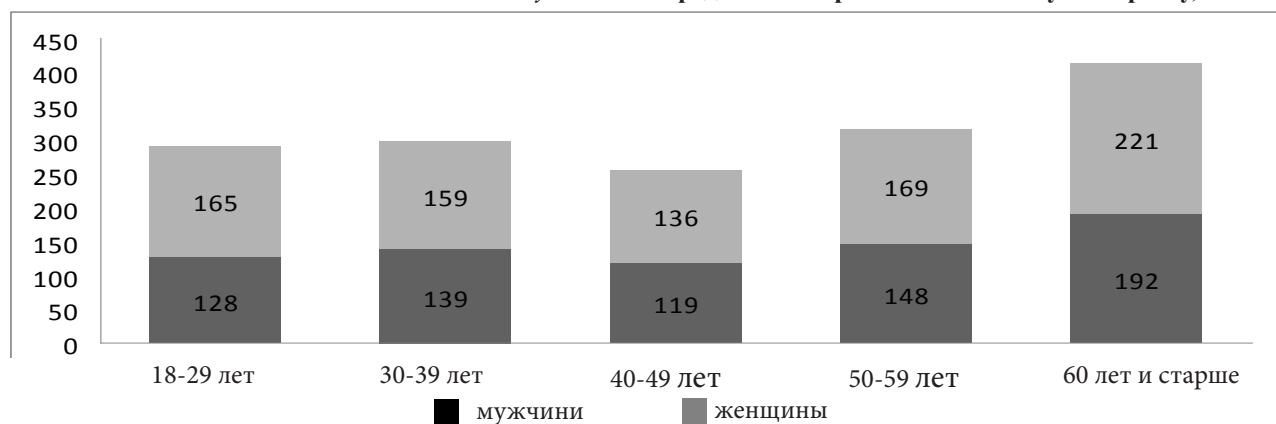
Для вычисления результатов по отдельным группам респондентов применялась функция СУММЕСЛИ.

Эта функция суммирует ячейки, заданные условиями. Так были посчитаны результаты для таких групп, как например, учащаяся молодежь, работающие пенсионеры. Возраст опрошенных пациентов вводился в соответствующую ячейку абсолютным числом. Затем, опять, при помощи встроенных функций Excel анализировалась половозрастная структура респондентов, и были построены соответствующие диаграммы.

Существует множество методик и компьютерных программ для проведения и обработки результатов социологических исследований (Luba Soloma 1995, p. 125; Cjuhaj 2010, p. 12) [7, с. 125; 8, с. 12]. Электронные таблицы Excel также довольно часто используются в социологии для планирования и анализа результатов социологических опросов (Sirenko 2008) [9]. В представленной работе мы адаптировали существующие методики под особенности проведенного нами социологического исследования.

Как уже было написано, в результате исследования было опрошено 1567 пациентов медицинских учреждений. Количество опрошенных женщин среди них – 850 человек (54,3 %), мужчин 717 (45,7 %), что соответствует структуре населения Днепропетровской области. Распределение опрошенных по возрасту показано на рисунке 1. Такой состав респондентов также приблизительно соответствует половозрастной демографической структуре Днепропетровской области (Statistical Yearbook of the Dnipropetrovsk region in 2009, 2010; Statistical Yearbook of the Dnipropetrovsk region in 2010, 2011) [10, с. 310; 11, с. 312]. Городское население составило 84 % от общего количества, сельское – 16 %.

Рисунок 1. Распределение опрошенных по полу и возрасту, человек

Несовершеннолетние не участвовали в анкетировании, поэтому не представлены на графике, анкетирование проводилось среди взрослого населения.

Среди опрашиваемого населения были работающие и безработные. Их количество варьировалось в зависимости

от возрастной группы, пола, места проживания (городское и сельское население). Уровень занятости респондентов в зависимости от перечисленных критериев представлен в таблице 1.

Таблица 1. Уровень занятости среди опрошенных пациентов в зависимости от пола, места проживания, принадлежности к возрастной группе (в %)

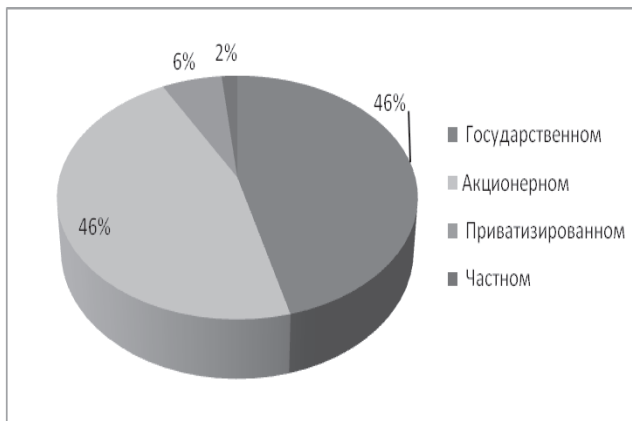
	Всего	В том числе по возрастным группам (лет)				
		18–29	30–39	40–49	50–59	60 и старше
Все респонденты	64	64	87	84	66	19
Женщины	59	56	83	81	60	15
Мужчины	69	72	91	87	72	23
Городское население	65	65	88	85	67	20
Сельское население	63	63	86	83	65	18

Эти данные, в целом, повторяют структуру занятости населения Днепропетровской области, публикуемую в официальных статистических изданиях (The labor market in Ukraine in 2011, 2012) [12], однако большинство показатели официальной статистики меньше, чем полученные нами в результате социологического опроса. Это можно объяснить некоторым уровнем «неформальной» или «теневого» занятости населения, имеющей место в регионе, а также стандартной ошибкой выборки, имеющей место при проведении подобных исследований.

Среди занятых респондентов, меньшая часть (46 %) ответили, что работают на государственном предприятии, чуть больше половины (54 %) – заняты в частном секторе (См. рис. 2).

Рисунок 2.

Распределение респондентов по секторам занятости

Первые вопросы нашей анкеты посвящены субъективной оценке респондентами сложившейся в Украине системы медицинского обслуживания населения. Опрашиваемым пациентам предлагалось оценить как свою удовлетворенность системой здравоохранения в целом, так и бесплатность, доступность первичной медицинской помощи. Результаты приведены в таблице 2.

Как видим из таблицы, 79 % населения Днепропетровской области не удовлетворены сложившейся системой здравоохранения в целом. При этом признали, что соблюдается принцип бесплатности при предоставлении первичной медицинской помощи лишь 213 человек (14 %), а принцип доступности – 622 человека (40 %).

	Да		Нет		Затруднились ответить	
	Кол-во	В %	Кол-во	В %	Кол-во	В %
В целом удовлетворены системой	142	9	1233	79	192	12
Первичная помощь бесплатна	213	14	1313	84	41	2
Первичная помощь доступна	622	40	902	57	43	3
Обращались за медицинской помощью	1368	87	185	12	14	1

В то же время обращались в течение последних двух лет за медицинской помощью 1368 человек (87 %), не обращались – 185 человек или 12 % от общего количества опрошенных. При этом 84 % или 1313 респондентов на вопрос о бесплатности первичной медицинской помощи ответили отрицательно, т. е. считают ее платной, а на вопрос о ее доступности дали отрицательный ответ 902 человека или 57 % анкетированных. Эти данные свидетельствуют как об общей неудовлетворенности населения системой здравоохранения, так и о том, что даже при предоставлении первичной медицинской помощи населению, редко соблюдаются принципы бесплатности и доступности.

Как уже было описано выше, 87 % респондентов в течение последних двух лет, так или иначе, обращались за медицинской помощью. С одной стороны – это очень высокий показатель. Но в то же время, следует учитывать, что нередко обращаются к врачам и здоровые люди – для получения всевозможных справок, заключений, прохождения обязательных медицинских и профилактических осмотров. Поэтому представляет интерес не только, как часто эти люди обращаются к врачу, но в какие именно лечебные учреждения и по каким вопросам. Чтобы это выяснить, в анкете были поставлены вопросы, характеризующие спрос на медицинские услуги, предоставляемые как государственной, так и частной системами здравоохранения, частоту обращаемости в лечебно-профилактические учреждения и больницы и причины обращения, а также длительность стационарного лечения, взаимоотношения с участковым терапевтом (семейным врачом).

Полученные результаты представлены в таблице 3.

Анализируя эту таблицу, можем сделать вывод, что среди населения Днепропетровской области достаточно высок спрос как на медицинские услуги в целом, так и на услуги, которые представляет государственная система здравоохранения. Так, из обратившихся за медицинской помощью 1434 человек (92 % от общего числа анкетированных) лишь меньшая часть (24 %) обратились только 1 раз за последние два года, остальные обратились 2 раза (526 человек или 34 %) или 3 и более раз (538 человек или также 34 %). При этом причиной обращения в большинстве случаев (53 % или 830 человек) было заболевание. В целях прохождения профилактического осмотра обращались 640 человек (41 %), за получением справки, заключения – 491 (31 %) из общего количества респондентов.

Полученные результаты опровергают бытующее мнение о том, что в лечебно-профилактические учреждения обращаются, в основном, за справками или для профилактического осмотра. Поликлиники, медицинские амбулатории и другие, подобные им организации, по-прежнему выполняют роль именно лечебных учреждений, куда в первую очередь обращаются пациенты при заболеваниях. При этом спрос на их услуги достаточно высок.

Своего участкового терапевта (семейного врача) знают 37 % опрошенных пациентов (573 человека). Причем достаточно большая часть пациентов (356 человек или 23 %) бывает у него на приеме несколько раз в году. 20 % (314 человек) посещают участкового врача раз в году, еще меньше – 14 % (215 человек) – 1 раз в два года. Около трети анкетированных (574 человека или 37 %) вообще не помнят, когда были на приеме у своего терапевта. 339 человек (22 %)

обращались к другим врачам. Таким образом, пациенты довольно-таки часто обращаются сразу к более узким специалистам, минуя врачей первичной медицинской помощи (терапевтов, семейных врачей). На основе этих данных можно сделать вывод, что существующая государственная служба первичной медицинской помощи не пользуется повышенным спросом среди населения Днепропетровской области, хотя по критериям ВООЗ именно на первичном уровне может быть излечено до 80% заболеваний при эффективном его функционировании. Обозначенная проблема заслуживает более глубокого изучения и выявления резервов для повышения качества и эффективности работы первичной медицинской помощи в регионе.

Более трети пациентов (600 человек или 38 %) находились на стационарном лечении. Обращает на себя внимание тот факт, что количество тех, кто знает своего участкового терапевта или семейного врача на 1 % меньше пациентов, чем тех, кто находился на стационарном лечении. Это достаточно высокий показатель для данного вида медицинской помощи. По длительности пребывания в стационаре, наибольшее количество (277 человек или 18%) находились на лечении от 7 до 14 дней, 254 пациента или 16 % – до 7 дней, и 235 пациентов или 15 % – более 14 дней. Основываясь на полученных результатах, мы можем сделать вывод о том, что стационарная помощь, несмотря на свою высокую стоимость и организационные проблемы, связанные с госпитализацией, пользуется высоким спросом у населения Днепропетровска и области.

Таблица 3. Спрос на медицинские услуги среди населения Днепропетровской области

	Абсолютный показатель	В % от общего числа опрошенных
Обращались: 1 раз за последние два года	370	24 %
2 раза	526	34 %
3 и более раз	538	34 %
Обращались в: поликлинику	1237	79 %
медсанчасть	182	12 %
другие ЛПУ	249	16 %
Причины обращения в ЛПУ:		
профилактический осмотр	640	41 %

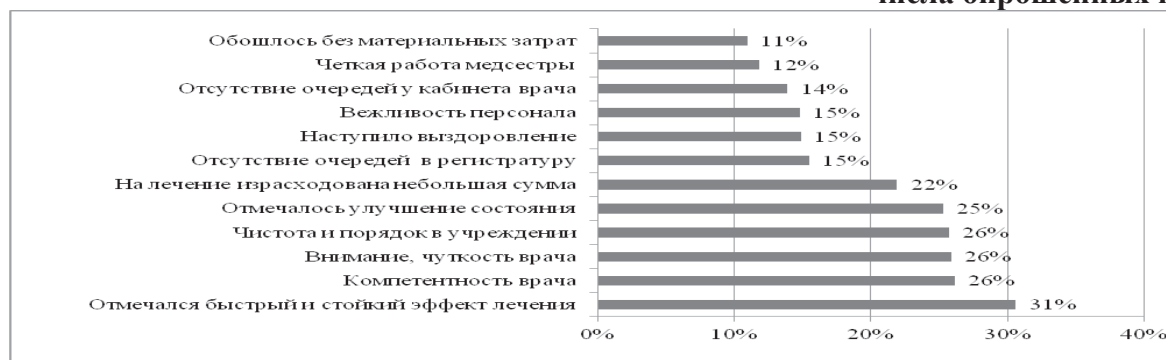
получение справки, заключения	491	31 %
заболевание	830	53 %
Знают своего участкового терапевта	573	37 %
Бывают у него на приеме:		
несколько раз в году	356	23 %
1 раз в году	314	20 %
1 раз в два года	215	14 %
«Не помню, когда был(а)»	574	37 %
Вызывали других врачей	339	22 %
Находились на стационарном лечении:	600	38 %
до 7 дней	254	16 %
7-14 дней	277	18 %
более 14 дней	235	15 %

Повышение качества медицинской помощи является очень важным вопросом, который необходимо решать в украинском здравоохранении. При этом неотъемлемыми элементами того процесса является объективные (обеспечение качества лечения) и субъективные (обеспечение удовлетворенности пациентов качеством медицинского обслуживания) составляющие (Popchenko 2012, p. 37) [13, с. 37]. Социологические исследования для определения удовлетворенности пациентами тем уровнем, на котором им предоставляются медицинские услуги довольно распространены как на общегосударственном, так и на региональном уровне. Например, на сайте министерства здравоохранения Украины проводится аналогичный опрос в он-лайн режиме.

В анкете также имелись вопросы, характеризующие удовлетворенность пациентов качеством медицинского обслуживания. Факторы, сформировавшие позитивное мнение у пациентов о лечебно-профилактических учреждениях, в которые они обращались, приведены на рисунке 2.

Как видим из рисунка, в 31 % случаев наблюдался быстрый и стойкий эффект лечения, что свидетельствует о том, что несмотря на низкий уровень финансирования и заработной платы медработников, лечебные учреждения на треть от общего числа случаев, вполне эффективно работают и лечат пациентов.

Рисунок 2. Положительная оценка лечебного учреждения пациентами, в % от общего числа опрошенных пациентов

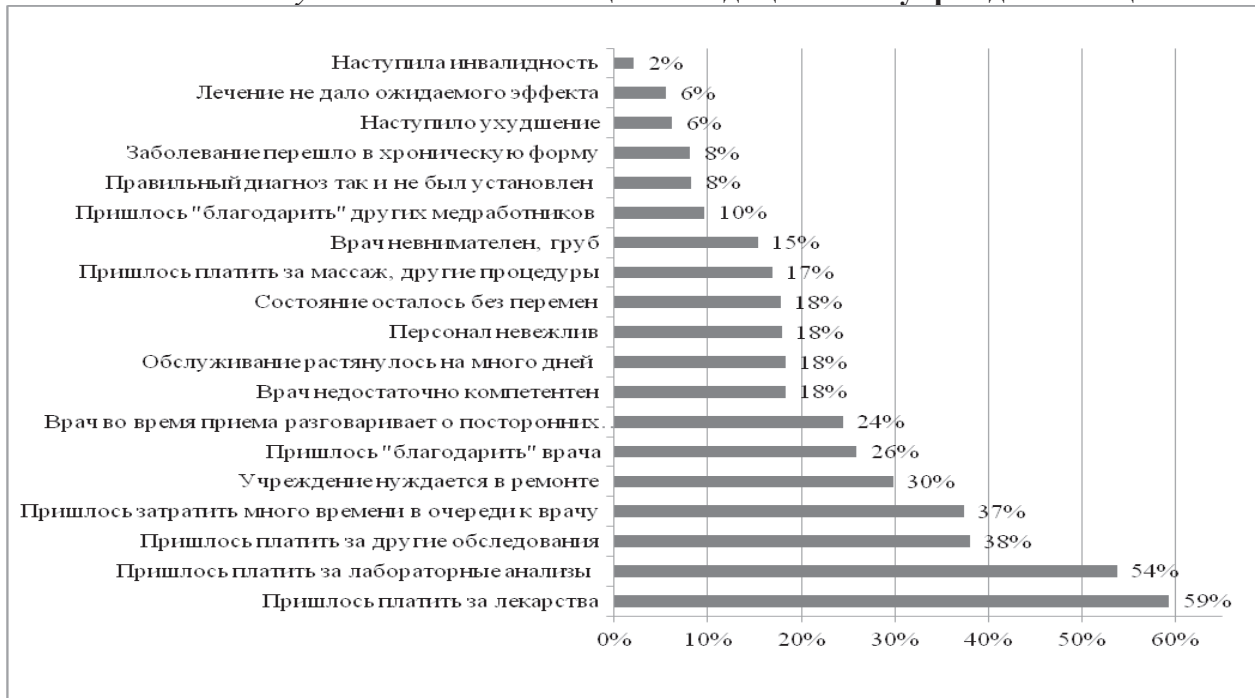
Также достаточно высокое количество пациентов (26 %) отметили компетенцию врача, его внимание и чуткость. Положительную оценку получили чистота и порядок в поликлинике или другом медицинском центре, куда обращались пациенты (26 %). 22 % респондентов посчитали, что на лечение была израсходована небольшая сумма, и лишь в 11 % случаев обошлось без материальных затрат. Это еще раз подтверждает, что бесплатность медицинской помощи у нас лишь декларируется, но не соблюдается на практике.

Вежливость персонала и отсутствие очередей в

регистратуре отметили лишь 15% пациентов. Еще меньше – 14 % от числа анкетированных больных – не стояли в очереди у кабинета врача, что свидетельствует о большой загруженности врачей или неэффективной организации приема пациентов. Лишь 12 % больных позитивно отметили работу медсестры, что свидетельствует о низком качестве работы среднего медицинского персонала.

Количественная оценка факторов негативной оценки работы врачей сгруппированы на рисунке 3.

Рисунок 3. Негативная оценка медицинского учреждения пациентами, %

Анализируя диаграмму, мы можем сделать вывод, что наибольшее недовольство у пациентов вызвала именно необходимость оплачивать лекарства (931 человек или 59 % случаев) и лабораторные анализы (843 человека или 54 % опрошенных). Более чем трети пациентов (597 случаев или 38 % респондентов) пришлось платить за прочие обследования, что также вызвало у них негативную оценку. Полученные данные еще раз подтверждают декларативность того принципа, что медицинская помощь – бесплатна.

Следующим весомым фактором, вызвавшим недовольство пациентов, стала очередь на прием к врачу: 37 % от общего числа респондентов отметили, что им пришлось затратить много времени на ожидание у кабинета врача. Пятым по значимости отрицательным моментом, по мнению опрошиваемых, явилась необходимость проведения ремонтных работ в медицинском учреждении, в которое они обращались. Пришлось «благодарить» врача за оказанные услуги более чем четверти пациентам (26 %). Также большое недовольство у больных (24 %) вызвало то, что врач во время приема разговаривает с медсестрой или другими людьми о посторонних вещах. Это свидетельствует о низком уровне самоорганизации врача и мотивации в его работе. 18 % больных не были удовлетворены компетенцией врача и считают, что лечение не дало ожидаемого эффекта. У 8 % больных заболевание перешло в хроническую форму, и правильный диагноз не был установлен. Состояние осталось без перемен у 6 % пациентов.

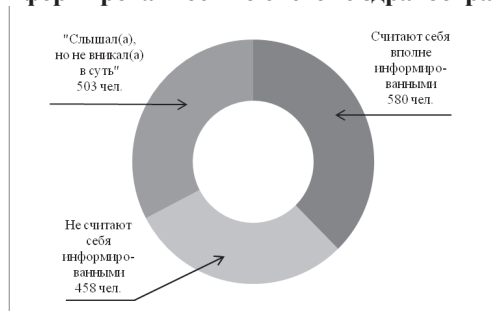
В целом, наиболее позитивную оценку получило качество лечения, т.к. около трети опрошенных пациентов отметили быстрый и стойкий эффект лечения. При этом негативную оценку получили уровень организации работы врача и лечебно-профилактического учреждения, высокая степень платности оказываемых услуг при декларируемой бесплатной медицинской помощи.

Полученные данные могут быть использованы для оценки социальной эффективности системы здравоохранения.

По данным многих российских исследований, из которых наиболее полными и проверенными социологическими опросами пациентов являются исследования А. В. Куцупалова и Н. Х. Акимовой с соавторами, информированность пациентов в высокой степени способствует более эффективному взаимодействию врача и пациента и повышению качества предоставляемой медицинской помощи в целом (Куцупалов 2003; Akimova 1999) [14; 15].

В проведенном нами социологическом исследовании в анкете были поставлены некоторые вопросы для выявления степени информированности пациентов о возможностях отечественной медицины и системах здравоохранения в других странах. Как оказалось, лишь около трети опрошенных (37 %) считают себя вполне информированными о возможностях системы здравоохранения Украины и других стран, в то время как 29 % себя таковыми не считают, а 32 % пациентов «что-то слышали об этом, но не вникали в суть» (см.

Рисунок 4. Оценка пациентами своей информированности о системе здравоохранения

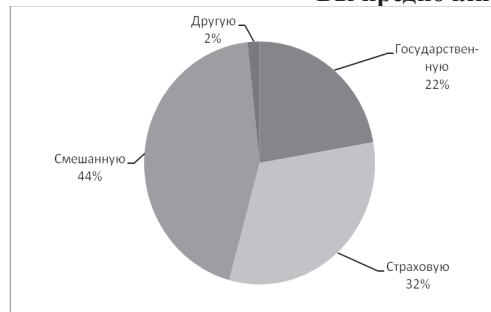
Таким образом, большая часть (чуть больше трети опрошенных) все же считают себя вполне информированными о системе здравоохранения в Украине и других странах. Но если учесть тот факт, что ответ «Что-то слышал(а), но не вникал(а) в суть» свидетельствует о крайне низкой информированности пациентов в этом вопросе, то можно сделать вывод о том, что население региона в целом очень слабо просвещено в вопросах возможностей существующей системы здравоохранения и уж тем более о перспективах ее реформирования.

Разъяснительная работа в этой области остается важным мероприятием, способным улучшить эффективность взаимодействия пациентов со службами здравоохранения и посредством этого повысить качество предоставления медицинских услуг в целом.

Целью проведенного эмпирического исследования, результаты которого описываются в данной главе, было не только определение удовлетворенности пациентов существующей в Украине системой здравоохранения, но также и анализ «готовности» населения к реформам в данной сфере. На вопрос анкеты: «Какую систему здравоохранения Вы предпочли бы?» 346 человек (22 %) ответили «Государственную, когда средства выделяются централизованно из госбюджета»; 497 человек (32 %) выбрали «Страховую, осуществляемую за счет

целенаправленных страховых взносов предприятий, организаций, частных лиц»; наибольшее количество – 685 человек (44 %) ответили: «Смешанную». Лишь незначительное количество (26 человек или 2 % опрошенных) выбрали «Другую», но объяснить, какую именно, никто из них не смог. Графически эти данные представлены в виде круговой диаграммы на рисунке 5.

Рисунок 5. Распределение ответов на вопрос «Какую из систем здравоохранения Вы предпочли бы?»

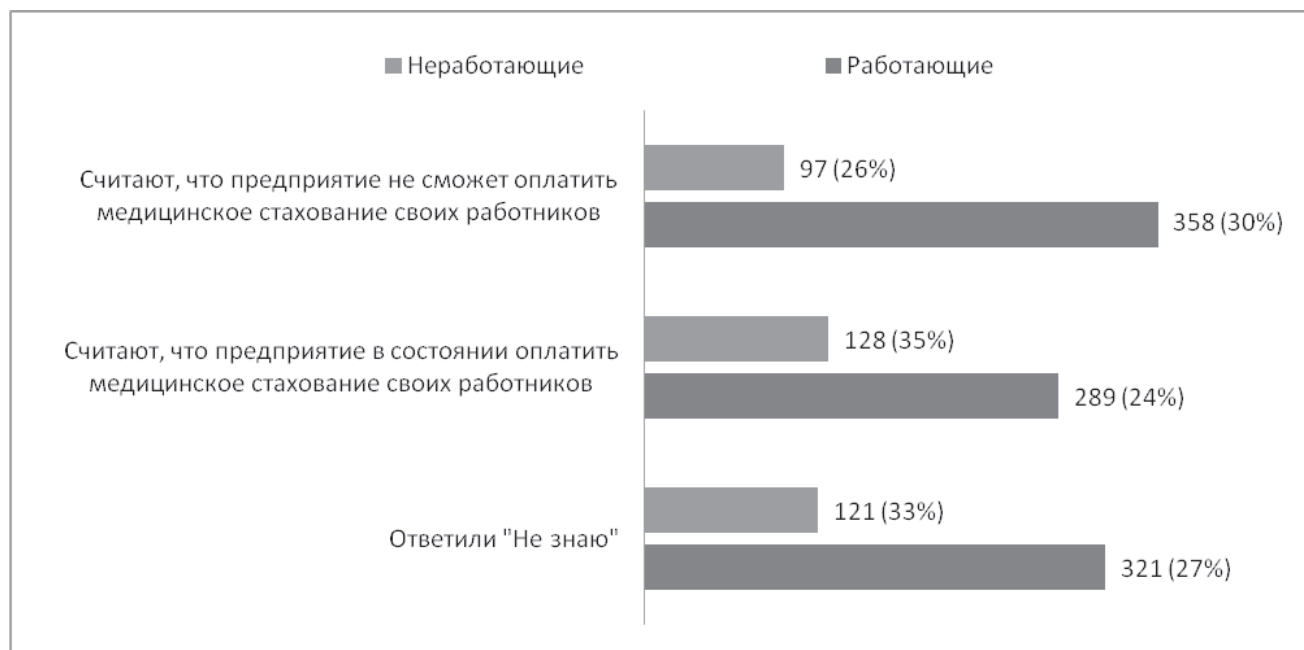
Приведенные данные свидетельствуют о том, что большинство населения в большей или меньшей степени готовы к переменам в организации здравоохранения и считают, что страховая либо смешанная система будет лучше государственной. При этом большинство респондентов (44 %) отдали предпочтение смешанной системе.

Следующие вопросы анкеты были посвящены тому, из каких источников (по мнению опрошиваемых) должна финансироваться медицинская помощь, предоставляемая различным категориям населения.

Опрошываемым пациентам предлагалось оценить, смогут ли предприятия оплачивать медицинское страхование своих работников. Распределение ответов на этот вопрос, в зависимости от категории населения (работающие и неработающие), представлено на диаграмме (рис. 6).

Как показано на рисунке 6, большинство работающих граждан считает, что предприятия не в состоянии

Рисунок 6. Распределение мнений о том, смогут ли предприятия оплачивать медицинское страхование своих работников в зависимости от трудовой активности респондентов

оплачивать медицинские страховки своим работникам (358 человек или 30 % работающих), при этом неработающие, склонны так считать в меньшей степени (97 человек или 26 % неработающих). Это, впрочем, естественная разница, так, как, трудоустроенные граждане в большей степени осведомлены о финансовом состоянии предприятий и организаций где они работают. Соответственно, 24 % работающих (289 человек) и 35 % неработающих граждан (128 человек), считают, что предприятия в состоянии оплачивать медицинское страхование своих работников, 27 % работающих (321 человек) и 33 % незанятых (121 человек) выбрали ответ «Не знаю».

Вследствие политической и экономической трансформации, происходящей в Украине (как и во многих постсоветских государствах) те методы и принципы организации социальной политики, в частности, здравоохранения, которые были основой советской системы здравоохранения (модели Семашко) утратили былую эффективность и общество нуждается в реформировании этой системы;

Политические и экономические преобразования в обществе приводят к изменению психологических, культурных, моральных установок людей, составляющих это общество. Это, в свою очередь, приводит к накоплению неудовлетворенности теми социальными институтами, которые осуществляют управление социальным, общественным развитием.

По результатам проведенного социологического опроса, большинство населения Днепропетровской области не удовлетворено качеством предоставляемой медицинской помощи, ее бесплатность и общедоступность лишь декларируются, но не выполняются на практике. При оценке деятельности лечебно-профилактических учреждений, в целом, наиболее позитивную оценку получило качество лечения, т.к. около трети опрошенных пациентов отметили быстрый и стойкий эффект лечения. При этом негативную оценку получили уровень организации работы врача и лечебно-профилактического учреждения, высокая степень платности оказываемых услуг при декларируемой бесплатной медицинской помощи. Большинство населения в большей или меньшей степени готовы к переменам в организации здравоохранения и считают, что страховая либо смешанная система будет лучше государственной. При этом большинство респондентов (44 %) отдали предпочтение смешанной системе.

Население области слабо информировано о возможностях системы здравоохранения. Разъяснительная работа в этой области остается важным мероприятием, способным улучшить эффективность взаимодействия пациентов со службами здравоохранения и посредством этого повысить качество предоставления медицинских услуг в целом.

Библиографические ссылки

1. Абашин Н. Н. Удовлетворенность пациента как показатель качества медицинской помощи (по данным социологического опроса) / Н. Н. Абашин // Проблемы социальной гигиены и истории медицины. 1998. – № 5. – С. 31–33.
2. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 743 від 02.11.2011р. Про затвердження індикаторів якості медичної допомоги // Офіційний вісник України від 09.12.2011р., № 93, стор. 114, стаття 3398, код акту 59302/2011
3. Rafał Maciąg. Społeczna konstrukcja dokumentów i danych urzędowych. Dane Medyczne. Jakość danych w ochronie zdrowia

/ Przegląd Socjologiczny. Tom LXI/1. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. 2012. Łódź 2012. pp. 179–200.

4. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2009 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/gdn/sns/sns_2009.htm

5. Єрошкіна, Т. В. Методичні рекомендації до вивчення теми «Організація і проведення статистичного дослідження, його етапи» / Т. В. Єрошкіна. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ. – 2003. – 48с.

6. Соціологія: Підручник для студентів вузів / За ред. В. Городяненка – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Академія, 2002. – 560с.

7. Luba Sołoma. Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia. Wyższa szkoła pedagogiczna. Olstyn. 1995. pp. 27–122 (125)

8. Цюхай, М. В. Применение информационных технологий в прикладной деятельности социолога : метод. рек. / М. В. Цюхай. – Гродно : ГрГУ, 2010. – 51с.

9. Сиренко, С. Н. Методические рекомендации по курсу «Основы информатики» для социологов: учеб.-метод. пособие для студентов социально-гуманитарных специальностей. В 2 ч. Ч.2 Табличный процессор Microsoft Excel / С. Н. Сиренко, Н. Б. Яблонская. Минск: БГУ, 2008. – 48 с.

10. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2009 рік. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. Дніпропетровськ. 2010. – С. 310.

11. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2010 рік. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. Дніпропетровськ. 2011. – С. 312–313.

12. Ринок праці України у 2011 році. Аналітично-статистичний збірник. Державний центр зайнятості, статистично-аналітичне управління. Київ. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>

13. Попченко Т. П. Реформування сфери охорони здоров'я в Україні: організаційне, нормативно-правове та фінансово-економічне забезпечення: аналіт. доп. / Т. П. Попченко. – К. : НІСД, 2012. – 96с.

14. Куцепалов А. В.. Влияние информированности пациента на деятельность врача-хирурга (опыт социологического анализа) / А. В. Куцепалов // Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата мед. наук. Волгоград. 2003. – 20с.

15. Акимов Е. В., Отношение к своему здоровью и информированность городского населения о факторах риска сердечнососудистых заболеваний по данным почтового опроса / Е. В. Акимов, В. В. Гафаров, Л. В. Драчева, В. А. Кузнецов // Терапевтический архив. 1999, – №1. – С. 16–18.

Борисенко С. С. Дослідження ставлення мешканців Дніпропетровської області щодо якості, доступності медичної допомоги та перспективах її реформування

Представлені результати проведеного емпіричного дослідження думки мешканців Дніпропетровської області про якість та доступність медичної допомоги регіону. Описано методики анкетування та обробки даних. Аналізується попит на медичні послуги, що формується населенням області. Доступність медичної допомоги, за результатами дослідження, лише декларується, але не дотримується на практиці. Позитивна і негативна оцінка роботи лікарів та медичної установи в цілому заснована на кількості отриманих даних, що описують негативні і позитивні фактори. Також досліджуються питання, що характеризують інформованість населення про можливості існуючої системи охорони здоров'я та перспективи її реформування.

Ключові слова: громадська думка, анкетування, політика, охорона здоров'я, якість, доступність, реформування.

Borysenko S. S. Dnepropetrovsky region population's opinion about quality and availability of medical care and ways of health reformations study

Ukraine, like all post-Soviet states, inherited from the Soviet Union a rather well-developed system of social

protection, but its effectiveness has already been lost. With the collapse of the Soviet Union and its political system a period of transformation of both the state system of Ukraine and welfare of the population started. This complicated process began in 1991 with the proclamation of the independence of Ukraine and is still going on.

In order to evaluate the effectiveness of present system of public administration and social policy in health protection sector as well as quality and availability of medical care in the Dnepropetrovsk region, an empirical case study of 1567 medical patients staying in clinics and hospitals was conducted. Methodology and results of the study, findings and recommendations within the concept of the public health system reformation in Ukraine is presented. In order to conduct a sociological survey a questionnaire containing questions about the attitude of the respondents to the health, quality of care, accessibility for patients was designed. Among the questions asked there were the ones concerning ways of health reformations in Ukraine.

Obtained results showed that the population of Dnepropetrovsk region has high demand in health services in general, and in the services provided by the public health system as well.

It is noticeable that the cause of addressing the doctor in the majority of cases (53 %) was disease presence. Only 37 % know their local district doctor personally. About a third of respondents (37 %) do not remember when they last visited their therapist. More than a third of patients (38 %) were on in-patient treatment. This figured is quite high for this type of care. The questionnaire also contained questions characterizing the patients' satisfaction with the quality of medical care. The results of data processing showed that 31% of cases had a quick and lasting effect from treatment, which suggests that, despite the low level of funding and salaries of health workers, a third of medical institutions work rather effectively and cure patients. Also a relatively high number of patients (26 %) appreciated doctor's competence, his/her attention and responsiveness. Negative assessment rates of medical institutions that patients addressed are rather high. The greatest frustration in all patients was caused by the time they had to spend in the queue; 37 % of respondents indicated that they had to spend a lot of time waiting to be examined. Out of answers to the question «What is the health care system would you prefer?» 22 % responded that «State system, where funds are allocated from the central budget» and 32 % chose the «Insurance system», the majority – 44 % preferred «The mixed one».

Based on the results obtained in the study it can be concluded that Ukraine is in badly need of the reform of the health system and most of the population is ready for the change in this industry. The existing state of primary health care is not in high demand among the population. Only a third of patients of medical institution were satisfied with the quality of medical care, organization of hospitals and physicians received extremely low marks. In this case, patient care is in high demand among the population of Dnepropetrovsk and its region. The study also confirmed that the declared legislative frameworks of medical care do not correspond to the existing ones. This justifies the need for further reforms and restructuring of the health system in order to find the most effective ways of transformation.

Keywords: public opinion questionnaire, politics, health, quality, availability, reforming.

References

Abashin N. N., 1998. Udovletvorennost' pacienta kak pokazatel' kachestva medicinskoj pomoshhi (po dannym sociologicheskogo oprosa) [Patient satisfaction as an indicator of quality of care (according to the survey)], Problemy social'noj gigieny i istorii mediciny [Problems of social hygiene and medical history], № 5, pp. 31–33.

Akimova E. V., 1999. Otnoshenie k svoemu zdorov'ju i informirovannost' gorodskogo naselenija o faktorah riska

serdechnosudistyh zabolevanij po dannym pochtovogo oprosa [Relation to the health and awareness of the urban population about the risk factors of cardiovascular disease according to the mail survey], Terapevticheskij arhiv [Therapeutic Archives], №1, pp. 16–18.

Cjuhaj M. V., 2010. Primenenie informacionnyh tehnologij v prikladnoj dejatel'nosti sociologa : metod. rek. [The use of information technology in the application of sociological: the method.], GrGU publ, Grodno.

Yeroshkina, T. V., 2003. Metodichni rekomendacii do vivchennja temi «Organizacija i provedennja statistichnogo doslidzhennja, jogo etapi» [Guidelines for the study of the topic «The organization and carrying out a statistical study of its stages»], RVV DNU, Dnipropetrovs'k.

Kucepalov A. V., 2003. Vlijanie informirovannosti pacienta na dejatel'nost' vracha-hirurga (opyt sociologicheskogo analiza) [The influence of the patient's awareness of the activities of a surgeon (experience of sociological analysis)], Avtoref. diss. Volgograd.

Luba Soloma, 1995. Metody i techniki badan' sociologicznych. Wybrane zagadnienia. Wyższa szkoła pedagogiczna. Olstyn. pp. 27–122 (125)

Nakaz Ministerstva ohoroni zdorov'ja Ukraïni № 743 vid 02.11.2011 [Ordinance of the Ministry of Health of Ukraine № 743 from 02.11.2011]. Pro zatverdzhennja indikatoriv jakosti medicinoj dopomogi [On approval of the indicators of quality of care], Oficijnij visnik Ukraïni [The Official Bulletin of Ukraine], № 93, stor. 114, stat'ja 3398, kod aktu 59302/2011

Popchenko T. P., 2012. Reformuvannja sferi ohoroni zdorov'ja v Ukraïni: organizacijne, normativno-pravove ta finansovo-ekonomichne zabezpechennja: analit. dop. [Health Care Reform in Ukraine: organizational, regulatory, financial and economic support], NISD publ, K.

Rafał Maciąg, 2012. Społeczna konstrukcja dokumentów i danych urzędowych. Dane Medyczne. Jakość danych w ochronie zdrowia, Przegląd Socjologiczny, Tom LXI/1, Łódzkie Towarzystwo Naukowe publ, pp. 179–200.

Rinok pracj Ukraïni u 2011 roci [The labor market in Ukraine in 2011], 2012. Analitichno-statistichnij zbirnik. Derzhavnij centr zajnjatosti, statistichno-analitichne upravlinnja [Analytical data book. State Employment Center, statistically-analytical management], Kiïv, viewed: <http://www.dcz.gov.ua>

Samoocinka naselennjam stanu zdorov'ja ta rivnja dostupnosti okremih vidiv medicinoj dopomogi u 2009 roci [Self-assessment of health status and population-availability of certain types of medical care in 2009], viewed: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/gdn/sns/sns_2009.htm

Sirenko S. N., 2008. Metodicheskie rekomendacii po kursu «Osnovy informatiki» dlja sociologov: ucheb.-metod. posobie dlja studentov social'no-gumanitarnyh special'nostej. V 2-h ch. Ch.2 [Guidelines for the course «Fundamentals of Computer» for sociologists ucheb. method. manual for students of social and humanities], Tablichnyj processor Microsoft Excel [Spreadsheet Microsoft Excel], BGU publ, Minsk.

Sociologija: Pidručnik dlja studentiv vuziv [Sociology: A textbook for university students], 2002. Akademija.

Statistichnij shhorichnik Dnipropetrovs'koï oblasti za 2009 rik [Statistical Yearbook of the Dnipropetrovsk region in 2009], 2010. Golovne upravlinnja statistiki u Dnipropetrovs'kij oblasti [Department of Statistics in the Dnipropetrovsk region]. Dnipropetrovs'k.

Statistichnij shhorichnik Dnipropetrovs'koï oblasti za 2010 rik [Statistical Yearbook of the Dnipropetrovsk region in 2010], 2011. Golovne upravlinnja statistiki u Dnipropetrovs'kij oblasti [Department of Statistics in the Dnipropetrovsk region]. Dnipropetrovs'k.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

Ф. Р. Абасов

Бакинский государственный университет

ИКТ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАКТОР В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Вопросы использования возможностей ИКТ в стратегическом и тактическом управлении экономикой со стороны государства исторически всегда были связаны с моделью государственного развития. Кроме того, здесь играли роль исторические условия развития страны, внешние факторы, в том числе региональный. Краткий анализ ситуации в данной сфере общественных отношений свидетельствует о ряде закономерностей, в том числе: большая скорость происходящих изменений, что усиливает их непредсказуемость; усиление борьбы за ресурсы, что увеличивает число очагов напряженности и число попыток воздействия на мощь отдельных государств и регионов международных политических группировок, опирающихся на влияние супердержав; сочетание в конкурентной борьбе как прямого финансового давления, так и обработки сознания людей путем использования социальных факторов, в том числе и с помощью ИКТ, в частности, СМИ и социальных сетей Интернета.

Ключевые слова: ИКТ, политика, экономика, управление экономическими процессами, региональные особенности применения ИКТ в экономике.

Информационные технологии есть квинтэссенция мыслительных процессов человечества, выраженная через современные средства управления информацией и технологическое зодчество. Наиболее существенным является воздействие ИКТ на развитие экономики, в том числе посредством политических рычагов. О пользе или о вреде информационно-коммуникационных технологий в развитии человеческого общества писалось много; так, еще в прошлом веке ученым сообществом всегда высказывались опасения о негативном характере социальных последствий научно-технической революции (Номjakov 1998) [4]. По-другому это стало называться уже антропогенным фактором в развитии биосферы Земли (Номjakov 2003) [5]. Несмотря на тяжелые последствия воздействия техногенного фактора на развитие человеческой цивилизации, блага, которые появляются благодаря техническим новшествам и возможность их использовать, являются достаточно сбалансированными, в том числе в политической сфере.

Напомним такую особенность политического управления обществом, как единство целей и средств по их достижению, а также необходимость централизации и координации усилий всех составных элементов общественного развития. В этом плане неоценимую помощь в политическом управлении оказывает политическая идеология и политическая психология, организованные особым образом, т. е. так, чтобы формировать стереотипы в массовом сознании, чтобы в обществе сохранять гражданский мир и в то же время двигать его в том направлении, которое устраивает руководящую элиту. Это имеет отношение и к такой важной сфере общественного развития, как экономика. Являясь базисной основой человеческого существования, экономическая сфера становится и приоритетной областью управления со стороны политических структур. Достаточно вспомнить о разнообразии моделей правления экономикой хотя бы в капиталистический период общественного развития: многочисленные поколения политиков, представителей политической экономии, исследовав циклы экономических спадов и подъемов, предлагали разные варианты динамики экономических процессов, стимулируемых также и техническим прогрессом. Вместе с тем имеется мнение о том, что «интерпретация экономических явлений и политические дискуссии в значительной степени опираются на очень плохую теорию, что может иметь пагубные практические следствия» (Dozi Dzh.) [7]. Теорий было достаточно, в том числе тех, которые выдержали испытание временем; вместе с тем современные условия развития общества, в

том числе его экономической составляющей, достаточно сложны и требуют дополнительного анализа, о чем и хотел сказать Дж. Дози.

Определим основные задачи, которые решаются в политическом управлении общественными процессами, связанных с экономикой, посредством совершенствования коммуникаций, в том числе основанных на различных технологиях: 1. получение и обработка необходимой информации; 2. использование полученной информации: а) для совершенствования управленческих структур в целом; б) для совершенствования деятельности в сфере экономики, в частности.

Что касается получения и обработки необходимых знаний, то среди семи основных источников нововведений П. Друкер в том числе выделил и появление нового знания (Druker 1992) [2]. Однако это не сразу вызывает изменения, или, как это называют исследователи, диффузию. Считается, что между изобретением и началом применения инноваций проходит не менее 15 лет. В целом же, как утверждает П. Друкер, освоение знания на рынке занимает 15–30 лет (Robert D. Atkinson & Andrew S. McKay 2007) [3].

Аткинсон и МакКей (Atkinson, McKey 2007) считают, что ИКТ воздействует на развитие производства как непосредственно, так и опосредованно. Они подчеркивают, что «в то время как преимущества новых технологий сначала часто дают рост экономики, но также часто они превышают первоначальные ожидания в близкой и долгосрочной перспективе. Это именно то, что произошло с цифровой революцией. Цифровая экономика является более чем то, что первоначально задумывалось, а скорость цифрового принятия превышает даже самые оптимистичные прогнозы в конце 1990-х годов. Интеграция ИТ практически во все аспекты экономики и общество в целом создает эффект цифрового включения экономики, которое в итоге отвечает за генерацию львиной доли экономического роста и процветания» (Robert D. Atkinson & Andrew S. McKay 2007) [3].

В целом добавленная стоимость ИКТ в ВВП составляет по разным развитым странам от 4 до 6,4 %. В период с 1995 по 2004 гг. 50 % эффекта увеличения производительности труда в ЕС произошло за счет ИКТ. Кроме того, в 11-ти опрошенных странах показатели роста компаний, которые активно используют веб-технологии, превышали на 22 % показатели роста компаний, не использующих эти технологии (Robert D. Atkinson & Andrew S. McKay 2007) [3].

Таким образом, ясно, что современный мир проходит

через процесс самовыражения при помощи множества рычагов. Одним из основных на сегодняшний день являются информационные технологии. Так называемое «общество археомодерн» обязано сегодня не мировому глобализму, а средствам связи. Многополярность мира не компенсируется информационными технологиями и, наоборот, однополярный мир никогда не станет возможен в силу природы информационных технологий. Это характерно в целом для политического развития мира. Что же касается отдельных регионов, то вышеуказанные показатели, как уже становится ясным, характерны для развитых стран. Уже определено, по каким основным параметрам можно оценить роль ИКТ в развитии экономики, и какова здесь роль политической модели общественного устройства. Если проследить хронологию смены политических устройств и в соответствии с нею – развитие экономических моделей производства и потребления за период постиндустриального развития общества, то налицо смена нескольких моделей развития, в том числе переходных (к примеру, кейнсианской модели на монетаристскую). Так, уже правительство М. Тэтчер (1979–1999 гг.) проводило политику нелиберального монетаризма, а спас итальянскую экономику от спада в условиях кризиса 2008–2010 гг. сильный государственный сектор (Hasbulatov 2012) [8]. Считается, что «в последние 30 лет возникли «новые теории роста», в которых — по сравнению с изначальной моделью Солоу — присутствует ряд существенных достижений и столь же существенных недостатков. Большое их достоинство — эндогенизация технического прогресса: инновации рассматриваются в экономической динамике как эндогенные либо в качестве внешнего эффекта обучения, либо как следствие целенаправленных и дорогостоящих усилий агентов, максимизирующих прибыль. Однако во втором случае инновационная деятельность сводится к равновесному результату оптимального межвременного распределения ресурсов, с учетом или без учета (исчислимой) неопределенности» (ICT competence as a factor in economic development of Russia, 2012) [1].

Здесь мы можем заметить, что система экономических учений постепенно будет преобразоваться под давлением средств связи. И если Интернет не будет ограничен в той степени, после которой общество информационных технологий не сможет существовать как отдельная единица (игрок), то в скором времени человечество станет свидетелем социо-экономической жизни, представленной свидетелями и участниками известного «Филадельфийского эксперимента».

Известно также, что исследователи для оценки уровня развития ИКТ-инфраструктуры использовали разные показатели: количество телефонных линий, персональных компьютеров, Интернет-пользователей, серверов, инфраструктура широкополосного доступа к интернету, а также качество Интернет-связи и развитие электронной коммерции. Среди стимулирующих факторов также учитывались такие показатели, как правительственная поддержка развития ИКТ, законодательные акты, регулирующие функционирование интернета, качество ИКТ-услуг, безопасность ИКТ-инфраструктуры, уровень развития навыков работников (ICT competence as a factor in economic development of Russia, 2012) [1]. Что требуется для увеличения отдачи от использования ИКТ в каждой стране? Рассмотрим эту проблему с точки зрения

улучшения делового климата, осуществления вложений в развитие человеческого капитала, в том числе повышение ИКТ-компетенций населения.

Прежде всего из вышеизложенного становится ясным, что сегодня в любой сфере жизни, в том числе материальном производстве, невозможно обойтись без ИКТ. И, чтобы выработать нужный понятийный аппарат, наука, в том числе политическая, обращается к ИКТ. Экономическая сфера – не исключение.

Сегодня в мире существуют сотни институтов, работа которых сводится к изучению социальных и экономических процессов (движений) прошлого и нынешнего времен. Все эти процессы происходят на основе непосредственного анализа, основанного на информационных технологиях. Например, в Китае есть институт, где изучается вопрос развала СССР. В США есть Беркмановский институт, изучающий блогосферу в собственных, геополитических целях. Экономика настолько глубоко связана с политикой, что для успешного приближения к истине становится ясным, что стоит рассматривать макроэкономические процессы через призму стратегических планов и перемещений глобальных игроков (Itogi 2012 – Andrej Fursov) [9].

Сектор ИКТ стал настолько широко применяться в производстве и сфере услуг, что в ближайшем будущем именно направленность ИКТ будет задавать тон практически в любых науках.

Не следует забывать о том, что современная экономика базируется на материальном производстве, добыче полезных ископаемых и сфере услуг (в сферу услуг входит так же банковское дело). Широкое применение информационно-коммуникационных технологий позволило многим производственным учреждениям, научно-техническим институтам снизить издержки производства и задать новый тон в развитии технологий для людей. Сегодня сложно представить мир без социальных сетей и всемирной паутины – Интернета. Помимо этого, данные технологии все больше находят применение в автомобилестроении, авиации, в финансовом секторе. Здесь я бы хотел охватить проблематику финансовых потоков, которые являются основной движущей силой в мире финансового капитала для некоторых стран. Таковыми являются США, Великобритания, Япония, Гонконг. Сегодня игра на биржах происходит по совсем иным, более информатизированным правилам. А правила здесь задает наука кибернетики.

Развитие информационных технологий кардинально изменило сам процесс финансовой игры. К примеру, в Интернете появились информационно-торговые порталы: Reuters, Bloomberg, Dow Jones, на которых крупные банки выставляли свои котировки – курсы покупки и продажи валют, акций, облигаций, размеры ставок по кредитам и тому подобное.

Дальше – больше. Как отмечают исследователи, на смену порталам пришли активные торговые платформы, которые позволяют не просто найти контрагента, предлагающего приемлемую цену, но и заключить сделку. Сегодня такие платформы предоставляют прямой доступ на десятки крупнейших фондовых и товарных площадок мира, где можно купить и продать любой биржевой товар – от замороженных свиных туш до сложных производных финансовых инструментов, можно играть на стоимости валют или кредитных ставках. Причем доступ к некоторым торговым платформам можно получить не только с компьютера,

но и с мобильного телефона (Blant 2010) [10].

Технический анализ, основы которого были заложены еще в первой трети прошлого века, в ряде случаев дает неплохие результаты. Так как доступ к биржевым торгам предоставляет программа, то ничто не мешает создать для нее приложение, в котором описан алгоритм действий в той или иной рыночной ситуации. При этом анализировать, например, политические новости компьютерную программу научить трудно. Гораздо лучше она справляется с математической обработкой ценовых колебаний (Blant 2010) [10].

Подобное положение дел ставит важные задачи перед правительствами также и развивающихся стран. К примеру, в Азербайджане, имеющем существенные региональные преимущества, также активно используются возможности улучшения делового климата, осуществления вложений в развитие человеческого капитала, в том числе повышение ИКТ-компетенций населения, поскольку именно эти составляющие входят в задачи развития экономики страны в целом, являются приоритетными в экономической политике, реализуемой правительством страны.

Так, на сегодняшний день становится ясным, что для реализации крупного экономического потенциала Азербайджана очень важной задачей является диверсификация экономики. Именно эта задача была определена руководством Всемирного банка (ВБ) в регионе Европы и Центральной Азии, поскольку диверсификация приобретает особую актуальность «в условиях текущего кризиса на мировых рынках, где имеются большие неопределенности и тяжело что-либо предугадать» (Order of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of the «State Program on development of communication and information technologies in Azerbaijan for 2010–2012») [11].

Известно, что Азербайджан достиг большого прогресса в сокращении бедности, управлении своими ресурсами, в частности нефтегазовыми доходами. Для дальнейшего развития необходимо усилить меры по улучшению бизнес-климата в Азербайджане, установлению единых правил для деятельности бизнеса, а также формирование жизнеспособных институтов, необходимых для рыночной экономики. Всемирным банком стране были предложены подготовка на опыте Ирландии и Словакии собственной модели экономического роста и сбалансирование зависимости от внутренних и зарубежных рынков, прежде всего Азербайджан в последующие десять лет должен резко увеличить не нефтяной экспорт (Order of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of the «State Program on development of communication and information technologies in Azerbaijan for 2010–2012») [11].

Достигнуты значительные успехи в области информатизации образования. В то время, как в 2004 году на каждые 1063 учащихся приходился один компьютер, в настоящее время обеспечено соотношение – 1 компьютер на каждые 20 учащихся. В таких условиях основной вопрос, который стоит перед Азербайджаном, – не допустить отставания в процессе развития стран мира, предотвратить угрозу превращения в среднесрочной и долгосрочной перспективе в сырьевого придатка и технологического «аутсайдера» мировой экономики, повысить эффективность и конкурентоспособность экономики, обеспечить ее прогресс на инновационной основе, т.е. уже сейчас должны быть заложены основы

перехода от традиционной экономики к «экономике знаний», также на передний план выдвинуто адекватное развитие человеческого капитала, имеющего решающее значение для этого (Educational reforms in Azerbaijan) [12].

В настоящее время темпы развития ИКТ в республике примерно в три раза опережают среднемировые темпы развития в данной сфере. В «Отчёте о глобальном развитии информационных технологий» за 2008–2009 гг., подготовленном Всемирным Экономическим Форумом, Азербайджан, заняв 60-е место в ряду 134-х стран, опередил ряд авторитетных стран и стал лидером среди государств-участников СНГ. В результате выполнения мер Государственной программы на республиканском рынке связи и информационных технологий была создана среда для свободной конкуренции, предприняты важные шаги по привлечению инвестиций в отрасль и развитию частного сектора. Была развита нормативно-правовая база отрасли, стала более современной телекоммуникационная инфраструктура, расширилось внедрение новейших технологий, повысились объемы и качество услуг связи, оказываемых населению, предприятиям, организациям. Проведена определенная работа по повышению уровня использования ИКТ населением республики, подготовке высококвалифицированных работников отрасли и другим направлениям.

В Азербайджане так же, как и во всем мире, ИКТ требуют создать либеральную и регулируемую среду в этом секторе, предполагают развитие телекоммуникационной инфраструктуры, электронного правительства и электронных услуг. К 2020 году планируется увеличить объем дохода в секторе ИКТ до \$8–9 млрд. За последние десять лет сектор ИКТ в Азербайджане увеличился в 7–8 раз. Среднегодовые темпы роста здесь достигли 25–30 %, только за 2012-й год они составили 17,3 %, а годовой объем доходов в ИКТ превысил 1,5 млрд. AZN. На сегодняшний день около 21 % капиталовложений в сектор ИКТ Азербайджана составляют иностранные инвестиции. По статистике «Doing Business 2013» Всемирного банка, Азербайджан занимает 13-е место среди 50-ти стран, улучшивших свои позиции после 2005 года, и находится на 67-м месте среди 185-ти стран.

За десять последних лет в сектор ИКТ страны было вложено инвестиций на сумму свыше \$2,5 млрд. В 2012 году объем вложенных инвестиций составил \$413 млн. Новые инвестиции будут вкладываться в модернизацию телекоммуникаций, развитие наукоемкой IT-продукции и космической промышленности (Tejmurfov) [13]. Важным направлением в развитии применения ИКТ в экономике является также подготовка кадров по применению их в различных сферах, а также приобретение необходимых навыков по работе с ИКТ любым выпускником высшего учебного и других специализированных учебных заведений. Если говорить о конкретной стране, в частности, Азербайджане, то стоит подчеркнуть высокие темпы освоения необходимых знаний в сфере информационных технологий в таких сферах управления экономикой, как банковская система, структуры управления на среднем и высшем уровнях в бизнесе, производстве и инфраструктуре, в частности, необходимо отметить здесь уровень работы электронного правительства.

Ясно, что «государство уделяет активное внимание формированию информационного общества в

Азербайджане и всячески способствует приоритетному развитию сферы ИКТ и ее влиянию на другие секторы нашей экономики. Сегодня в Азербайджане проводится целенаправленная работа по созданию условий для свободной конкуренции и рыночных отношений, обеспечению развития частного сектора, что призвано оказать позитивное воздействие на сектор ИКТ. Возросла привлекательность сектора для иностранных и местных инвесторов. В результате с каждым годом увеличиваются объемы инвестиций, направляемых на внедрение новых технологий в отрасли» (Abasov 2010) [14]. Таким образом, можно говорить о положительной динамике в выборе приоритетных направлений в развитии ИКТ в Азербайджане. На этот процесс повлияли солидные инвестиции иностранных компаний в нефтедобычу и продажу нефти за пределы страны, которые вкладывались также в развитие инфраструктуры, охрану окружающей среды, научные разработки и подготовку профессиональных кадров в соответствующие отрасли.

В любом случае нужна протекционистская политика для предприятий среднего и малого бизнеса. Известно, что государство в этом году открыло в стране три промышленных парка – парк высоких технологий и химико-технологический парк в Сумгаите, а также свободную зону для обработки и использования твердых отходов в Балаханах. Если будет отлажена инфраструктура, то условия идеальные, в частности, компании, дислоцированные в этих зонах, будут на семь лет освобождены от налогов. Но нет ясности по поводу того, как будет представлен на этих территориях малый и средний бизнес, хотя именно он и должен быть опорой экономического развития страны (Abasov 2010) [14].

В условиях глобализации, которая более всего затронула финансовую сферу экономики, особенно велика роль политического участия государства в развитии экономики в целом и ее отдельных отраслей – в частности, на основе применения ИКТ. Краткий анализ ситуации в данной сфере общественных отношений свидетельствует о ряде закономерностей, в том числе: большая скорость происходящих изменений, что усиливает их непредсказуемость; усиление борьбы за ресурсы, что увеличивает число очагов напряженности и число попыток воздействия на мощь отдельных государств и регионов международных политических группировок, опирающихся на влияние супердержав; сочетание в конкурентной борьбе как прямого финансового давления, так и обработки сознания людей путем использования социальных факторов, в том числе и с помощью ИКТ, в частности, СМИ и социальных сетей Интернета.

Бibliографические ссылки

1. ИКТ-компетенции как фактор экономического развития России. Под ред. Ю. Е. Хохлова, С. Д. Шапошника. – М.: Институт развития информационного общества. 2012. 70 с.
2. Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / П. Ф. Друкер – М., 1992
3. Robert D. Atkinson & Andrew S. McKay. Digital prosperity. Understanding the Economic Benefits of the Information Technology Revolution / Robert D. Atkinson & Andrew S. McKay March 2007
4. Хомяков П. М. Технические реалии новой цивилизации и ее социальные и политические последствия / П. М. Хомяков – М.: Наука, 1998
5. Хомяков П. М. Свои и чужие: драма идей / П. М. Хомяков – М.: Полиграфист, 2003. — 416 с.

6. Орлов В. Н. Совершенствование экономической политики региона на основе развития системы управления инновационно-инвестиционным климатом / В. Н. Орлов – Автореферат на соиск. уч.ст. канд. экон. наук. Майкоп: 2002, 24 с.

7. Дози Дж. Экономическая координация и динамика: некоторые особенности альтернативной эволюционной парадигмы [Электронный ресурс] / Дж. Дози – Режим доступа: <http://institutiones.com/>

8. Хасбулатов Р. И. Мировая экономика: учебник для бакалавров / Р. И. Хасбулатов – М.: Юрайт, 2012. – 884 с.

9. Итоги 2012 – Андрей Фурсов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.youtube.com>

10. Блант М. Стероиды для экономики [Электронный ресурс] / М. Блант // Вокруг света, март, 2010, №3 (2834) – Режим доступа: <http://www.vokrugsveta.ru>

11. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики Об утверждении «Государственной программы по развитию связи и информационных технологий в Азербайджанской Республике на 2010-2012 годы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://teleradio.az/ru/qanun/serenc>

12. Образовательные реформы в Азербайджане [Электронный ресурс] – Режим доступа: // <http://www.azerbaijans.com>

13. Теймуров С. Станем свидетелями вложений в национальную космическую промышленность [Электронный ресурс] / С. Теймуров – Режим доступа: <http://www.biznesinfo.az>

14. Абасов А. Доходы сектора могут стать локомотивом развития экономики Азербайджана / А. Абасов // Газета «Каспий», 2010. – 23 ноября. – С. 4.

Абасов Ф. Р. ИКТ як політичний фактор у розвитку економіки

Питання використання можливостей ИКТ в стратегічному і тактичному управлінні економікою з боку держави історично завжди було пов'язане з моделлю державного розвитку. Крім того, тут відігравали роль історичні умови розвитку країни, зовнішні фактори, у тому числі регіональний. Короткий аналіз ситуації в даній сфері суспільних відносин свідчить про ряд закономірностей, у тому числі: велику швидкість змін, що відбуваються, що посилює їх непередбачуваність; посилення боротьби за ресурси, що збільшує кількість воєнних напруженостей і кількість спроб впливу на мідь окремих держав і регіонів міжнародних політичних угруповань, що спираються на вплив супердержав; посилення в конкурентній боротьбі як прямого фінансового тиску, так і обробки свідомості людей шляхом використання соціальних факторів, в тому числі і за допомогою ИКТ, зокрема, ЗМІ та соціальних мереж Інтернету.

Ключові слова: ИКТ, політика, економіка, управління економічними процесами, регіональні особливості застосування ИКТ в економіці.

Abasov F. R. ICT as a factor in the development of political economy

The use of ICT in the strategic and tactical management of the economy by the state have historically been linked to the model of state development. In addition, it played the role of the historical conditions of the country's development, external factors, including regional. A brief analysis of the situation in the field of public relations suggests a number of laws, including: a large rate of change that increases their unpredictability, increased competition for resources, which increases the number of hot spots and the number of times the impact on the power of individual states and regions in the international political groups, based on the influence of the superpowers, a combination of the competition as a direct financial pressure and treatment of people's consciousness through the use of social factors, including the use of ICTs, in particular, the media and social networking Internet. The article discusses

the main directions of the government's influence over the development of ICT in the development of these sectors of the economy such as finance, trade, establishment of free economic zones, the development of science and education. Also considered are the basic concepts of the impact of ICT on economic development, the indicators of this development in both developed and developing countries. As an example of the state where the use of ICT in all spheres of public life, including the economy, is indicative regarded Azerbaijan. It is emphasized that a significant impetus to the development of ICTs and their applications have become foreign investment in the oil sector, although there is an urgent need to develop the non-oil sector, since only this area of development we can achieve a balance in the structure of the economy. Noted the importance of improving communications Technology Park for the development of infrastructure in the country. Emphasizes the importance of reforms in the economy, including those recommended by the World Bank in relation to the diversification of the economy.

Keywords: ICT, politics, economics, management of economic processes, the regional characteristics of ICT in the economy.

References

- Abasov A., 2010 Dohody sektora mogut stat' lokomotivom razvitiya jekonomiki Azerbajdzhana [Revenues sector can become an engine of economic development of Azerbaijan], Gazeta «Kaspij» [Newspaper «Caspian»], 23 nojabrja, p. 4.
- Blant M., 2010. Steroidy dlja jekonomiki [Steroids for the economy], Vokrug sveta [Around the world], №3 (2834), viewed: <http://www.vokrugsveta.ru>
- Dozi Dzh., Jekonomicheskaja koordinacija i dinamika: nekotorye osobennosti al'ternativnoj jevoljucionnoj paradigmy [Economic coordination and dynamics: some features of alternative evolutionary paradigm], viewed: <http://instituciones.com/>
- Druker P. F., 1992. Rynok: kak vyjti v lidery. Praktika i principy [Market: How to become a leader. Practices and principles], M.
- Hasbulatov R. I., 2012. Mirovaja jekonomika: uchebnik dlja bakalavrov [The world economy: a textbook for undergraduate], УДК 327 (477)

Jurajt publ, M.

Homjakov P. M., 1998. Tehnicheskie realii novoj civilizacii i ee social'nye i politicheskie posledstviya [Technical realities of the new civilization and its social and political consequences], Nauka publ, M.

Homjakov P. M., 2003. Svoi i chuzhie: drama idej [Their own and others: the drama of ideas], Poligrafist publ, M.

IKT-kompetencii kak faktor jekonomicheskogo razvitiya Rossii [ICT competence as a factor in economic development of Russia], 2012. Pod red. Ju. E. Hohlova, S. D. Shaposhnika, Institut razvitiya informacionnogo obshhestva [Institute of the Information Society], M.

Itogi 2012 – Andrej Fursov [Results of 2012 – Andrew Fursov], viewed: <http://www.youtube.com>

Obrazovatel'nye reformy v Azerbajdzhane [Educational reforms in Azerbaijan], viewed: <http://www.azerbajjans.com>

Orlov V. N., 2002. Sovershenstvovanie jekonomicheskoy politiki regiona na osnove razvitiya sistemy upravlenija innovacionno-investicionnym klimatom [Improvement of the economic policy of the region through the development of a system of innovation and investment climate], Avtoreferat diss. Majkop.

Rasporjazhenie Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki Ob utverzhenii «Gosudarstvennoj programmy po razvitiyu svjazi i informacionnyh tehnologij v Azerbajdzhanskoj Respublike na 2010–2012 gody» [Order of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of the «State Program on development of communication and information technologies in Azerbaijan for 2010–2012»], viewed: <http://teleradio.az/ru/qanun/serenc>

Robert D. Atkinson & Andrew S. McKay, 2007. Digital prosperity. Understanding the Economic Benefits of the Information Technology Revolution

Tejmurov S. Stanem svideteljami vlozhenij v nacional'nuju kosmicheskiju promyshlennost' [Will see investments in the national space industry], viewed: <http://www.biznesinfo.az>

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

Ю. І. Арабаджи

Запорізький національний університет

СВРАЗЕС: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

Окреслено перспективи розвитку співробітництва незалежних держав у багатосторонньому форматі та висвітлено позицію, роль і місце України у цій співпраці.

Ключові слова: незалежні держави, пострадянський простір, інтеграція, співробітництво, єдиний економічний простір, колективна безпека.

Актуальність дослідження. Дослідження багатостороннього співробітництва на пострадянському просторі обумовлюється зокрема посиленням взаємозалежності між державами внаслідок глобалізації.

Питання реальної необхідності створення Євразійського союзу безпосередньо для країн СНД і України зокрема, а також перспективи його реалізації на пострадянському просторі за президентства В. Путіна є безумовно актуальними.

На даний момент проблеми щодо будівництва даного проекту, а також завдання, переваги та недоліки на шляху його створення активно обговорюються в ЗМІ зарубіжних країн і СНД.

Дослідженню діяльності міжнародних організацій на пострадянському просторі, а також участі в них окремих держав присвячені роботи О. Барановського, М. Барбасова, Є. Бажанова, Є. Бершеди, О. Гончарова, А. Гуцала, Н. Лановенко, А. Мішина, Н. Мхитарян, Р. Натрошвілі, Б. Парахонського, В. Пашкова, В. Сіденка, О. Сушка, А. Церану, В. Чалого, Л. Чекаленко.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів процесів інтеграції і регіоналізації, формування і

функціонування регіональних систем міжнародних відносин, у тому числі на пострадянському просторі присвячені роботи Г. Авенсової, С. Андрущенко, А. Етіціоні, В. Константинова, О. Коппель, А. Мальгіна, В. Михеева, Е. Хааса, Р. Харше та багатьох інших дослідників.

Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі відомі зарубіжні дослідники як З. Бжезинський, Н. Гвоздєв, Д. Діл, У. Еллеманн-Дженсен, М. Емерсон, М. Калускі, Г. Кіссінджер, Т. Коулд, Т. Кузьо, Дж. Лестер, Ф. Мьоллерс, А. Ослунд, О. Рар, а також такі російські вчені і політики як К. Гаджієв, О. Дугін, К. Затулін, Г. Зюганов, П. Циганков, В. Шемятенков.

Приблизниками євразійського шляху розвитку України є В. Головка, А. Гуцал, М. Калускі, А. Мартинюк, В. Медведчук, М. Погребинський. Дослідженням вітчизняної інтеграційної політики в контексті її євроатлантичних вимірів займалися В. Горбулін, Г. Немиря, Г. Перепелиця, О. Чалий, Р. Шпек.

Метою даної роботи є аналіз подальших перспектив реалізації Євразійського проекту та висвітлення позиції,

ролі і місця України у співпраці незалежних держав у багатосторонньому форматі.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких основних завдань:

- розглянути заяви окремих політиків щодо перспектив розвитку співробітництва незалежних держав у багатосторонньому форматі;
- дослідити основні стратегічні вектори в реалізації Євразійського Союзу;
- проаналізувати перспективи розширення Митного союзу та Єдиного економічного простору в межах Євразійського проекту;
- з'ясувати позицію аналітиків щодо подальших шляхів реалізації Євразійського Союзу;
- розглянути можливі варіанти взаємодії між Україною та Євразійським Союзом;
- розглянути прогнози провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо перспектив Євразійського Союзу в контексті світової геополітики;

Об'єктом дослідження є сучасний стан взаємовідносин незалежних держав на пострадянському просторі;

Предметом дослідження є напрямки реалізації подальшого партнерства незалежних держав в рамках проекту Євразійського Союзу;

Ще будучи прем'єром Володимир Путін ініціював проект євразійського єдиного економічного простору. Також було запропоновано варіант розвитку пострадянських народів, що має реалізовуватись в межах інтеграційних утворів на кшталт Митного союзу, Єдиного економічного простору і в перспективі Євразійського союзу. Країни учасниці Євразійського союзу повинні зберегти політичний суверенітет, але управління економіками має бути максимально інтегрованим. План реалізації союзу, ініційованого В. Путіним, підтримали Н. Назарбаєв і О. Лукашенко, однак обговорення подальших перспектив реалізації Євразійського проекту залишається актуальним для лідерів багатьох незалежних країн, включаючи і Україну.

За задумом нового керівника Кремля Євразійський союз повинен стати одним зі світових центрів або полюсів сили. Але навіть якщо сумарно брати Росію, Білорусь, Казахстан і Україну то їх економічний потенціал буде складати лише кілька відсотків від світового ВВП, тому необхідно розглядати варіанти розширення Митного союзу та Єдиного економічного простору в межах Євразійського проекту.

На даний момент можна виділити кілька основних стратегічних векторів в реалізації Євразійського союзу.

По-перше, цей масштабний проект передбачає обов'язкову участь азіатської країни. На думку професору інституту геополітики Володимира Дергачова на роль такої країни має претендувати Казахстан. Минулого року між Росією та Казахстаном було подовжено двосторонній договір про дружбу з метою сформувати до 1 січня 2015 року Євразійський економічний союз. Визначено порядок перебування громадян на території двох країн і порядок перетину спільного державного кордону жителями прикордонних територій, також підписані документи про речдмісію та Згоду про співробітництво в галузі малої енергетики. Путін назвав Нурсултана Назарбаєва одним з ініціаторів поглиблення інтеграційних процесів на пострадянському просторі (Russia and Kazakhstan will be friends for another 10 years) [2].

Однак В. Дергачов критично оцінює будь-які можливості Кремля створити дієвий механізм інтеграції на пострадянському просторі при існуючому рівні

корупції в республіках колишнього Радянського Союзу: «Фактично СНД (співдружність незалежних держав) дозволяла ефективно красти загально радянську спадщину. Як регіональна організація, як Євросоюз, Співдружність не відбулася. Точно таке ж майбутнє чекає і Євразійський союз – все, що робить Кремль – це, по суті, імітація активної діяльності» (Випнос 2012) [1].

Іншої позиції дотримується директор Інституту політичного аналізу та міжнародних досліджень Сергій Толстов, на його думку нинішні російські інтеграційні проекти розвиваються досить успішно: «Сьогодні в головних і основних обрисах Митного союзу і єдиного економічного простору вгадується Євразійський союз – це реальний проект. Політика Росії щодо інших пострадянських держав не є в чистому вигляді імперською». Для окремих секторів економіки республік колишнього Радянського Союзу євразійський проект може бути більш успішним, ніж існуючі зв'язки всередині СНД, але «...за рахунок засилля адміністративного диктату, слабого заохочення у приватному секторі, російська економіка сьогодні не готова до технологічного ривку», – зауважив експерт (Випнос 2012) [1].

Другий вектор: відносини між Росією та Білорусією. Можна сказати, що у останньої поглиблюється певна фінансова залежність. 31 травня 2012 президент РФ Володимир Путін за підсумками переговорів з президентом Білорусії Олександром Лукашенко повідомив, що Білорусь отримає третій транш кредиту з Антикризисового фонду ЄврАзЕС і почнуться переговори по четвертому траншу. 4 червня 2011 Рада антикризового фонду ЄврАзЕС схвалила виділення Білорусії фінансового кредиту в обсязі 3 млрд. доларів, а 20 червня 2011 Євразійський банк розвитку (ЄАБР) здійснив надання Білорусії першого траншу фінансового кредиту в обсязі 800 млн. доларів.

В кінці 2011 р. ЄАБР (Європейський банк розвитку, заснований Росією і Казахстаном в січні 2006 р.) перерахував Білорусії другий транш кредиту в обсязі 440 млн. дол. Чотири подальших транші кредиту в розмірі 440 млн. дол. мали б перераховуватись Білорусії протягом 2012-2013 рр.. по мірі виконання розробленої білоруським урядом програми економічної стабілізації (Belarus approved the EurAsEC identified a third tranche of the loan) [4].

Кредит в обсязі 3 млрд. дол. надано Білорусії строком на 10 років. На протязі 3 років передбачена тільки оплата відсотків по кредиту. Погашення основної суми кредиту розпочнеться у другій половині 2014.

Нагадаю також про газові суперечки між Мінськом і Москвою: врегулювати питання довкола ціни на газ вдалося після згоди Білорусії віддати Росії 50 відсотків акцій своїх магістральних газопроводів. Сумнівною є «політика партнерства» коли Білорусь в обмін на знижку ціни на газ продає Росії свою газотранспортну систему. Разом із акціями «Белтрансгазу» білоруси віддали Росії можливість контролювати економіку власної держави і, зрештою, частину суверенітету. Крім того, експерти прогнозують, що згодом ціна на газ для білорусів знову зросте (Belarus, giving Russia the «pipe» runs the risk of losing the remnants of sovereignty) [37].

Колишній міністр палива та енергетики Сергій Єрмілов впевнений, що у результаті стратегічно виграла Росія, яка посилила свої міжнародні позиції. «Мінімальні тимчасові економічні вигоди жодним чином не можуть виправдати остаточну втрату міжнародного авторитету та загрози щодо повної втрати незалежності»

вважає колишній уповноважений Президента України з міжнародних питань енергетичної безпеки Богдан Соколовський (Belarus, giving Russia the «pipe» runs the risk of losing the remnants of sovereignty) [37].

Доречі, у березні 2013 року, після засідання керівництва Союзної держави Росії та Білорусі, президент Білорусі Олександр Лукашенко висловив своє невдоволення Митним союзом. За його словами, МС нічого не дає білорусам, адже Росія утримує великі мита на білоруські товари (Lukashenko criticized the Customs Union) [41].

Третій вектор: Російсько-Українські відносини. Зрозуміло, що Євразійський економічний простір буде неповним без України. Але вступ України до МС суперечить би українській Конституції та головному її зовнішньополітичному пріоритету – європейській інтеграції. Однак запропоновану Україною співпрацю за формулою «3+1» Росія відкидає і наполягає на повноцінному вступі. Шляхи виходу з такої патової ситуації ми розглянемо далі.

Що ж до відносин Росії з Євросоюзом, то вони залишаються прохолодними. Після самміту 2012 року В. Путін зазначив, що у двосторонніх відносинах між Росією та ЄС залишаються складні моменти, зокрема щодо співпраці у сфері енергетики. Існують розбіжності в питаннях стосовно ситуації на Близькому Сході, у Північній Африці та навколо Ірану (Putin: Russia-EU relations remain differences) [3].

Не все гаразд і в стосунках двох самих великих держав-членів ШОС (Шанхайська організація співробітництва) – Росії та Китаю. На думку директора Інституту Центральної Азії Ланьчжоуського університету Ян Шу чотири середньоазійських держави-члена ШОС є колишніми республіками СРСР і стратегічна мета Росії в цьому регіоні – зберегти власний вплив.

Росія не хоче, щоб якісь інші країни грали там важливу роль. Тому останні два роки Росія надає все більшого значення економічному співробітництву в СНД і прикладає сили для просування Євразійського союзу, що є першочерговою метою. Крім того, країни Центральної Азії, які мають увійти до нього, вже є членами ШОС. З точки зору Росії, у неї немає ніяких нагальних причин будувати на базі ШОС торгово-економічний союз. Отже Росія гальмує розвиток ШОС заради Євразійського союзу.

Навпаки, становище Китаю не збігається з російським. Китай не може ігнорувати потребу в енергетиці та ресурсах Центральної Азії. Розвиток взаємовигідних торговельно-економічних відносин з країнами Центральної Азії є головним очікуванням Китаю від ШОС (Chinese expert: Russia hinders the development of the SCO for the Eurasian Union) [5]. У разі зміцнення МС Китай може втратити свої дивіденди від безмитної торгівлі та контрабандної діяльності у Таджикистані та Киргизії, тому Росія буде вимушена домовлятися з КНР шляхом поступок, якщо не бажає отримати серйозного противника ЄАС на сході (Eurasian Union and the East, Eurasian Union and the West) [16].

За таких умов виникає питання щодо перспектив розширення Митного союзу та Єдиного економічного простору в межах Євразійського проекту. В. Путін у своїй відомій програмній статті змалював перспективу, при якій Євразійський економічний союз, створений на основі існуючого Митного союзу, має стати ефективною трансконтинентальною ланкою, котра б сприяла розвитку континентальної економічної інтеграції «від Атлантики до Тихого океану» (Vladimir Putin) [39].

Н. Назарбаєв також вказує на ЄЄП як на основного інституціонального суб'єкта розширення інтеграційних процесів: «нам взаємовигідно розширення співпраці Єдиного економічного простору з Європейським союзом, Китайською Народною Республікою, Японією, Індією» (Nursultan Nazarbaev) [38].

Таким чином, у доповнення до пострадянської євразійської інтеграції визначено ще одну – загально континентальну інтеграцію, котра об'єднує у собі західний та східний напрямки. На думку доктора економічних наук Євгена Винокурова, головним напрямком зовнішньої політики Росії має стати євразійська інтеграція, складовими якої є інтеграційний процес у північній та центральній частині континенту і потенційно на всьому континенті або у частині його макрорегіонів: «євразійська інтеграція ... не обмежується рамками колишнього Радянського Союзу... Росія поступово вибудовує концепцію, котра об'єднує пострадянський вектор інтеграції з західним та східним векторами» (Creation of the Eurasian Union and the development of Eurasian integration – the key condition for the survival of Russia: Vladimir Putin tips) [8].

Є. Винокуров пропонує також своє бачення шляхів втілення у життя такої інтеграції. На західному напрямку це може бути співпраця з ЄС, котра в першу чергу передбачає зближення стандартів, домовленість по гармонізації законодавства та технічного регулювання, лібералізацію руху капіталу, безвізовий режим та створення зони вільної торгівлі ЄС-МС. На східному напрямку головним завданням залишається оптимальне вирішення питання по інтеграції України. Щодо Східної та Південно-Східної Азії, то там цілі менш амбітні: вільна торгівля з деякими державами (В'єтнам, Південна Корея), якісне розширення інфраструктури, розширення соціально-культурної взаємодії. Зокрема інтеграційний процес передбачає розвиток туризму та торгівлі енергоресурсами, співпрацю у транспортній сфері, обмін потоками капіталів та робочої сили (Creation of the Eurasian Union and the development of Eurasian integration – the key condition for the survival of Russia: Vladimir Putin tips) [8].

Ще далі у своїх планах заходить глава російського уряду Д. Медведєв, котрий запропонував своїм колегам із Казахстану та Білорусії подумати про єдину валюту для Євразійського союзу, що має виникнути з 2015 року (D. Medvedev decided to move from the Customs Union to the currency) [10].

Але якщо російський прем'єр впевнений у тому, що створення Митного союзу «в цілому пішло на користь економіці», то казахський блогер Петро Своїк заявив, що участь Казахстану у Митному союзі несе країні більше мінусів, аніж плюсів, оскільки і Росія і Казахстан виступають на світовому ринку як поставники сировини, отримувачі зовнішніх запозичень та інвестицій і покупці готових товарів, при цьому Казахстан є більш залежним від зовнішніх факторів і меншим за фізичним потенціалом, по суті у наслідок такої інтеграції повертається у положення «молодшого брата» (Mehdieva 2012) [9].

Навесні поточного року у Казахстані опозиція ініціювала загальнонаціональний референдум, на який будуть винесені питання про вихід республіки з Митного союзу і Єдиного економічного простору, про повернення державі приватизованих стратегічних підприємств, про заборону на будівництво атомної станції і про введення виборності акимів (глав адміністрацій) усіх рівнів (In

Kazakhstan, the opposition initiates referendum on secession from the Customs Union) [40].

Навряд чи можна говорити також про рівноправну співпрацю між Росією та Киргизією. Депутат киргизького парламенту Равшан Джеєнбеков вважає, що вступ до МС має чимало мінусів: «У нас з Росією різні політичні режими, Киргизія – вільна країна, а Казахстан і Росія – авторитарні країни з сильним президентським правлінням. При цьому у нас різний рівень розвитку економіки». За його словами, якщо середня заробітна плата по Росії – 1000 доларів, у Казахстані – 800 доларів, то у Киргизії 100–150 доларів. Золотовалютні резерви у Росії сягають 600 млрд. дол., у Казахстані – 100 млрд. дол., у Киргизії немає нічого... Отже: «Киргизія просто не може конкурувати з російським та казахським бізнесом» (Panfilova V., 2012) [11].

Однак головним завданням для уряду Киргизії є отримання підтримки Росії у бюджетній сфері. Тому прем'єр Киргизії Омурбек Бабанов вимушений був їхати до Москви за фінансовою допомогою, оскільки ані США, ані ЄС такої допомоги не надали. На думку експертів, активізація контактів вказує на те, що Киргизію активно почали готувати до вступу у Митний союз. В. Путін заявляв, що Киргизія до кінця 2013 року може приєднатись до інтеграційного об'єднання. На думку директора інформаційно-аналітичного центру МДУ Олексія Власова, вступ Киргизії у Митний союз буде політичним кроком заради подальшого залучення нових членів. Однак швидкого входження Киргизії до МС не буде, оскільки Бішкеку потрібен час на адаптацію національної економіки до вимог інтеграційного проекту. За оцінками експертів, для вступу у МС Киргизія має внести поправки в 80 законів та урядових постанов. На початковому етапі Киргизія отримає пільговий митний режим у відносинах з членами організації, а у майбутньому МС ймовірно відкриє нові можливості киргизькому бізнесу, для Росії ж це буде PR-акція для залучення інших учасників (Panfilova 2012) [11].

Але існують і інші оцінки щодо можливих наслідків вступу Киргизії до Митного союзу. Зокрема експерти нагадують, що Китай є основним зовнішньоторговельним партнером Киргизії і саме на китайській сировині працює головна галузь економіки – швейна промисловість, однак якщо митні тарифи піднімуть до російського рівня, тоді флагман економіки Киргизії може зупинитись. На даний момент, можливе приєднання до МС призвело до підвищення цін у Киргизії: на 20–30% зросли ціни на імпортні автомобілі яким більше 7 років, оскільки передбачається збільшення у 2–4 рази ввізного мита, також стрімко дорожчає нерухомість через загрозу сплеску інфляції. Існують прогнози киргизьких економістів, що після вступу до МС ціни на імпортні товари зростуть удвічі і це негативно відобразиться на рівні життя населення країни. На думку фахівця киргизького Центрально-азіатського інституту вільної торгівлі Азіса Іса, майже 92% єдиних митних тарифів – це тарифи Росії, спрямовані на захист російського виробництва від імпорту та стимулювання переходу споживачів інших країн МС на російську продукцію (Kyrgyzstan wants free trade with Russia and with China) [14].

Ще одним об'єктом на орбіті проекту євразійської інтеграції можна розглядати Азербайджан. Завданням для Москви є знаходження аргументів на користь «інтеграції через модернізацію», які могли б зацікавити Баку. За такого підходу передбачається співпраця у

широкому діапазоні: розширення торгівельних відносин у першу чергу – Азербайджан має отримати можливість поліпшити доступ азербайджанських товарів на ринок МС, також зможе приймати участь у конкурсах держзакупівель, в перспективі є можливість впливати на регулювання цін, по друге – існують перспективи для інноваційних виробництв і спільних проектів по «новій індустріалізації». Російський аналітик А. Каравасєв стверджує, що плюсом для Азербайджану стане розширення споживчого ринку ЄАС, тому усунення кордонів між країнами і регіонами в будь-якому випадку призведе до зниження трансакційних витрат, а від розширення конкуренції з'являться нові продукти та поліпшиться їх якість (Karavaev 2012) [12].

Щодо подальших шляхів реалізації Євразійського союзу, то пропозиції і прогнози провідних експертів та політологів суттєво різняться. Зокрема американський стратег Збігнев Бжезинський підкреслюючи, що Євразія стає центральним і критично важливим елементом усієї політики США на найближче майбутнє, пропонує посилювати демократичні інститути в Росії та залучати її в західну орбіту: «Росія зараз опинилася в ситуації, коли з Путіним або без Путіна, в неї немає іншого вибору, окрім руху в західному напрямку». У зв'язку з цим Росія повинна залишити свої ідеї з приводу Євразійського союзу, інакше майбутнє її з вини керівництва країни стане невизначеним – на розриві між Сходом і Заходом (Eurasian Union and the East, Eurasian Union and the West) [16].

Діаметрально протилежними є стратегічні плани подальшого розвитку інтеграційного проекту у Центральній Азії у пропозиціях російських фахівців. Так економіст Д. Попов пропонує в першу чергу подолати недовіру центральноазіатських еліт до таких об'єднань як МС, ЄЄП (Єдиний економічний простір), ОДКБ (Організація Договору про колективну безпеку), зробити це можна не шляхом поступок окремим країнам, а через підвищення привабливості названих об'єднань завдяки інформуванню про цілі, вигоди і результати інтеграції з Росією (Роров) [15]. Доктор історичних наук Станіслав Чернявський важливим для зовнішньої стратегії Росії на пострадянському просторі і, зокрема, в Центральній Азії вважає реалізацію довгострокових спільних проектів, метою яких повинно стати раціональне використання ресурсів, залучення на російський ринок праці тимчасових трудових мігрантів, реалізацію програм з розповсюдження російської мови (Paramonov (a)) [17]. Доктор політичних наук Андрій Казанцев говорить про необхідний для Росії комплекс військово-політичних заходів: після виведення військ НАТО з Афганістану Росії слід істотно збільшити витрати на підтримку модернізації збройних сил і силових структур центральноазіатських держав (Таджикистану, Киргизстану, Казахстану), необхідно зміцнити захист кордонів з Афганістаном при цьому ОДКБ виступить як координатор зусиль держав-членів організації з підтримки сил, що протистоять талібам (Paramonov V. (b)) [18].

Розглянувши перспективи розвитку співробітництва незалежних держав в межах Євразійського проекту, нам необхідно з'ясувати позицію, роль і місце України. Аналізуючи можливі варіанти взаємодії між Україною та Євразійським Союзом можна виділити кілька ймовірних сценаріїв.

Перший сценарій – базовий, містить вихідні макроекономічні варіанти для Росії, Казахстану, Білорусі, України, але без створення ЄЄП і тісної інтеграції

чотирьох країн.

Другий передбачає створення ЄЄП Росії, Казахстану, Білорусі, але без України, а також зняття всіх бар'єрів у взаємній торгівлі та технологічне зближення.

Третій – передбачає активний розвиток Зони вільної торгівлі в рамках СНД на новій нормативній базі.

Четвертий – функціонування ЗВТ СНД і одночасно створення ЗВТ між Україною та ЄС. При цьому країни СНД, що входять в ЗВТ, приймають захисні заходи у зовнішній торгівлі.

П'ятий Україна приєднується до базових угод ЄЄП, котрі зараз обговорюються в рамках Митного союзу.

І, нарешті, шостий – Україна приєднується до ЄЄП, при цьому всі чотири країни гармонізують валютну систему всередині об'єднання, здійснюючи єдину валютну політику (Young leaders discussed the prospects of Russian-Ukrainian relations) [29].

Про думку українського суспільства з питань інтеграції розповів Євген Копатко, керівник соціологічної компанії R & B. За його словами, у нас в суспільстві не існує полярних точок зору щодо того, куди рухатися. «Якщо ми йдемо до Європи, то більшість це підтримує. Якщо ми зближуємось з Євразійським союзом, то стільки ж людей виступає «за», – зазначив соціолог (The conference «The risks of economic disintegration and the search for new forms of interaction between Ukraine and the Eurasian Union») [20].

Позиції аналітиків щодо подальших шляхів україно-російських відносин суттєво розділились. По-перше, це позиція прихильників ідеї Путіна, зокрема радник Президента РФ, академік РАН С. Глаз'єв стверджує, що участь України в Митному союзі і ЄЄП дасть значне і якісне розширення можливостей розвитку високотехнологічних галузей промисловості, що створювалися в рамках єдиного народногосподарського комплексу РРФСР і УРСР, забезпечить їй поліпшення умов торгівлі на 7–8 млрд. дол. на рік, а також створить можливості запуску великомасштабних спільних проєктів в авіаційній та ракетно-космічній галузі, атомній промисловості, хіміко-металургійному та агропромисловому комплексах (Glaz'ev 2012) [21]. «... Це питання виживання, тому що з нами вони виживуть як сильна, перспективна економіка. Без нас вони перетворяться просто в сировинну колонію, резервуар дешевої робочої сили і більше нічого» – запевняє С. Глаз'єв.

Аналітик Ю. Лукашин переконаний, що динаміка українського ВВП (якщо країна розвиватиметься на нинішній базі і нікуди не вступить) стане поступово знижуватися в довгостроковій перспективі з 4,4 % в 2010–2015 рр.. до 3,6% в 2025–2030 рр.. Проблеми очікують Україну в разі створення ЗВТ з Євросоюзом. Країни ЄЄП просто будуть змушені ввести захисні заходи проти української продукції. Як результат – зростання ВВП України сповільниться на 1,5 %. Загальний позитивний ефект сценарію інтеграції до Митного союзу і ЄЄП для української економіки оцінюється за той же період в 219 млрд. дол. (у цінах 2010 р.), тобто в 12,2 млрд. дол. на рік (6% додаткового зростання ВВП) (Lukashin 2012b) [28].

Прихильники другої позиції, заперечують необхідність участі України у Євразійському проєкті.

За словами директора Центру соціально-економічних досліджень «Діамагік» Юрія Гребенчука новий президент Росії ніколи не приховував свого бажання реанімувати імперію в кордонах колишнього Радянського Союзу. Україні в цьому геополітичному проєкті відводиться місце залежної країни, нерівноправної, фактично –

васала Кремля (Burnos 2012) [22].

Українській стороні слід було б давно звернутися в Стокгольмський арбітраж для перегляду умов контракту на постачання російського газу, заявив український експерт з економіки Олексій Комаров. «Всі сусіди України давно платять менше, а Україна продовжує платити найвищу ціну в Європі. (...) Євразійський союз – це «заманушка». Ми ж бачимо, що Україна чисто економічно не може бути в ексклюзивній торговій зоні. Вона розривається між західним, східним і південним напрямками. У Євразійському союзі вона могла б бути – але не в нинішніх кордонах», – зазначає експерт (Economist: Ukraine will not join the Eurasian Union for the sake of cheap gas) [30].

Існують також прихильники варіанту неприєднання України до будь-кого взагалі. «Україна не повинна інтегруватися в одну сторону – до ЄС чи до МС, – заявив політолог Олексій Краснопєров. І там, і там вона розчиниться. Наша країна повинна стати самостійним гравцем на міжнародній арені, комунікатором між Росією і Європою» (Burnos 2012) [22].

Директор Агентства соціальних комунікацій Сергій Белашко заявив, що багатовекторність в політичному і економічному розвитку України зараз практично вичерпана: «В даний час принципових протиріч між Європою і Росією немає, і Москва може без участі України проводити політику активних контактів з ЄС. (...) Сьогодні все частіше розглядаються варіанти транзиту вантажів через треті країни, в обхід України, а сама Москва неодноразово розглядала вірогідність створення з Європою зони вільної торгівлі. (...) Виходить, Україна в даному контексті не потрібна ні Росії, ні ЄС» (Ukraine does not need neither Russia nor the EU – expert) [42].

Події і факти, що мали місце у 2013 році, підтверджують євро інтеграційні наміри України, але одного бажання тут мало. У минулому році міністр закордонних справ Данії Віллі Сьовндал сформулював умови співпраці з Києвом: усунення «вибіркового» правосуддя в країні; вільні і справедливі вибори; проведення реформ (Zhuravljov 2012) [25].

7 квітня 2013 року президент Янукович підписав указ про помилування экс-міністрів Луценко и Филипчука створивши цим політичну атмосферу для асоціації з ЄС під час вільноньського саміту у листопаді цього року. Міжнародна неурядова організація Freedom House закликає ЄС вимагати звільнення экс-прем'єра Юлії Тимошенко для підписання згоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, тому позиція президента Віктора Януковича щодо цього питання можливо незабаром зміниться (Pardon Lutsenko has created a political atmosphere for the association with the EU) [43].

Заяви перших осіб України і Росії стосовно подальшого розвитку співпраці двох країн свідчать про те, що шлях порозуміння є дуже складним.

«Ми запропонували нормальний формат співпраці «3+1». Нам кажуть: «Ні, такий формат нам не підходить». Я сподіваюся, що рано чи пізно такий формат буде прийнятий, тому що по-іншому просто не може бути», говорив український прем'єр Азаров рік тому (As a «Regionals» lose elections before they start) [23]. У цей же час президент Віктор Янукович заявляв, що Україна не відступає від пріоритетів вступу в Європейський Союз, але придивляється до діяльності таких об'єднань, як Митний союз і Євразійський союз: «Україна, насамперед, повинна бути надійним мостом між Європою і Росією і не створювати проблеми» (Ukraine looks at CU) [26].

За словами Глави держави «Ми шукали і будемо шукати можливість співпрацювати з Митним союзом. (...) Євроінтеграційні прагнення України не підлягають перегляду. Це стратегічне питання і воно визначене Законом України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики» (Yanukovych: Ukraine is looking for ways to cooperate with the CU) [44].

У відповідь Кремль застерігав: якщо Україна не приєднається до Митного союзу, її чекає справжня економічна катастрофа, і що пускати до Росії будуть тільки по закордонним паспортам, за виключенням громадян Митного союзу. У лютому поточного року посол Російської Федерації в Україні Михайло Зурабов попередив офіційний Київ про можливе згорання двосторонньої співпраці: «Ми чудово розуміємо, що якщо війна в сучасному світі не ведеться військовими засобами, то це не значить, що вона не ведеться. Вона просто перетворилася в економічну форму. Війни можуть бути валютними, економічними, ресурсними. Конкурентне середовище, в якому ми живемо, змушує держави їх використовувати» («Fraternal» vise Russia) [53]. Про те, що Росія ніколи й не припиняла такі війни проти України свідчать факти: формування думки про історичну бездержавність українського народу, включення теми України в різні двосторонні переговори за участю Росії без відома самої України, «відстоювання» прав російськомовних українців та масова видача паспортів РФ громадянам України всупереч Конституції, проведення політики «об'єднання» православних конфесій під егідою залежного від РПЦ Московського патріархату, несанкціоновані переміщення збройних сил РФ територією Криму, захоплення та утримання українських гідролакаційних об'єктів, дискредитація українських виробників – «сирні війни», ціни на газ і т.д. Мета виправдовує заходи: «A la guerra com en la guerra».

У березні 2013 року прем'єр-міністр України Микола Азаров висловив думку про те, що Україна хотіла б бути спостерігачем у Митному союзі (Ukraine wants to be an observer in the Customs Union – Azarov) [45].

Своєрідна реакція Росії на це не забарилась: «Спостерігач при Митному союзі буде тільки «нюхати повітря». (...) Статус спостерігача при Митному союзі не дозволить Україні впливати на прийняття рішень об'єднання» – заявив прем'єр Росії Дмитро Медведєв («Observer in the Customs Union will be only «sniff the air» - Medvedev said Azarov) [46].

У квітні 2013 року Янукович знову підтвердив, що Україна має намір підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом у 2013 році на саміті «Східного партнерства». Він запевнив, що для України процес євроінтеграції – це, насамперед, модернізація країни, дотримання демократичних стандартів. Янукович також наголосив, що процес гармонізації вітчизняного законодавства до європейських норм триває: «Є ціла низка різних питань, як гармонізація законодавства, наші зобов'язання перед Радою Європи і наші спільні плани... Всі ці питання перебувають у робочому стані» (Yanukovych is determined to sign an Association Agreement with the EU this year) [47].

Одночасно прем'єр Микола Азаров заявив, що Україна домовилась з митним союзом про статус спостерігача в цьому об'єднанні. За його словами, Митний союз погодився надати Україні статус спостерігача, відповідні документи підпишуть наприкінці травня. «На мій погляд, вже рішення прийнято, і мова йде про технічні формулювання. (...) Ми будемо спостерігачами в

Митному союзі, ми будемо мати представництво при Євразійській економічній комісії, відповідно, керівник представництва отримає можливість брати участь у засіданні колегії Євразійського союзу, брати участь в підготовці документів, але він не володіє правом голосу» – сказав Азаров (Ukraine will have observer status in the Customs Union) [48].

На цьому можна було б зробити паузу, якби не заява заступника голови Мінекономрозвитку РФ Олексія Лихачова, за якою Росія ще не вирішила питання зі статусом України в Митному Союзі: «Дійсно, українська сторона підготувала і направила нам проект меморандуму про присвоєння Україні статусу спостерігача при СЕК. У них є статус спостерігача при ЄвразЕС, таким чином, вони запропонували нам розглянути можливість стати спостерігачем при СЕК. (...) Але від цього питання вирішенням не є», – сказав пан Лихачов (Russia has not yet resolved the issue of the status of Ukraine in the Customs Union) [49].

Важливою також є позиція США та Європи щодо вибору України. Посол США в Україні Джон Теффт заявив: «Угода про асоційоване членство пропонує Україні дорогу до економічних реформ і благополуччю – такому, як в ЄС. (...) США висловили намір створити зону вільної торгівлі з ЄС. Це вкрай суттєвий крок, враховуючи той факт, що наші економіки формують приблизно половину світового виробництва» (U.S. support for the CA signing between Ukraine and the EU this year) [50]. На думку американського політолога Арієля Коена, Україна має «дуже гіркий» досвід перебування в єдиній державі з Росією, і він не дасть «національно мислячій еліті» підтримати проект приєднання до Митного союзу з РФ, Білоруссю і Казахстаном (Nationally-minded elite in Ukraine will never support the connection to the vehicle) [51]. Депутат Європарламенту і віце-президент Європейської народної партії Яцек Сариуш-Вольський відзначив, що без підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом Україна буде все більше вразливою перед Росією в питаннях енергетичної безпеки: «Саме підписання договору з Україною про асоціацію, чого очікують у ході листопадового саміту у Вільнюсі, дозволить Євросоюзу та Європейській комісії під час розгляду всіх енерготранзитних проектів, у тому числі тих, в яких задіяна Україна і її інтереси, відстоювати їх як інтереси країни, яка виконала велику частину євроінтеграційного шляху» (After the signing of the Association Agreement EU to defend Ukraine in the energy war with Russia – MEP) [52].

На завершення слід розглянути перспективи Євразійського Союзу в контексті світової геополітики і тенденцій розвитку пострадянського простору. Глобалізм несе загрозу найбільшим центрам сили, оскільки на світову арену виходить глобальне транснаціональне співтовариство, яке намагається створити керований світовий уряд і єдиний простір грошей в масштабі всієї планети. Таке співтовариство втілює в життя стратегію багатополосного світу, здійснює фінансову колонізацію незалежних держав, диктує їм свою волю.

Для сучасного світу характерним є протистояння глобальних центрів: Північної Америки, Європи і Китаю. Регіоналізм є спробою протистояти глобалізму і проявляється він у наростанні протистояння між трьома провідними геополітичними центрами: іде боротьба за розширення зон впливу, за контроль над ключовими регіонами світу, стратегічними комунікаціями і ресурсами.

За словами З. Бжезинського світове панування

одного з трьох геополітичних центрів можливе тільки в разі домінування одного з них в Євразії, включаючи Росію: «Євразія стає центральним і критично важливим елементом всієї політики США на найближче майбутнє» (Colonel-General Leonid Ivashov: Eurasian Union: Problems and Prospects) [31].

Відповідно США для збереження статусу домінуючої світової держави приділяють велику увагу Євразійському континенту, і передусім Росії. США зацікавлені у збереженні й зміцненні існуючого статус-кво на карті Євразії і намагаються не допустити появи ворожої коаліції держав на чолі з Росією або Китаєм, здатної кинути їм виклик. У лютому 2011 року помічник Хілларі Клінтон по Центральній і Південній Азії Роберт Блейк оприлюднив стратегію США в Середньоазійському регіоні. У документі ця частина континенту названа життєво важливою для США, яку їм потрібно контролювати, оскільки там не тільки проходить кордон з Афганістаном, Китаєм, Росією та Іраном, а визначається майбутнє Євразії (Gorbatov 2012) [32].

За теорією З. Бжезінського, світ прагне до біполярності по осі Захід – Схід, при цьому могутність Сходу постійно зростає, а Заходу занепадає. Тому порятунок Заходу неможливий без участі Росії, для цього необхідно посилювати демократичні інститути в Росії і залучати її в західну орбіту. Відповідно Росія повинна залишити свою ідею Євразійського союзу.

Цікавою є також позиція британського прем'єра Девіда Кемерона, який висловив ідею єдиної Європи – держави (а не федерації країн) від Атлантики до Уралу. «Вільна» територія за Уралом буде слугувати для розміну у взаємовідносинах «Великого Заходу» і Сходу, а Росія, як суверенна держава взагалі не передбачається (Gorbatov 2012) [32].

Не зацікавлений у зміцненні євразійського митного та економічного простору і Китай, адже він може втратити свої дивіденди від безмитної торгівлі та контрабандної діяльності, наприклад, в Таджикистані та Киргизії.

Європа і Америка розглядає Росію як об'єкт контролю, розчленування і знищення, а також – як життєво необхідний елемент у геополітичному протистоянні зі Сходом. Тому позиція Росії зрозуміла: через створення ЄАС, стати потужним наднаціональним об'єднанням і перетворитися на один з полюсів сучасного світу.

Тому на шляху створення ЄАС існує чимало перешкод: це боротьба глобальних і найпотужніших гравців Заходу і Сходу за євразійському просторі, включно з Росією. До внутрішніх перешкод створення ЄАС можна віднести насамперед історичні або минулі невдачі, пов'язані з розбудовою російської імперії та СРСР. На думку російського експерта Л. Івашова, серед причин цих невдач є часто примусове введення в євразійський ареал народів інших культурно-історичних типів. До нинішніх внутрішніх перешкод створення ЄАС російський стратег відносить орієнтацію на Захід всіх країн СНД (Hizhnjak N., 2012) [33]. Ще одну фактично аналогічну проблему створення ЄАС називає З. Бжезінський – це відсутність кандидатів. «Головний кандидат – Україна, маневрує як може. Без неї ніякий союз неможливий. Інші країни змушені тільки погоджуватися» (Hizhnjak 2012) [33].

З-поміж країн Центральної Азії, крім Казахстану, готова приєднатися до ЄАС Киргизія і можливо Таджикистан, але обидві ці країни мало що можуть дати ЄАС в економічному плані. За даними соціопитувань, інтеграційні процеси зокрема Єдиний економічний і митний простір Росії, Білорусії і Казахстану підтримують

від 7 до 10 % населення в Росії. Багато скептиків є у Білорусії і Казахстані, оскільки мало хто із жителів цих країн відчув позитивні зрушення від створення Митного союзу (Gorbatov 2012) [32].

Отже, проект ЄАС – це механізм виходу Росії з глухого геополітичного кута. Російські стратеги визнають, що його реалізація можлива за умови побудови ЄАС на засадах відновлення цивілізаційної сутності пострадянського простору і геополітичному потенціалі. У іншому випадку Росія стане третьорозрядною азіатською країною (Gorbatov 2012) [32].

Висновки. Для встановлення світового панування Америка і Європа, а також Схід – передусім Китай, повинні контролювати Євразію, включно з Росією. Росія проти входження пострадянського простору до західної цивілізації, однак захід навпаки хоче повністю поглинути Росію. Проект ЄАС – це механізм виходу Росії з глухого геополітичного кута, шляхом створення ще одного глобального полюсу світу, центром або ядром якого буде Росія. Але в контексті сучасної світової геополітики проект ЄАС не має перспектив, адже Росія виступає одним з головних об'єктів, а не суб'єктів у боротьбі між глобальними центрами сили за домінування у світі.

Головними зовнішніми перешкодами на шляху створення ЄАС є:

- боротьба існуючих на даний момент глобальних і найпотужніших гравців світу за Євразію;
- нестача кандидатів на входження до ЄАС, при цьому головний з них – Україна намагається уникнути такого об'єднання;
- бюрократичний і апаратний підхід до створення об'єднання, що викликає в країн СНД страх потрапити у повну економічну й політичну залежність від Росії.

До «внутрішніх» перешкод на шляху побудови ЄАС відносяться:

- невдачі у побудові російської імперії і СРСР, які стримують від євразійської інтеграції провідні країни СНД;
- орієнтація на євроінтеграцію більшості країн СНД, а також російського бізнесу і переважної частини населення Росії;

Щоб створити ЄАС Кремлю потрібно:

- провести низку кардинальних реформ;
- обрати реалістичну ідеологію та сформувати базові цінності, відмінні від цінностей західної демократії;
- розробити оптимальний механізм поєднання процесів будівництва національної державності та економічно і політично дієздатного союзу;
- створити спільні економічний, митний, культурно-освітній і безпековий простори;
- створити союз континентальних цивілізацій на базі ШОС, за участі Індії, Ірану, Пакистану, Афганістану, Монголії та інших держав Азії.

Проте, враховуючи сучасний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток Росії, зробити це за кілька років майже не можливо.

Що ж до України, то вона сподівається мати представництво при Євразійській економічній комісії і бути спостерігачем в Митному союзі. Україна залишається вірною ідеї євроінтеграції і має намір підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом у 2013 році на саміті «Східного партнерства».

Бібліографічні посилання

1. Бурнос Т. Саммит СНГ: о близких странах и далеких

проектах [Електронний ресурс] / Т. Бурнос – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/putin-ocse-summit-2012-05-15/666633.html>

2. Россия и Казахстан будут дружить еще 10 лет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2012/06/03/988321.html>.

3. Путин: В отношениях РФ и ЕС остаются разногласия [Електронний ресурс] / В. Путин – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2012/06/04/988604.html>.

4. Белоруссию одобрили: ЕвразЭС выделил третий транш кредита [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/economics/08/06/2012/654354.shtml>.

5. Китайский эксперт: Россия тормозит развитие ШОС ради Евразийского союза [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/exussr/2012/06/14/992530.html>.

6. Власов А. Казахстан, Россия и Евразийский проект: «зачем все это надо, почему все так сложно и кто во всем этом виноват»? [Електронний ресурс] / А. Власов – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13576/>.

7. Адилов Т. Казахстан-2012: индикатор евразийской интеграции [Електронний ресурс] / Т. Адилов – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13593/>.

8. Создание Евразийского Союза и развитие евразийской интеграции – ключевые условия для выживания России: советы Владимиру Путину [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13299/>.

9. Мехдиева У. Казахстан-2012: Самовнушение по евразийски [Електронний ресурс] / У. Мехдиева – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13328/>.

10. Д. Медведев решил переходить от Таможенного союза к валютному [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/economics/15/06/2012/655278.shtml>.

11. Панфилова В. Киргизию тянут в Таможенный союз [Електронний ресурс]. // В. Панфилов – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13560/>.

12. Караваев А. Интеграция через модернизацию: евразийское предложение для Баку [Електронний ресурс]. / А. Караваев – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13566/>.

13. Белоруссия и Казахстан могут сохранить повышенные ввозные пошлины при вступлении РФ в ВТО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/exussr/2012/06/19/994265.html>.

14. Киргизия хочет беспошлинной торговли и с РФ, и с Китаем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ru/digest/index.shtml?novie_izvestiya/2012/06/20/33687793.

15. Попов Д. Региональная интеграция как стратегия России для Центральной Азии [Електронний ресурс] / Д. Попов – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13343/>.

16. Евразийский союз и Восток, Евразийский союз и Запад [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13399/>.

17. Парамонов В. России нужна более умная и гибкая политика по трем ключевым приоритетам – постсоветскому пространству, Центральной Азии и экономической интеграции: советы Владимиру Путину [Електронний ресурс] / В. Парамонов – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13440/>.

18. Парамонов В. Какая стратегия нужна России в Центральной Азии? Взгляд из Москвы, Ташкента, Астаны и Бишкека: советы Владимиру Путину [Електронний ресурс] / В. Парамонов – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13449/>.

19. Советы Владимиру Путину из дружественного Казахстана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13498/>.

20. Состоялась конференция «Риски экономической дезинтеграции и поиск новых форматов взаимодействия между Украиной и Евразийским Союзом» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novykh-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/>.

21. Глазьева С. Евразийская экономическая интеграция в условиях глобализации [Електронний ресурс] / С. Глазьева – Режим доступу: [http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-](http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-42)

riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novykh-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/.

22. Бурнос Т. Президент Путин и будущее российско-украинских отношений [Електронний ресурс] / Т. Бурнос – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/putin-and-ukraine-2012-05-07-150439975/665660.html>.

23. Губриненко Р. Как «регионалы» проигрывают выборы до их начала [Електронний ресурс] / Р. Губриненко – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/vybor/80137>.

24. Состоялось заседание на тему: «Украина-Россия-Беларусь: перспективы создания единой финансовой системы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/sostoyalos-zasedanie-na-temu-ukraina-rossiya-belarus-perspektivy-sozdaniya-edinoj-finansovoj-sistemy/#more-3295>.

25. Журавлёв В. Виталий Журавлёв: Три пути Януковича: о политической ситуации на Украине и её перспективах [Електронний ресурс] / В. Журавлев – Режим доступу: <http://www.ia-centr.ru/expert/13492/>. – 2012 26. Украина присматривается к ТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/>.

27. Лукашин Ю. Виталий Третьяков: Проблема Украины и России в том, что мы – один народ [Електронний ресурс] / Ю. Лукашин – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/realii/80946>.

28. Лукашин Ю. Вопрос на \$219 миллиардов [Електронний ресурс] / Ю. Лукашин – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/78003>

29. Молодые лидеры обсудили перспективы российско-украинских отношений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cskp.info/molodye-lidery-obsudili-perspektivy-rossijsko-ukrainskix-otnoshenij/>

30. Экономист: Украина не вступит в Евразийский союз ради дешевого газа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2012/06/21/995326.html>.

31. Генерал-полковник Леонид Ивашов: Евразийский союз: проблемы, перспективы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bert-s.livejournal.com/837063.html>.

32. Горбатов А. А. Евразийский союз и Восток, Евразийский союз и Запад [Електронний ресурс] / А. А. Горбатов – Режим доступу: <http://rusmir.in.ua/eko/print:page,1,2440-evrazijskij-soyuz-i-vostok-evrazijskij-soyuz-i.html>.

33. Хижняк Н. Бжезинский: Евразийский союз – «лекарство» от изоляции России [Електронний ресурс] / Н. Хижняк – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2012/05/120524_ru_s_brzezinski_ukraine.shtml.

34. Найман Е. Страны БРИК выбыли из гонки экономического роста [Електронний ресурс] / Е. Найман – Режим доступу: <http://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/naiman-strany-brik-vybyli-iz-gonki-ekonomicheskogo-rosta-144725>.

35. Янукович хочет, чтоб Украина была надежным мостом между ЕС и РФ и не создавала проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.zn.ua/ECONOMICS/yanukovich_hochet_chtob_ukraina_byla_nadezhnym_mostom_mezhdu_es_i_rf_i_ne_sozdavala_problemy-103257.html.

36. Муниров В. Ф. Новая этика Евразийского Союза / В. Ф. Муниров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maloros.org/v-fokuse/soobshestvo/1048-2012-05-21-13-57-48.html>.

37. Білорусь, віддавши Росії «трубу», ризикує втратити рештки суверенітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24402504.html>

38. Нурсултан Назарбаєв Евразийский Союз: от идеи к истории будущего [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/504908>

39. Владимир Путин. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/502761>

40. У Казахстані опозиція ініціює референдум про вихід з Митного союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/news/2148578>

41. Лукашенко розкритикував Митний союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_lukashenko-rozkritikovav-mitnij-soyuz/487886

42. Украина не нужна ни России, ни ЕС – эксперт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.puls.kiev.ua/opinion/158798.html#1362517395>

43. Помилowanie Лущенко создало политическую атмосферу для ассоциации с ЕС // lb.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/04/09/195941_pomilovanie_lutsenko_otkrivaet_put.html – 2013.

44. Янукович: Украина ищет пути сотрудничества с ТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thekievtimes.ua/authority/13584-yanukovich-ukraina-ischet-puti-sotrudnichestva-s-ts.htm>

45. Украина хочет быть наблюдателем в Таможенном союзе, – Азаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

46. «Наблюдатель при Таможенном союзе будет только «нюхать воздух» – Медведев ответил Азарову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_nablyudatel-pri-tamozhennom-soyuze-budet-tolko-nyuhat-vozduh-medvedev-otvetil-az/488397

47. Янукович рішуче налаштований підписати Угоду про асоціацію з ЄС цього року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://racurs.ua/news/9611-yanukovich-rishuche-nalashtovanyu-pidpysaty-ugodu-pro-asociaciu-z-ies-cogo-roku>

48. Україна отримає статус спостерігача в Митному союзі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intv.ua/important/57341-ukrayina-otrimaye-status-spostergacha-v-mitnomu-soyuz.html>

49. Росія ще не вирішила питання зі статусом України в Митному Союзі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2013/04/130423_ek_russia_custom_union.shtml

50. США поддерживают подписание СА между Украиной и ЕС в этом году [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/04/23/197777_ssha_podderzhivayut_podpisanie_sa_mezhdu.html – 2013

51. Национально мыслящая элита в Украине никогда не поддержит присоединение к ТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/novosti/natsionalno-myslyashchaya-elita-v-ukraine-nikогда-ne-podderzhit-prisoedinenie-k-ts-ekspert>

52. Після підписання Угоди про асоціацію ЄС захищатиме Україну в енергетичній війні з Росією – євродепутат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_pislja-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-es-zahischatime-ukrajinu-v-energetichnij/493957

53. «Братні» лещата Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opad.org.ua/index.php?newsid=3177>

Арабаджи Ю. И.,

ЕврАзЭС: перспективы развития сотрудничества независимых государств

Обозначены перспективы развития сотрудничества независимых государств в многостороннем формате и освещены позиция, роль и место Украины в этом сотрудничестве.

Ключевые слова: независимые государства, постсоветское пространство, интеграция, сотрудничество, единое экономическое пространство, коллективная безопасность.

Arabadgi Y. I.

The euroasiatic economic cooperation (EurOAsEC): the perspective cooperation of independent states

Examines the prospects of attitudes of independent states. The author analyses the position, role and place of Ukraine in this cooperation.

Keywords: independent states, post-soviet space, integration, cooperation, common economic space, collective security.

References

«Bratni» leshhata Rosii [«Fraternal» vise Russia], viewed: <http://opad.org.ua/index.php?newsid=3177>

«Nablyudatel' pri Tamozhennom soyuze budet tol'ko «nyuhat' vozduh» – Medvedev otvetil Azarovu [«Observer in the Customs Union will be only «sniff the air» - Medvedev said Azarov], viewed:

http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_nablyudatel-pri-tamozhennom-soyuze-budet-tolko-nyuhat-vozduh-medvedev-otvetil-az/488397

Adilov T., 2012. Kazakhstan-2012: indikator evrazijskoj integracii [Kazakhstan-2012: Indicators of Eurasian Integration], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13593/>.

Belorussija i Kazakhstan mogut sohranit' povyshennye vvozyne poshliny pri vstuplenii RF v VTO [Belarus and Kazakhstan may maintain higher import duties for Russia's membership in the WTO], viewed: <http://www.rosbalt.ru/exussr/2012/06/19/994265.html>.

Belorussiju odobrili: EvrAzJeS vydellil tretij transh kredita [Belarus approved the EurAsEC identified a third tranche of the loan], viewed: <http://top.rbc.ru/economics/08/06/2012/654354.shtml>.

Burnoc T., 2012a Sammit SNG: o blizkih stranah i dalekih proektah [Summit of CIS countries of close and faraway projects], viewed: <http://www.golos-ameriki.ru/content/putin-ocse-summit-2012-05-15/666633.html>.

Burnos T., 2012b. Prezident Putin i budushhee rossijsko-ukrainskih otnoshenij [President Putin and the future of Russian-Ukrainian relations], viewed: <http://www.golos-ameriki.ru/content/putin-and-ukraine-2012-05-07-150439975/665660.html>.

Bilorus', viddavshi Rosii «trubu», rizikue vtratiti reshtki suverenitetu [Belarus, giving Russia the «pipe» runs the risk of losing the remnants of sovereignty], viewed: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24402504.html>

D. Medvedev reshil perehodit' ot Tamozhennogo sojuza k valjutnomu, 2012 [D. Medvedev decided to move from the Customs Union to the currency], viewed: <http://top.rbc.ru/economics/15/06/2012/655278.shtml>.

Evrazijskij sojuz i Vostok, Evrazijskij sojuz i Zapad [Eurasian Union and the East, Eurasian Union and the West], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13399/>.

General-polkovnik Leonid Ivashov: Evrazijskij sojuz: problemy, perspektivy [Colonel-General Leonid Ivashov: Eurasian Union: Problems and Prospects], viewed: <http://bert-s.livejournal.com/837063.html>.

Glaz'ev S., 2012. Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija v uslovijah globalizacii [Eurasian economic integration and globalization], viewed: <http://cspk.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoy-dezintegracii-i-poisk-novyx-formatov-vzaimodejstviya-mezhdu-ukrainoj-i-evrazijskim-soyuzom/>.

Gorbatov A. A., 2012. Evrazijskij sojuz i Vostok, Evrazijskij sojuz i Zapad [Eurasian Union and the East, Eurasian Union and the West], viewed: <http://rusmir.in.ua/eko/print:page,1,2440-evrazijskij-soyuz-i-vostok-evrazijskij-soyuz-i.html>.

Gubrinenko R., 2012. Kak «regionaly» proigryvajut vybory do ih nachala [As a «Regionals» lose elections before they start], viewed: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/vybor/80137>.

Hizhnjak N., 2012. Bzhezinskij: Evrazijskij sojuz – «lekarstvo» ot izoljacii Rossii [Brzezinski: Eurasian Union – the «medicine» of insulation Russia], viewed: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2012/05/120524_ru_s_brzezinski_ukraine.shtml.

Janukovich hochet, chtob Ukraina byla nadezhnym mostom mezhdue ES i RF i ne sozdavala problemy [Yanukovich wants Ukraine to be a reliable bridge between the EU and Russia, and did not create the problem], viewed: http://news.zn.ua/ECONOMICS/yanukovich_hochet_chtob_ukraina_byla_nadezhnym_mostom_mezhdue_es_i_rf_i_ne_sozdavala_problemy-103257.html.

Janukovich rishuche nalashtovaniy pidpisati Ugodu pro asociaciyu z ES c'ogo roku [Yanukovich is determined to sign an Association Agreement with the EU this year], viewed: <http://racurs.ua/news/9611-yanukovich-rishuche-nalashtovanyu-pidpysaty-ugodu-pro-asociaciu-z-ies-cogo-roku>

Janukovich: Ukraina ishhet puti sotrudnichestva s TS [Yanukovich: Ukraine is looking for ways to cooperate with the CU], viewed: <http://thekievtimes.ua/authority/13584-yanukovich-ukraina-ischet-puti-sotrudnichestva-s-ts.htm>

Jekonomist: Ukraina ne vstupit v Evrazijskij sojuz radi deshevo go gaza [Economist: Ukraine will not join the Eurasian Union for the sake of cheap gas], viewed: <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2012/06/21/995326.html>.

Karavaev A., 2012. Integracija cherez modernizaciju: evrazijskoe

predlozhenie dlja Baku [Integration through modernization: Eurasian proposal for Baku], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13566/>

Kirgizija hochet besposhlinnoj trgovli i s RF, i s Kitaeom [Kyrgyzstan wants free trade with Russia and with China], viewed: http://www.rbc.ru/digest/index.shtml?novie_izvestiya/2012/06/20/33687793

Kitajskij jekspert: Rossija tormozit razvitie ShOS radi Evrazijskogo sojuza [Chinese expert: Russia hinders the development of the SCO for the Eurasian Union], viewed: <http://www.rosbalt.ru/exussr/2012/06/14/992530.html>.

Lukashenko rozkritikuvav Mitnij sojuz [Lukashenko criticized the Customs Union], viewed: http://gazeta.ua/articles/politics/_lukashenko-rozkritikuvav-mitnij-sojuz/487886

Lukashin Ju., 2012a. Vitalij Tret'jakov: Problema Ukrainy i Rossii v tom, chto my – odin narod [Vitaly Tretyakov: The problem of Ukraine and Russia is that we - one nation], viewed: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/realii/80946>

Lukashin Ju., 2012b. Vopros na \$219 milliardov [Question by \$ 219 billion], viewed: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/78003>.

Mehdieva U., 2012. Kazahstan-2012: Samovnuhenie po evrazijski [Kazakhstan-2012: Self-hypnosis for Eurasian], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13328/>.

Molodye lidery obsudili perspektivy rossijsko-ukrainskih otnoshenij [Young leaders discussed the prospects of Russian-Ukrainian relations], viewed: <http://cskp.info/molodye-lidery-obsudili-perspektivy-rossijsko-ukrainskih-otnoshenij/>.

Munirov V. F., 2012. Novaja jetika Evrazijskogo Sojuza [New Ethics of the Eurasian Union], viewed: <http://maloros.org/v-fokuse/soobshestvo/1048-2012-05-21-13-57-48.html>.

Nacional'no mysljashhaja jeliia v Ukraine nikogda ne podderzhit prisoedinenie k TS [Nationally-minded elite «in Ukraine will never support the connection to the vehicle»], viewed: <http://argumentua.com/novosti/natsionalno-myslyashchaya-elita-v-ukraine-nikogda-ne-podderzhit-prisoedinenie-k-ts-ekspert>

Najman E., 2012. Strany BRIK vybyli iz gonki jekonomicheskogo rosta [The BRIC countries dropped out of the race for economic growth], viewed: <http://ubr.ua/finances/macroconomics-ukraine/najman-strany-brik-vybyli-iz-gonki-ekonomicheskogo-rosta-144725>.

Nursultan Nazarbaev. Evrazijskij Sojuz: ot idei k istorii budushhogo [Nursultan Nazarbayev, the Eurasian Union: from the idea to the history of the future], viewed: <http://izvestia.ru/news/504908>

Panfilova V., 2012. Kirgiziju tjanut v Tamozhennyj sojuz [Kyrgyzstan pulled into the Customs Union], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13560/>.

Paramonov V. (a) Rossii nuzhna bolee umnaja i gibkaja politika po trem ključevym prioritetam – postsovetskomu prostranstvu, Central'noj Azii i jekonomicheskoi integracii: soveti Vladimiru Putinu [Russia needs a more intelligent and flexible policy on the three key priorities - the post-Soviet space, Central Asia and Economic Integration: Tips to Vladimir Putin], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13440/>.

Paramonov V. (b) Kakaja strategija nuzhna Rossii v Central'noj Azii? Vzgljad iz Moskvy, Tashkenta, Astany i Bishkeka: soveti Vladimiru Putinu [What strategy is needed Russia in Central Asia? View from Moscow, Tashkent, Astana and Bishkek: Tips to Vladimir Putin], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13449/>.

Pomilovanie Lucenko sozdalo politicheskiju atmosferu dlja asociacii s ES [Pardon Lutsenko has created a political atmosphere for the association with the EU], viewed: http://lb.ua/news/2013/04/09/195941_pomilovanie_lutsenko_otkrivaet_put.html

Popov D. Regional'naja integracija kak strategija Rossii dlja Central'noj Azii [Regional integration as a strategy for Russia in Central Asia], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13343/>.

Putin: V otnoshenijah RF i ES ostajutsja raznoglasija [Putin: Russia-EU relations remain differences], viewed: <http://www.rosbalt.ru/main/2012/06/04/988604.html>.

Pislja pidpisannja Ugodi pro asociaciju CS zahishhatime Ukraïnu v energetichnij vijni z Rosieju – evrodeputat [After the signing of the Association Agreement EU to defend Ukraine in the energy

war with Russia – MEP], viewed: http://gazeta.ua/articles/politics/_pislya-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciju-es-zahishchatime-ukraïnu-v-energetichnij/493957

Rossija i Kazahstan budut družit' eshhe 10 let [Russia and Kazakhstan will be friends for another 10 years], viewed: <http://www.rosbalt.ru/main/2012/06/03/988321.html>.

Rosija shhe ne virishila pitannja zi statusom Ukraïni v Mitnomu Sojuzi [Russia has not yet resolved the issue of the status of Ukraine in the Customs Union], viewed: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2013/04/130423_ek_russia_custom_union.shtml

Sostojalas' konferencija «Riski jekonomicheskoi dezintegracii i poisk novyh formatov vzaimodejstvija mezhdU Ukraïnoj i Evrazijskim Sojuzom» [The conference «The risks of economic disintegration and the search for new forms of interaction between Ukraine and the Eurasian Union»], viewed: <http://cskp.info/sostoyalas-konferenciya-riski-ekonomicheskoi-dezintegracii-i-poisk-novyh-formatov-vzaimodejstvija-mezhdU-ukraïnoj-i-evrazijskim-sojuzom/>.

Sostojalos' zasedanie na temu: «Ukraina-Rossija-Belarus': perspektivy sozdaniya edinoj finansovoi sistemy [A meeting on the topic: «Ukraine-Russia-Belarus: prospects for a unified financial system»], viewed: <http://cskp.info/sostoyalos-zasedanie-na-temu-ukraina-rossiya-belarus-perspektivy-sozdaniya-edinoj-financevoj-sistemy/#more-3295>.

Sovety Vladimiru Putinu iz družestvennogo Kazahstana [Tips to Vladimir Putin of friendly Kazakhstan], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13498/>.

Sozdanie Evrazijskogo Sojuza i razvitie evrazijskoj integracii – ključevye uslovija dlja vyzhivaniya Rossii: soveti Vladimiru Putinu [Creation of the Eurasian Union and the development of Eurasian integration – the key condition for the survival of Russia: Vladimir Putin tips], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13299/>

SShA podderzhivajut podpisanie SA mezhdU Ukraïnoj i ES v jetom godu [U.S. support for the CA signing between Ukraine and the EU this year], viewed: http://lb.ua/news/2013/04/23/197777_ssha_podderzhivajut_podpisanie_sa_mezhdU.html

U Kazahstani opozicija inicijue referendum pro vohid z Mitnogo sojuza [In Kazakhstan, the opposition initiates referendum on secession from the Customs Union], viewed: <http://www.kommersant.ua/news/2148578>

Ukraina hochet byt' nabljudatelem v Tamozhennom sojuze, – Azarov [Ukraine wants to be an observer in the Customs Union – Azarov], viewed: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze_azarov&ukraina_hochet_bit_nablyudatelem_v_tamozhennom_soyuze_azaro&objectId=318599&lang=ru

Ukraina ne nuzhna ni Rossii, ni ES – jekspert [Ukraine does not need neither Russia nor the EU – expert], viewed: <http://politics.puls.kiev.ua/opinion/158798.html#1362517395>

Ukraina prismatrivaetsja k TS [Ukraine looks at CU], viewed: <http://cskp.info/>.

Ukraïna otrimaє status sposterigacha v Mitnomu sojuzi [Ukraine will have observer status in the Customs Union], viewed: <http://intv.ua/important/57341-ukrayina-otrimaye-status-spостerigacha-v-mitnomu-sojuz.html>

Vladimir Putin. Novyj integracionnyj proekt dlja Evrazii – budushhee, kotoroe rozhdaetsja segodnja [Vladimir Putin New Integration Project for Eurasia - a future that is born today], viewed: <http://izvestia.ru/news/502761>

Vlasov A., 2012. Kazahstan, Rossija i Evrazijskij proekt: «zachem vse jeto nado, pochemu vse tak slozhno i kto vo vsem jetom vinovat»? [Kazakhstan, Russia and Eurasia Project: «Why all this must be why everything is so complicated, and who is to blame in all of this?»], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13576/>.

Zhuravljov V., 2012. Vitalij Zhuravljov: Tri puti Janukovicha: o politicheskoi situacii na Ukraïni i ejo perspektivah [Vitaliy Zhuravlev: Three Ways Yanukovich: the political situation in Ukraine and its prospects], viewed: <http://www.ia-centr.ru/expert/13492/>.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

Л. А. Везирова

Бакинский славянский университет

РОЛЬ СМИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Статья посвящена изучению взаимодействия институтов государственной власти и СМИ в процессе разработки и реализации внешней политики государства. В качестве исследовательской задачи была определена попытка проследить расширение сферы влияния средств массовой информации на мировую политику в историческом аспекте.

Ключевые слова: внешняя политика, СМИ, информация, манипуляция общественным сознанием, протестные сетевые сообщества.

Сегодня влияние СМИ достигло такого уровня, что общественный резонанс на большинство событий зависит от реакции на их подачу. Этим сегодня успешно пользуются общественные и политические деятели, которые с помощью СМИ не только повышают свой собственный рейтинг, но и манипулируют общественным сознанием. Ярче всего это проявляется в международной политике.

Аналитики рассматривают вопрос влияния СМИ на международные отношения в различных аспектах: в теоретическом (Blinov 2005) [2], в проблемном (Panarin) [8]; в международно-правовом (Luchinskij) [6].

На наш взгляд, сегодня наиболее актуальным и интересным является изучение этого вопроса в институционально-управленческом аспекте, который предусматривает подробное исследование взаимодействия институтов государственной власти и СМИ в процессе разработки и реализации внешней политики. Подробное изучение проблемы в этом ракурсе имеет практическое значение для разработки стратегии развития внешней политики государства в будущем. Именно так исследуется взаимодействие государственных внешнеполитических структур и СМИ О. Елковым (Elkov 2011) [9]. Автор приводит конкретные факты манипулирования общественным сознанием со стороны Госдепартамента США, который при помощи СМИ заранее подвел мировую общественность к мысли о необходимости смены режимов в Ираке и Ливии. Наша задача – проследить расширение сферы влияния СМИ на мировую политику в историческом аспекте с XIX века и до событий «арабской весны».

Первые попытки манипуляции общественным сознанием через СМИ были сделаны еще в конце XIX века во время испанско-американской войны. Война была начата под предлогом поддержки национального восстания на Кубе. Однако большинство исследователей считает, что причиной начала войны стала ожесточенная конкурентная борьба между двумя крупнейшими американскими изданиями «The New York World» Джозефа Пулитцера и «The New York Journal» Уильяма Херста (Luchinskij Ju.) [6], которые соревновались в сенсационной подаче новостей о кубинских событиях, пренебрегая точностью и достоверностью в подаче материалов, подробно расписывали зверства испанских войск на Кубе. Обе газеты открыто призвали президента к войне с Испанией (Zasurskij, Beglov, Zemljanova 1993, p. 58) [5, с. 58]. Таким образом, патриотическая кампания, развязанная этими газетами, привела к неизбежности войны США и Испании.

В целом именно эта газетная компания впервые продемонстрировала возможности СМИ, которые с появлением новых технологий только росли. Неудивительно, что успеха в политической карьере добивались как раз те политики, которые понимали значение новых форм СМИ и первыми же начинали использовать их в своей карьере. Так, например, Ф. Д. Рузвельт стал первым

президентом США, который активно общался с согражданами посредством радио. В период президентских выборов 1936 г. почти 80 % американской прессы было настроено против избрания Ф. Д. Рузвельта, однако Рузвельт сделал ставку на радиопропаганду и победил. Впоследствии именно Рузвельт открыл эру телевидения. 30 апреля 1939 г. он выступил на первой телевизионной передаче с Всемирной ярмарки в Нью-Йорке.

Появление новых форм СМИ знаменовало собой ситуацию, при которой «типографский и индустриальный человек» вступил, по мнению Маршалла Маклюэна, в эпоху «глобального объятия». «Если грамотность породила чрезмерный индивидуализм, а радио произвело обратный эффект, воскресив в сознании индивида древний архетипический опыт совместного участия в делах племени, то в результате просвещенный Запад обрел некую форму компромисса в возросшем чувстве коллективной ответственности» (Mak Ključen 2003) [22].

Сегодня стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий, перенесло человечество из эпохи «глобального объятия» во внепространственную и вневременную эпоху. Пользователь Интернета, находящийся, например, в Канаде, 21 сентября может мгновенно получить информацию о событии, которое в этот момент, но уже 22 сентября, происходит в Японии, причем еще и наблюдать за происходящим онлайн. Таким образом, благодаря развитию ИКТ, произошло изменение в восприятии таких понятий, как «время» и «пространство».

Неудивительно, что в таких условиях информация приобрела особое значение. СМИ, получившие эксклюзив, могут мгновенно ворваться в устоявшийся рынок электронных СМИ и прочно занять там свое место. Свидетельство тому – случай с кабельной телесетью CNN. Канал стал единственной сетью, «передавшей запуск шаттла «Челенджер», взорвавшегося через несколько секунд после старта» (Vud 1991, p. 73) [3, с. 73]. Уже через 10 лет после этого события корпорации CNN поглотила кинокорпорацию «Time Warner», и стала одним из крупнейших игроков в информационном бизнесе.

В погоне за контролем над информацией многие крупные компании сконцентрировали свои интересы вокруг монополизации медиа-бизнеса. Такие монополисты, как компания «Ганнет», группа Руперта Мердока, трест Херста, не ограничиваются только газетно-журнальной продукцией, а активно используют радиостанции и телеканалы, системы кабельного телевидения для пропаганды определенной идеологии.

Работа по созданию специального механизма, обеспечивающего поддержку собственных интересов, давно ведется на государственном уровне и являются существенным компонентом стратегии национальной безопасности. Эффективнее всех в этой области работают США. Только официальные ежегодные расходы Белого дома на внешнеполитическую пропаганду превышают 1 миллиард долларов (Elkov 2011) [9]. Информацион-

ный имидж страны поддерживают медиа-монополии. Помимо этого, информационную политику в других государствах США контролирует через созданные американскими магнатами транснациональные медиа-компании, такие, как «Financial Times», «The International Herald Tribune» и др. Координирует деятельность разных структур созданный в 2005 году при Госдепартаменте США «Центр быстрого реагирования» (Elkov 2011) [9]. Создание центра совпало с заявлением замминистра обороны США Дугласа Файта о том, что для победы над терроризмом необходим «идеологический элемент» (Schmitt, Shanker 2005) [17]. Согласно данным, приведенным в докладе Консультативного комитета при Госдепартаменте по вопросам дипломатии в сфере культуры, негативное мнение о США в мире в этот момент достигло апогея (Aronson) [1]. В своем выступлении в связи с назначением на пост руководителя Центра быстрого реагирования Карен Хьюз, подчеркнула, что подразделение будет осуществлять мониторинг мировых СМИ и оказывать американской администрации содействие «в более агрессивном ответе на слухи, неточности и выдержанные в духе ненависти выступления, откуда бы они ни исходили» (U.S. critics silenced the Internet) [19].

Впоследствии Соединенные Штаты пошли в этом направлении еще дальше: в 2006 году при Государственном департаменте был создан Координационный комитет стратегических коммуникаций и публичной дипломатии (Blinov 2005) [2]. И уже в июне 2007 года Координационный комитет представил общественности документ «Национальная стратегия США в сфере публичной дипломатии и стратегических коммуникаций». Этот документ, в том числе, предполагал активизацию государственных СМИ в направлении пропаганды внешней политики США (например, в проекте активная роль отводилась радиостанции «Голос Америки»). В обязанности Комитета также входило «объяснение нашей политики и принципов внешнему миру», осуществление «культурных и образовательных обменов», а также «ведение войны идей» (Candidate for the post of head of public diplomacy, the U.S. intends to enhance U.S. foreign propaganda) [20].

Аналогичные подразделения существуют и в других американских ведомствах. Например, благодаря информационной утечке, организованной изданием «The Washington Post», стало известно о том, что в 2008 году Министерство обороны США заплатило частным подрядчикам в Ираке в общей сложности 300 млн. долларов за производство политических материалов, новостей, развлекательных программ и социальной рекламы для иракских СМИ. Основная задача кампании – привлечь местное население к поддержке американской политики (Rejgan) [10].

Как показывает данный случай, умелый политик, используя механизмы манипуляции общественным сознанием, может формировать мировоззрение широких кругов населения и даже создать прецедент для военного вторжения в суверенное государство. Примеров тому немало и в истории. Вспомним хотя бы фашистское движение в Германии и Италии, когда миллионы людей, попав под воздействие идеологической машины, совершали поступки, несовместимые с человеческой природой, и лишь затем осознавали ужас содеянного. Отцы этой идеологии умело экспортировали ее и в другие европейские страны, и нашли здесь поддержку. И если на заре развития информационных технологий по-

добный процесс занимал десятилетия, то сегодня, когда мир превратился в огромное информационное общество, крупные державы в течении нескольких месяцев могут сделать врагом всего мира того или иного неугодного политика.

Переход к информационному обществу меняет в наше время даже стратегию военных кампаний. Так, например, международное вмешательство в косовские события началось с массового тиражирования кадров, снятых в 1992 году английской компанией ITN. Именно на них ссылался президент США Билл Клинтон в своих речах. Эти кадры демонстрировали человека за колючей проволокой. Утверждалось, что это концентрационный лагерь, в котором сербы держат албанцев. Позднее, стало известно, что журналисты просто сняли албанца в доме, в котором было окошко с проволокой (Elkov 2011) [9].

Не менее яркие факты скоординированной работы СМИ во внешней политике можно найти в истории с первым вторжением американцев в Ирак. Известно, что войну в Персидском заливе обслуживали специальные фирмы, занимающиеся public relations. Перед ними была поставлена задача: оправдать участие США в военных действиях. В течении года СМИ постоянно сравнивали Саддама Хусейна с Гитлером и объявили о многочисленных преступлениях против курдов (Blinov 2005) [2]. И лишь когда общественное мнение склонилось в сторону войны, начались бомбардировки Ирака.

В третьем тысячелетии общественного развития уже недостаточно просто манипулировать общественным сознанием, преподнося случившиеся события в том или ином, удобном и выгодном ракурсе. В последние несколько лет СМИ уже не освещают события, они их создают сами. Войны напоминают постановочные спектакли, рассчитанные на то, чтобы управлять эмоциями мировой аудитории в интересах реализации собственной государственной политики. Об этом наглядно свидетельствует вторая иракская кампания США и союзников. Уже после окончания войны стало известно, что многие сюжеты «победных» действий американских войск были сняты совсем не на поле сражений, а в штате Невада профессиональными кинематографистами. Яркий пример – случай с освобождением рядовой Джессики Линч в 2003 году. Во время второй иракской кампании многие американские телеканалы вели прямые репортажи с полигона военных действий, сопровождая их неполными, подверженными двоякому толкованию комментариями (Elkov 2011) [9]. По мнению И. Н. Панарина (Panarin) [8], Вашингтон рассчитывает решать свои проблемы преимущественно с помощью информационной и военной силы, устанавливая контроль над ключевыми ресурсными регионами мира.

О том, как умело можно использовать СМИ в своей внешней политике, говорит и более современный пример – боевые действия сил НАТО против правительственных войск М. Каддафи в Ливии. Канал «Аль-Джазира» в феврале 2011 года продемонстрировал кадры о стрельбе Каддафи в оппозиционных демонстрантов. Позже стало известно, что на самом деле на видео была демонстрация в поддержку Каддафи, расстрелянная неизвестными лицами. А в июне того же года на www.youtube.com появилась полная версия этого видео (Libya TV – a rally in support of Gaddafi in Tripoli) [23]. Тем не менее, на основании сообщений прессы Совбез ООН принял вначале решение о санкциях против ливийского руководства, затем – о создании бесполетной

зоны над Ливией. Мировые СМИ активно поддерживали борьбу оппозиционных сил против Каддафи, и даже устрашающие по своей жестокости кадры расправы над Каддафи медиа комментировали как победу демократии.

Таким образом, медиа-ресурс сегодня не только вмешивается в международную политику, но и манипулирует ею, основываясь на идеологии заказчиков. О возможности подобного развития роли СМИ говорили еще в начале прошлого века. Самые смелые предположения сделал немецкий философ Освальд Шпенглер, когда писал, что «в ближайшем будущем три или четыре мировых газеты будут направлять мысли провинциальных газет и с их помощью – «волю народа». Все будет решаться небольшим количеством людей, контролирующими эти газеты, имена которых, возможно, даже и не будут известны, однако огромная масса политиков второго ранга, риториков и трибунов, депутатов и журналистов, представителей провинциальных горизонтов будет поддерживать в низших прослойках общества иллюзию народного самоопределения» (Shpengler) [13]. И хотя немецкий ученый не предусматривал развития электронных СМИ, он довольно точно предугадал, насколько сильно вырастет роль информации в жизни общества.

Сегодня информация – это самая перспективная область развития государства. В той или иной степени все страны мира активно работают над созданием собственного образа в мировых СМИ: государств-миротворцев (США, Россия), стран, пропагандирующих идею невмешательства в суверенные дела других государств (Швейцария, Дания), стран, идущих по пути развития независимости и демократии (страны СНГ) или стран, противостоящих имперским и диктаторским планам США (Венесуэла, Куба). Но, несмотря на различие целей, и те, и другие государства работают над упрочением собственных позиций на мировой политической арене и выбирают себе роль в зависимости от государственных задач.

Государства, играющие активную роль на международной арене, строят свою информационную деятельность на международном уровне на принципах системности. Официальные государственные органы своевременно, в режиме реального времени предоставляют комментарии к происходящим событиям. Также эффективно применяется такой метод, как преднамеренная утечка из государственных структур в масс-медиа «сенсационной информации». Пример подобной «утечки» уже был приведен выше (информационная утечка, организованная изданием «The Washington Post») (Rejgan) [10].

Сегодня активизация информационной деятельности государств на международной арене объясняется такими объективными процессами, как всеобщая глобализация рынка, небывалый прогресс в информационных технологиях и – как следствие – борьба за влияние на мировое общественное мнение как действенный фактор внешней политики страны. В то же время внешняя политика государства во многом определяет характер международных отношений эпохи; она оказывает непосредственное влияние на степень свободы и уровень благосостояния народа в целом и каждого отдельного индивида, на саму человеческую жизнь.

Согласно традиционным представлениям, государство выражает себя на международной арене через свою внешнюю политику, которая может принимать две ос-

новные формы: дипломатии и стратегии. Их назначение – удовлетворение национальных интересов, сохранение территориальной целостности страны, защита ее безопасности и суверенитета. В наши дни такое понимание внешней политики и международных отношений уже себя не оправдывает, так как традиционные проблемы международных отношений претерпевают существенные видоизменения под влиянием новейших факторов, в том числе СМИ, роль которых с каждым годом, с развитием технологий, растет.

Интернет, спутниковое телевидение, телефаксы, электронная почта делают возможным практически мгновенную передачу информации из одной точки мира в другую. Но распространение информации о том или ином событии дает возможность не только знакомить с ним огромную аудиторию, но и пропагандировать «за» или «против» него, иначе говоря, использовать его в собственных интересах. Как показывают приведенные выше примеры, сегодня современные СМИ не только дают сведения о событии, но и сами его творят. Сегодня репортер – не только свидетель, но и действующее лицо. И именно с этим связан тот факт, что сегодня во многих странах мира журналисты составляют значительную часть «пропавших без вести», заключенных, казенных и заложников (Samuel 1990, p. 109) [16, с. 109].

Сегодня изменились как традиционное понятие «международные отношения», а, следовательно, и уровень взаимодействия внешней политики государства и СМИ, так и понимание самого слова «журналист». С появлением новых форм СМИ, с ростом популярности социальных сетей, сегодня все чаще в роли журналиста себя пробуют простые пользователи этих самых социальных сетей. Люди самых разных профессий всего снимают на камеру или телефон события, свидетелями которых становятся, и выкладывают это в Интернет. Такое дилетантское видео становится причиной серьезных обсуждений в обществе или даже структурных преобразований, а в некоторых случаях в той или иной степени сказаться на восприятии образа страны в мире. Именно блоггеры стали самыми значимыми участниками переворотов в странах Северной Африки и Ближнего Востока.

Революцию в Тунисе в политике принято называть вообще «твиттер-революцией», потому, что оппозиция использовала социальные Интернет-сервисы для координации своих действий. РИА «Новости», оценивая значение этих сервисов, уже в январе 2011 года констатировало, что с их помощью «запросто можно устраивать революции (как в Тунисе)»: В Тунисе режим... сначала доверился врожденному рефлексу всех диктаторов: кое-какие «бунтарские газеты» либо закрыли, либо взяли под контроль, журналистов арестовали, телевидению запретили показывать манифестации и волнения. Только забыли про новое могущество: Twitter, Facebook и YouTube. А именно они давали информацию с мест: куда надо идти, где нужны подкрепления, что происходит на месте и пр. (Fedjashin 2011) [12]

В Египте Twitter и Facebook сыграли роль организаторов и лидеров восстания, в то время как ярко обозначенных лидеров у протестующих поначалу не было (Fedjashin 2011) [12]. В течение нескольких дней, предшествующих началу массовых выступлений, в египетских секторах этих сервисов наблюдалась очень высокая активность, стали спонтанно появляться многочисленные протестные группы, и даже сама дата восстания – 25 января также определилась спонтанно.

События в Сирии оказались самыми длительными. Возможно, это связано с тем, что сирийские оппозиционеры начали проявлять активность в Интернете раньше, чем оппозиционеры в других странах – за полтора месяца до начала массовых протестных акций, а, следовательно, дали власти возможность заранее подготовиться к протестному движению. Как оказалось, большинство сирийских сетевых активистов жили за пределами страны, и в назначенный день демонстрация у стен парламента оказалась немногочисленной. Сегодня, несмотря на то, что события здесь вышли из рамок «твиттерных революций», перейдя в разряд гражданской войны, Интернет-сети остаются источником информации о происходящих здесь событиях для миллионов пользователей по всему миру.

И в Тунисе, и в Египте власть пыталась бороться с оппозиционерами с помощью Интернет-цензуры. Однако результатов это не дало. После отключения Twitter и Facebook, оппозиционеры продолжили оставлять записи в Twitter при помощи сторонних приложений, не обращающихся к сайту Twitter напрямую, а также при помощи SMS-сообщений. А в случае с Египтом, корпорация Google специально для Египта разработала систему пользования сервисом Twitter через голосовую телефонную связь, после того, как здесь почти повсеместно отключили Интернет.

Интернет-цензуру традиционно используют и в Иране. Впервые иранские власти начали блокировать доступ к Twitter и Facebook еще в 2009 году, поскольку оппозиционеры, несогласные с исходом президентских выборов и победой Махмуда Ахмадинежада, пользовались этими сервисами для организации акций протеста. В конце января 2011 в Иране были заблокированы Би-би-си, сайт агентства Reuters и новостной сайт Yahoo News (Fedjashin 2011) [12]. К тому времени иранские оппозиционные блогеры и многочисленные пользователи Twitter широко освещали массовые антиправительственные акции. После многочисленных демонстраций в Тегеране отключили Интернет и сотовую связь.

Показателен тот факт, что Интернет-цензура, вообще, является обычной практикой для Ближнего Востока. Еще до начала арабской революции Сирия и ОАЭ блокировали все оппозиционные сайты и все израильские информационные сайты. До сих пор руководители некоторых авторитарных стран в той или иной степени пытаются оградить собственные страны от влияния зарубежных СМИ. В качестве примера можно привести Северную Корею. Однако, на наш взгляд, подобные действия вызывают еще более сильное желание приобщиться к мировому информационному потоку, а значит, могут стать причиной роста недовольства в стране, тем более, как показывают примеры, оппозиционеры находят способ обойти цензуру и продолжают использовать сеть для организации протестных движений. Таким образом, сегодня социальные сети в руках протестующих играют ту же роль, что и мобильные телефоны несколько лет назад, однако в значительно большем масштабе и с огромной скоростью. Протестующие используют каналы социальных медиа для распространения информации, которая применяется для внутренних организационных целей: например, о том, где и когда произойдет встреча, для информирования внешнего мира о сути протеста и о том, как он проходит.

О необходимости использования Интернета именно под нужным углом США говорили уже давно. Руководитель Центра быстрого реагирования при Госдепар-

таменте США Карен Хьюз, выступая по случаю нового назначения, заявила, что при работе в зарубежном информационном пространстве «предстоит реализовать технологическую инициативу, которая позволит с большей гибкостью и эффективностью использовать возможности Интернета, веб-чатов с цифровым видео и даже текстовые сообщения. Необходимо взять на вооружение всю мощь современных технологий, чтобы доводить нашу информацию» (U.S. critics silenced the Internet) [19]. Тут интересен тот факт, что госсекретарь США Хиллари Клинтон неоднократно заявляла, что США будут помогать интернет-пользователям преодолевать цензурные ограничения в Интернете (Fedjashin 2011) [12]. Госдепартамент США завел в Twitter собственные микроблоги на арабском языке и языке фарси, адресованные соответственно арабской и иранской аудитории. Очевидно, что США создают мощные информационные рычаги для эффективного информационного воздействия на общественность всех стран мира. Как показывают рассмотренные выше примеры, здесь отработаны технологии проведения стратегических информационных операций по воздействию на мировое общественное мнение.

В той или иной степени этими технологиями пользуются почти все развитые страны. Сегодня все понимают, что позитивная трансформация системы международных отношений требует решительного пересмотра утративших свою адекватность старых догм и стереотипов, и информационная революция может коренным образом изменить ситуацию в мире. Этот опыт особенно важен для развивающихся стран, стремящихся к расширению своей роли в качестве независимого игрока на международной арене. Как показывает практика, если страна в современных условиях не сумеет войти в мировую информационно – телекоммуникационную систему как сильный игрок, то ей придется уступить другим, более развитым в этом отношении государствам.

Таким образом, для развивающихся стран жизненно важной задачей сегодня становится модернизация СМИ, ориентированных на внешнюю аудиторию. Именно эти СМИ и способны создать положительный образ Азербайджана за рубежом, а значит помочь победить в информационной войне, которую, как уже отмечалось выше, ведет каждое государство, независимо от той роли, которую оно играет на мировой политической арене. Трансформация этих СМИ в систему, способную эффективно конкурировать с соперниками за рубежом позволит обеспечить информационную безопасность страны, а главное – создаст еще один важный инструмент для защиты внешнеполитических интересов.

Библиографические ссылки

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление [Электронный ресурс] / Э. Аронсон, Э. Праканис – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/EpohProp/index.php
2. Блинов А. В США появятся силы быстрого реагирования / А. Блинов // Независимая газета. № 208, 2005.
3. Вуд Д. Влияние телесети Си-Эн-Эн / Д. Вуд // Америка. № 420, 1991
4. Глассман Д. Брифинг по вопросам общественной дипломатии США и войне идей. 28.10.2008. [Электронный ресурс] / Д. Глассман – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/groups/russian-world/Brifing-po-voprosam-obschestvennoj-diplomatii-SSHA-i-vojne-idej>
5. Засурский Я. Н. Средства массовой информации Великобритании, США в 1992 году / Я. Н., Засурский, С. И. Беглов, Л. М. Землянова // Вестник МГУ. Сер.10: Журналистика. 1993,

№ 3,

6. Лучинский Ю. Очерки истории зарубежной журналистики [Электронный ресурс] / Ю. Лучинский – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/02.php

7. Михайлов С. А. Международное право и законодательство иностранных государств о СМИ: учеб. пособие. / С. А. Михайлов, С. Б. Никонов – СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, филол. ф-т, 2012

8. Панарин И. Н. «Информационная война и Третий Рим. Доклады». [Электронный ресурс] / И. Н. Панарин – Режим доступа: <http://do.gendocs.ru/docs/index-72028.html>

9. Елков О. «Роль СМИ во внешней политике и формировании образа государства в международном массовом сознании». Дипломатический вестник Приднестровья №1 (3) апрель 2011. [Электронный ресурс] / О. Елков – Режим доступа: <http://www.olvia.idknet.com/ol82-05-11.htm>

10. Рейган Р. В поисках мира дорогой свободы / Р. Рейган – Вашингтон, 312 с.

11. Смолян Г. Л. О формировании информационного общества в России. / Г. Л. Смолян, Д. С. Черешкин // Информационное общество. 1998, №1.

12. Федяшин А. Twitter и Facebook как враги государства. Египет, Саудовская Аравия.... РИА «Новости» (27 января 2011 года). [Электронный ресурс] / А. Федяшин – Режим доступа: http://ria.ru/arab_analytics/20110126/326558554.html

13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Том 2. Всемирно-исторические перспективы. [Электронный ресурс] / О. Шпенглер – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Speng_2/17.php.

14. Naisbitt J., Aburdene P. Megatrends / J. Naisbitt, P. Aburdene – N.Y., 1990

15. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler – N.Y., 1980

16. Samuel A. Nouveau paysage du monde / A. Samuel – Bruxells, 1990

17. Schmitt E., Shanker T. Washington recasts terror war as «struggle» / E. Schmitt, T. Shanker // The New York Times. 27.07.2005

18. Fukuyama F. The End of History and the last Man / F. Fukuyama – N.Y., 1992

19. Критикам США заткнут рот в интернете [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cnews.ru/news/top/index.shtml?2005/09/09/186287>

20. Кандидат на пост руководителя публичной дипломатии США намерен активизировать американскую зарубежную пропаганду [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://severnyflot.ru/news.php?extend.1062>

21. Эфирное пространство азербайджана [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.anl.az/down/meqale/bakrabochiy/bakrabochiy_oktyabr2009/92613.htm

22. Мак Ключэн Г. М. «Понимание медиа. Внешние расширения человека». Пер. с англ. В. Николаева. / Г. М. Мак Ключэн – М.: Жуковский: Канон Пресс Ц. Кучково поле, 2003

23. Libya TV – митинг в поддержку Каддафи в Триполи [Электронный ресурс] – Режим доступа:

Везірова Л. А. Роль ЗМІ в міжнародних політичних процесах

Стаття присвячена вивченню взаємодії інститутів державної влади і ЗМІ в процесі розробки і реалізації зовнішньої політики держави. В якості дослідницької задачі була визначена спроба простежити розширення сфери впливу засобів масової інформації на світову політику в історичному аспекті.

Ключові слова: зовнішня політика, ЗМІ, інформація, маніпуляція суспільною свідомістю, протестні мережі спільноти.

Vezirova L. A. Role of media in international political processes

The main content and research of the article is devoted to study the interaction of government institutions and the Mass Media in development and realization of foreign policy. The study has an interdisciplinary character and written in

a junction of political science and journalism. As a research problem has been identified an attempt to trace the expansion of the influence of media on world politics in historical perspective. The author cites specific cases of manipulation of public consciousness in recent history and in the history of the XIX and XX centuries. The paper analyzes the scientific research in this area. The author introduced a new concept that determines where information and communication technologies in recent history – «space less and timeless era» and gave a new concept of a specific justification.

Based on the study attempted to analyze the problems of the processes leading to the activation of the major information activities in the international arena and the creation of special centers to promote national ideology abroad. Identified and justified the need for such centers in other countries in order to enhance information security. This trend is also supported by research into the U.S. role in the organization of network communication in modern society, drawing a parallel with the specific statements by U.S. officials. Discussed in detail the effect that make new forms of communication in the development of all spheres of life, and particularly in politics. Based on the analysis of case studies, the degree of participation of today's social networks in the organization of events of so-called «Arab Spring». The main content of this part of the study is the analysis of the events in Tunisia, Egypt and Libya. Allocated and describes the characteristics and capabilities of Internet censorship. The article may be of interest to both journalists and political scientists, and has a practical value for the development strategy for the country's foreign policy in the future.

Keywords: foreign policy, media, information, manipulation of public opinion, protest online communities.

References

Aronson Je., Jepoha propagandy: Mehanizmy ubezhdenija, povesednevnoe ispol'zovanie i zloupotreblenie [Age of Propaganda: The mechanisms of persuasion, the everyday use and abuse], viewed: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/EpohProp/index.php

Blinov A., 2005. V SShA pojavjatsja sily bystrogo reagirovanija [In the U.S., there will be a rapid reaction force], Nezavisimaja gazeta [The Independent newspaper]. № 208

Elkov O., 2011. «Rol' SMI vo vneshnej politike i formirovanii obraza gosudarstva v mezhdunarodnom massovom soznanii» [«The role of the media in foreign policy and shaping the image of the state in the international mass consciousness»], Diplomatskij vestnik Pridnestrov'ja [Diplomatic Bulletin Transnistria] №1 (3) april', viewed: <http://www.olvia.idknet.com/ol82-05-11.htm>

Fedjashin A., 2011. Twitter i Facebook kak vrugi gosudarstva. Egipet, Saudovskaja Aravija [Twitter and Facebook as enemies of the state. Egypt, Saudi Arabia], viewed: http://ria.ru/arab_analytics/20110126/326558554.html

Fukuyama F., 1992. The End of History and the last Man, N.Y.

Glassman D. Brifing po voprosam obshhestvennoj diplomatii SShA i vojne idej [Briefing on U.S. Public Diplomacy and the war of ideas], viewed: <http://www.liberty.ru/groups/russian-world/Brifing-po-voprosam-obshchestvennoj-diplomatii-SSHA-i-vojne-idej>

Jefirnoe prostranstvo azerbajdzhana [Azerbaijan's air space], viewed: http://www.anl.az/down/meqale/bakrabochiy/bakrabochiy_oktyabr2009/92613.htm

Kandidat na post rukovoditelja publichnoj diplomatii SShA nameren aktivizirovat' amerikanskuju zarubezhnuju propagandu [Candidate for the post of head of public diplomacy, the U.S. intends to enhance U.S. foreign propaganda], viewed: <http://severnyflot.ru/news.php?extend.1062>

Kritikum SShA zatknut rot v internete [U.S. critics silenced the Internet], viewed: <http://cnews.ru/news/top/index.shtml?2005/09/09/186287>

Libya TV – miting v podderzhku Kaddafi v Tripoli [Libya TV – a rally in support of Gaddafi in Tripoli], viewed: <http://www.youtube.com/watch?v=aP7IIPGyQZ4>

Luchinskij Ju. Ocherki istorii zarubezhnoj zhurnalistiki [Essays

on the History of Foreign Journalism], viewed: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/02.ph

Mak Kljužen G. M., 2003. «Ponimanie media. Vneshnie rasshirenija cheloveka» [Understanding Media. External extensions of man], Zhukovskij: Kanon Press C. Kuchkovo pole publ, M.

Mihajlov, S.A., 2012. Mezhdunarodnoe pravo i zakonodatel'stvo inostrannyh gosudarstv o SMI: ucheb. Posobie [International law and the laws of foreign countries on the media: studies], S.-Peterb. gos. un-t publ, SPb.

Naisbitt J., Aburdene P, 1990. Megatrends, N.Y.

Panarin I. N. «Informacionnaja vojna i Tretij Rim. Doklady» [«Information War and the Third Rome. Reports»], viewed: <http://do.gendocs.ru/docs/index-72028.html>

Rejgan R. V poiskah mira dorogoj svobody [The Quest for Peace dear freedom], Vashington, 312 s.

Samuel A., 1990. Nouveau paysage du monde, Bruxells.

Schmitt E., Shanker T., 2005. Washington recasts terror war as «struggle», The New York Times.

УДК 321.01(043.3)

О. В. Віннічук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РИЗИК VS НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано сутність ризику та невизначеності, що виступають атрибутами політичного життя суспільства. Розкрито джерела і причини виникнення невизначеності та ризику. Охарактеризовано особливості прийняття політичних рішень в «ситуації ризику».

Ключові слова: ризик, політичний ризик, невизначеність, джерела невизначеності, «суспільство ризику».

Трансформаційні процеси, що відбуваються у зв'язку з переходом постсоціалістичних країн від авторитарних до демократичних режимів, запровадження вільного ринку в умовах глобалізації і світової економічної кризи значно підвищують вірогідність непередбачуваних подій, політичної і соціальної нестабільності, а отже, посилюють інтерес науковців до проблеми політичних ризиків, які виступають невід'ємною складовою життя суспільства. Їх поява детермінується невизначеністю політичних процесів, відсутністю достатньої інформації про політичні явища та неможливістю у зв'язку з цим прогнозувати розвиток останніх. Ситуації, коли відсутній ризик в політиці, майже не зустрічаються. Це є причиною того, що навіть ідеальні на перший погляд рішення нерідко призводять до негативних наслідків.

Необхідність дослідження проблеми ризику та невизначеності в умовах демократичної трансформації суспільства визнається провідними зарубіжними та вітчизняними політологами, оскільки вивчення цього явища необхідно для вдосконалення всього механізму державної політики, більш ефективного вирішення нагальних завдань розвитку суспільства. Минулий і нинішній досвід показують, що сьогодні відсутність належної уваги до питань політичного ризику знижує якість державних рішень та негативно позначається на практиці господарювання.

З'ясуванням теоретичних засад становлення та розвитку поняття ризику і невизначеності як соціально-філософських категорій займалися такі дослідники як Ф. Найт «Риск, неопределенность и прибыль», «Поняття ризику та невизначеності», А. Вилдавски «Теории восприятия риска: кто боится, чего и почему?», Н. Луман «Риск, неопределенность, случайность», Г. Иванченко «Неопределенность и риск как антропологические константы современности», У. Бек «Общество риска. На пути к другому модерну», П. Самуэльсон «Риск, неопределенность и теория игр» тощо.

Мета та завдання дослідження – розкрити, проаналізувати і співвіднести поняття ризику,

Shpengler O. Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii. Tom 2. Vsemirno-istoricheskie perspektivy [The Decline of Europe. Essays on the morphology of world history. Volume 2. The world-historical perspective.], viewed: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Speng_2/17.php.

Smoljan G. L., 1998. O formirovanii informacionnogo obshhestva v Rossii [On the formation of the information society in Russia], Informacionnoe obshhestvo [The Information Society], №1.

Toffler A., 1980. The Third Wave, N.Y.

Vud D., 1991. Vlijanie teletseti Si-Jen-Jen [The influence of television networks CNN], Amerika publ, № 420

Zasurskij Ja. N., Beglov S. I., Zemljanova L. M.? 1993. Sredstva massovoj informacii Velikobritanii, SSHA v 1992 godu [Media UK, USA in 1992], Vestnik MGU. Ser.10: Zhurnalistika. № 3

Надійшла до редколегії 04.03.2013 р.

невизначеності як складових аспектів політичного життя суспільства, визначити джерела та причини їх виникнення.

Висока зацікавленість політичними ризиками сьогодні пов'язана насамперед з процесом глобалізації, який породжує новий рівень політичного життя суспільства, пов'язаний з почуттям невизначеності і страху.

Ризик трактується як діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити вірогідність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети.

Політичний ризик – це міра очікуваної невдачі в політичній діяльності, яка визначається як співвідношення ймовірності неуспіху вжитих заходів та ступеня несприятливих наслідків, викликаних реалізацією прийнятих політичних рішень.

Можливість політичного ризику визначається на основі оцінки використання примусу в здійсненні влади, впливу на суспільство радикальних політичних сил, порушення правопорядку, масштабу антиконституційних дій, делегітимації політичного режиму, кризи системи державного управління, сепаратизму, ступеня етнічних, релігійних, расових, соціальних відмінностей, особливого прояву соціальної нерівності тощо (Mihal'chenko) [10].

Політичні ризики є невід'ємною складовою частиною людського життя. Вони породжуються невизначеністю і несуть небезпеку. Німецький дослідник У. Бек, який свого часу запропонував актуальну сьогодні концепцію «суспільства ризику», вважає, що ризики породжуються самим суспільством, до того ж легітимно, у всіх сферах життєдіяльності – економічній, політичній, соціальній (Bek 1994, p. 162) [3, с. 162].

Однією із характеристик, що посилює ризики політичного характеру, виступає, на наш погляд, широке розповсюдження почуття страху, невпевненості, незахищеності, що стало безпосередньою реакцією індивідів на знищення авторитетів, меж між дозволеністю і недозволеністю. Це проявляється в суперечливій

природі прийняття політичних рішень, багатозначній альтернативності, невизначеності, нестабільності, небезпеках та інших чинниках, які є характерними для трансформаційних процесів і, безперечно, формують поле для посилення ризикогенності у суспільстві (Zaslavskaja 2001, p. 194) [6, с. 194].

Суперечливість як риса ризику проявляється по-різному. З одного боку, ризик орієнтований на отримання певних результатів неординарними, новими способами в умовах невизначеності й ситуації неминучого вибору. Тим самим він дозволяє переборювати консерватизм, психологічні бар'єри, які перешкоджають запровадженню нових, перспективних видів діяльності. Це сприяє досягненню різних ініціатив, спрямованих на отримання успіху. З іншого боку можлива ситуація, коли альтернативні рішення будуть прийматися без урахування об'єктивних закономірностей подій та явищ. У цьому випадку ризик веде до авантюризму, суб'єктивізму, і в кінцевому результаті – до гальмування соціального прогресу. Суперечлива природа політичного ризику виявляється в суб'єктивній оцінці об'єктивно існуючих ризикованих дій.

Альтернативність політичного ризику передбачає необхідність вибору з двох і більше можливих варіантів, рішень, дій. Нemoжливiсть вибору знімає проблему наявності ризику. Альтернативність набуває різного ступеня складності й розв'язується в різні способи залежно від конкретного змісту ситуації ризику. Якщо в життєвих ситуаціях вибір робиться, як правило, на основі минулого досвіду та інтуїції, то при оптимальному вирішенні адміністративного і політичного завдання додатково потрібні спеціальні методи і методики.

Невизначеність стає найважливішою властивістю перехідного періоду. «Суспільство ризику» можна назвати суспільством невизначеності й подвійності. У. Бек пише про «подвійне обличчя ризиків у розвиненому ринковому суспільстві: ризики тут не тільки ризики, але й ринкові шанси». Це, по-перше, означає, що ризик – завжди подія або явище з невизначеними наслідками. У суспільстві ризику на перший план виходить подвійність будь-якого рішення, оскільки воно рівною мірою може привести до блага чи викликати ще більші збитки. Ризики модернізації вносять невизначеність у кожен клітинку суспільства, у кожен ситуацію й подію. По-друге, невизначеність і подвійність суспільства ризику обумовлені рефлексивністю цього суспільства, тобто руйнуванням традиційних засад і перебудовою суспільства на нових підвалинах (Bek 2000, p. 56) [2, с. 56].

Проблема ризиків опосередковано пов'язана зі стрімкою індустріалізацією, з однієї сторони, та з непередбачуваними наслідками модернізації – з іншої, що породжує невизначеність У. Бек проводить аналогію – виробництво і розподіл багатства в індустріальному суспільстві змінюється виробництвом і розподілом ризиків в сучасному суспільстві ризику. Ризики, на відмінну від небезпек минулих епох, є силою, що породжує почуття невизначеності та страху (Bek 1994, p. 163) [3, с. 163].

Під невизначеністю розуміють неможливість точно спрогнозувати оптимальний вектор розвитку складної системи, певну реакцію на багатоваріантність, неоднозначність суспільних процесів (Ivanchenko 2006, p. 205) [7, с. 205]. Рівень політиків визначається тим, наскільки вони здатні «зняти» невизначеність, знизити її гостроту, передбачити можливі негативні й позитивні

наслідки розвитку цієї невизначеності для певного суб'єкта і його стратегії.

Доцільно говорити про існування двох різновидів невизначеності в умовах її співвідношення з ризиком: закономірну і випадкову. Закономірна невизначеність пов'язана з випереджаючим ефектом суб'єкта. Випадкова невизначеність пов'язана з отриманням інформації, якою оперують суб'єкти, що приймають рішення (Krkjov 2004, p. 140) [8, с. 140]. У відповідності із загальним уявленням про ризик, конфлікт і невизначеність як інформаційні компоненти процесу прийняття рішень робиться припущення про те, що закономірна невизначеність пов'язана з конфліктом, а випадкова – з ризиком.

Що стосується понять ризику і невизначеності, то необхідно зазначити, що вони стали вживатися як синоніми насамперед в рамках економічної теорії, і їх трактування в першу чергу пов'язане з іменем американського економіста Ф. Найта, який доповнив теорію абсолютної конкуренції поняттям невизначеності. Дослідник уперше запропонував розрізняти поняття «невизначеності» та «ризиків» трактуючи останні як вимірювану невизначеність (тоді як сама невизначеність вимірюною бути не може) (Najt 2003, p. 17) [11, с. 17].

Ф. Найт у праці «Поняття ризику та невизначеності» говорить про об'єктивну вірогідність, що породжує невизначеність (Najt 1994, p. 14) [12, с. 14]. Тобто, ми можемо стверджувати, що ці поняття в абсолютній реальності є тотожними. Однак американський дослідник І. Шифер заперечує Ф. Найту і стверджує, що вірогідність – це завжди оцінка явища. Важливість істинної невизначеності, як фактора, що перешкоджає вільній конкуренції, ставить першочерговим завданням дослідити чисто теоретичне знання та поведінку. Так, Ф. Найт, намагаючись відрізнити невизначеність та ризик, зазначає, що слово «ризик» досить вільно застосовується по відношенню до будь-якого типу невизначеності, а «невизначеність» – по відношенню до можливості благополучного виходу з ситуації (Najt 2003, p. 32) [11, с. 32].

До джерел виникнення невизначеності й ризику можна віднести такі:

- неповнота і недостатність інформації про об'єкт, процес, явище, по відношенню до яких приймається рішення, обмеженість людини у збиранні та переробленні інформації, постійна мінливість інформації про багатьох об'єктів;
- обмеженість, недостатність матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів при прийнятті і реалізації рішень;
- відносність процесу пізнання людиною навколишнього середовища (наприклад, процес пізнання постійно включає елементи невизначеності, оскільки кожний новий його етап відкриває нові невідомі проблеми);
- неможливість однозначного пізнання об'єкта наукового пізнання, зумовлена різними обставинами;
- відносна обмеженість свідомої діяльності людини, пов'язана з існуванням відмін у соціально-психологічних настановах, ідеалах, намірах, оцінках, стереотипах поведінки (Al'gin 1989, p. 117–118) [1, с. 117–118].

Невизначеність – це об'єктивна неможливість здобуття абсолютного знання про об'єктивні та суб'єктивні фактори функціонування системи, неоднозначність її параметрів. Чим більша невизначеність під час прийняття певного рішення, тим більший ступінь ризику.

Кількісно невизначеність може виступати як можливість відхилення результату від очікуваного значення як у меншу, так і в більшу («спекулятивна» невизначеність) сторону, або можливість тільки негативних відхилень кінцевого результату події («чиста» невизначеність) (Najt 1994, р. 22) [12, с. 22].

Невизначеність є якісною характеристикою політичної системи, у якій склалася така ситуація. Наявність у системі невизначеності означає лише те, що система є недетермінованою.

Як правило, невизначеність виникає у випадку:

- нерозуміння того, які параметри реально описують систему, тобто незнання компонентів системи і їхніх взаємозв'язків;

- незнання законів виміру параметрів у часі;
- відсутності даних, необхідних для виведення й перевірки цих законів;

- неможливості вгадати дії інших осіб, здатних вплинути на систему;

- незнання того, як власні дії вплинуть на параметри системи (Cherkasov 2002, р. 228) [14, с. 228].

Таким чином, ризик виступає залежністю майбутнього стану суб'єкта від невизначеності.

Практична різниця між категоріями ризику та невизначеності полягає в тому, що в першому випадку розподіл результатів у групі відомий (що досягаються шляхом вивчення статистики чи апіорних вирахувань), а в іншому – не відомий. Перш за все, це викликано неможливістю провести відбір індивідуальних випадків, оскільки кожна з ситуацій є унікальною. Найкращий приклад невизначеності пов'язаний з формуванням думок відносно майбутнього розвитку подій. Адже саме такі думки, а не наукові знання, визначально впливають на поведінку. У випадку, коли відомий розподіл результатів у групі, виникає можливість шляхом об'єднання індивідуальних випадків запобігти невизначеності.

Таким чином, відмінності між ризиком (як вимірюваною невизначеністю) та невизначеністю в окремих індивідуальних випадках не спостерігається з точки зору прийняття поведінкового рішення.

Причини виникнення невизначеності та зумовленого нею ризику можна поділити на три групи:

- Перша група, в якій причини невизначеності пов'язані з економічними процесами є принципово індетермінованими. Таким, наприклад, є науково-технічний прогрес, хід якого неможливо точно спрогнозувати. Важко передбачити також різні природні явища, зміни клімату, розвиток смаків споживачів тощо.

- Друга група, яка характеризується економічною оптимальною неповнотою інформації, бо іноді більш доцільно працювати з неповною інформацією, ніж збирати вкрай високовартісну практично повну інформацію. До цієї групи можна віднести і неповноту інформації, обумовлену обмеженістю потужностей для її обробки, оскільки ця обмеженість пояснюється економічними причинами. Сюди потрібно віднести і неточності, що виникають з наближених методів оцінювання даних, наприклад, вибіркові спостереження і експертні оцінки. Зниження цих неточностей теж потребує певних додаткових затрат.

- Третя група пояснює причини існування «організованої» невизначеності чи асиметрії інформації. Вона спричинена тим, що іноді деякі економічні агенти вважають доцільним приховувати деяку частину інформації з економічних, політичних чи з інших причин. Наприклад, надто важко прогнозувати можливості

зовнішньоторгівельних операцій із стратегічними товарами. Керуючому органу управління інколи важко оцінити можливості та зусилля підлеглих підрозділів, і навпаки (Vildavski, Dejk 1994, р. 338) [4, с. 338].

Невизначеність ситуації характеризується тим, що вона залежить від багатьох змінних чинників-контрагентів, дії яких неможливо спрогнозувати з прийнятною точністю. Впливає на неї також і відсутність чітко визначених цілей та критеріїв їх оцінки, зсуви у суспільних потребах і споживчому попиті, непередбачувана поява нових технологій і техніки, зміна кон'юнктури світового ринку, коригування траєкторії руху економіки з політичної необхідності, непередбачуваність природних явищ тощо.

Під невизначеністю, яка породжує ризик, розуміють ситуацію, коли у деякій мірі відсутня інформація стосовно структури, можливих станів об'єкта та оточуючого середовища (Najt 2003, р. 34) [11, с. 34]. Невизначені ситуації і ризики, що виникають разом з нею, характеризують ситуацію, коли настання несвідомих подій цілком ймовірне і може бути оцінене кількісно.

Якщо існує можливість кількісно і якісно визначити ступінь імовірності настання того чи іншого варіанта, – це ситуація ризику.

Однозначно, що ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. Ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішення чи подій в принципі не встановлювана (її не можна вгадати чи вирахувати).

Ситуацію ризику ми можемо розглядати як різновид невизначеності, коли настання подій ймовірне і може бути передбачене. У цьому випадку об'єктивно існує можливість оцінити ймовірність подій, які виникають у результаті спільної діяльності партнерів, впливу політичного середовища на політичні процеси. Таким чином, ризики виникають за наступних умов:

- наявність невизначеності;
- необхідність вибору альтернативних рішень;
- можливість оцінити ймовірність здійснення цих рішень (Ivanchenko 2006, р. 206) [7, с. 206].

Отже, ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість кількісно і якісно визначити ймовірність досягнення непередбачуваного результату, невдачі чи відхилення від мети.

Джерелом невизначеності може стати кожний елемент та канал зв'язку між елементами. Виділимо основні види невизначеності, породжені прямими зв'язками під час дослідження та керування системою (об'єктом), і другорядні, що відображають зворотні дії та ефекти: 1) поводження системи та її підсистем; 2) вплив середовища на систему; 3) інформація про систему та середовище; 4) суб'єкт дослідження; 5) процес концептуалізації інформації, одержаної суб'єктом дослідження; 6) модель системи (об'єкта); 7) сприйняття суб'єктом керування моделі системи; 8) суб'єкт управління; 9) керовані дії на систему; 10) вплив системи на середовище; 11) вплив суб'єкта дослідження на систему і середовище; 12) вплив моделі системи на суб'єкт дослідження; 13) взаємодія суб'єкта дослідження та суб'єкта керування; 14) вплив системи та середовища на суб'єкт керування (Grichenko) [5].

Кожен із цих видів невизначеності породжує комплекс притаманних йому проблем та передбачає сукупність методів його аналізу.

Невизначеність як явище стала найважливішою характеристикою суспільства в умовах трансформації.

Причому трансформація під впливом вірогідності і статистики торкнулася і системи знання, і системи влади: нове, імовірніше мислення стало властиве і вченому, і чиновникові, що приймає рішення, і звичайній людині.

Прийняття рішення в умовах невизначеності – і просте, і складне. Це не тільки відповідальне завдання, особливо, коли йдеться про діяльність суб'єкта у специфічному середовищі. Воно пов'язане також із значними втратами або, навпаки, досягненнями економічного і політичного характеру.

Прийняття політичних рішень потребує від суб'єкта політики переконаності у доцільності втілення визначеної політики. Вона має бути заснована на правильно зрозумілих законах суспільного розвитку, усвідомленні необхідності втілення їх у політичних рішеннях. Та все ж при прийнятті таких рішень присутній і політичний ризик.

Констатуючою ознакою, середовищем прояву політичного ризику в умовах трансформації суспільства виступає об'єктивно існуюча невизначеність, яка обумовлена непередбачуваністю дій соціальних акторів, спонтанністю явищ, що відбуваються в природі і суспільстві, обмеженістю ресурсів при ухваленні і реалізації рішення, а також недостатністю пізнання людиною навколишньої дійсності (Al'gin 1989, p. 17) [1, с. 17]. Суб'єктивно повна необґрунтованість обставин означає абсолютний ризик, тобто покладання на випадок. Величину ж ризику правомірно розкривати в системі трьох координат: він посилюється із зменшенням вірогідності досягнення мети, одночасним зростанням кількості альтернатив і ціни помилки.

Суб'єктивно-об'єктивна природа ризику обумовлює те, що ризик у сфері політики породжується процесами як суб'єктивного характеру, так і такими, існування яких не залежить від волі і свідомості людини. Сама природа цієї невизначеності формується під впливом різноманітних аспектів:

- невизначеність обумовлена тим, що неможливо з точністю передбачити значення того чи іншого фактора;
- нечіткістю значень параметрів самої політичної системи у процесі трансформації;
- непередбачуваністю поведінки учасників у ситуації конфлікту інтересів у сфері політики (Najt F. H., 2003) [11, с. 27].

Для подолання невизначеності, з якою стикаються політики в різних країнах, проводиться аналіз країнового ризику – country risk, – який визначає вірогідність того, чи будуть збережені зобов'язання по відношенню до інших країн у разі виникнення певних обставин.

Отже, в умовах глобалізації сучасного суспільства неможливо трансформуватися від ризиків та невизначеності, що виступають невід'ємними складовими політичного життя. Політичні реалії та практика сьогодення показують, що раціональним може бути рішення навіть з максимальним ступенем ризику. На рахунок цього варто зазначити, що найбільш ефективними вважаються рішення з раціональним ризиком в умовах невизначеності, тобто ризик повинен бути обґрунтований якісними характеристиками, пов'язаними з бажанням отримати вигоду.

Безумовно, досить актуальним сьогодні залишається питання, пов'язане з різним проявом політичних ризиків в умовах відносної стабільності суспільства. Адже, суспільство, що розвивається, володіє різними соціальними та політичними механізмами підтримки інтеграції у соціальні групи та механізмами редукції

ризик. Тому ризик у таких суспільствах мінімізується і локалізується. Інша ситуація виникає в суспільстві, що переживає кризовий стан. Коли криза поглиблюється і перетворюється в перманентний процес, починається ескаляція невизначеності та постійне виробництво ризиків політичного характеру.

Бібліографічні посилання

1. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин – М.: Мысль, 1989. – 205с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 319 с.
3. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / У. Бек // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 161–168.
4. Вилдавски А. Теории восприятия риска: кто боится, чего и почему? / А. Вилдавски, К. Дейк // Thesis. – 1994. – № 5. – С. 268–276.
5. Гриценко Х. Управління фінансовими ризиками держави [Електронний ресурс] / Х. Гриценко – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/921/>.
6. Заславская Т. И. О субъектно-деятельностном аспекте трансформационного процесса / Т. И. Заславская // Социс. – 2001. – № 4. – С. 3–15.
7. Иванченко Г. В. Неопределенность и риск как антропологические константы современности / Г. В. Иванченко // Проблемы гуманитарной экспертизы. – 2006. – №4. – С. 205–207.
8. Крюков О. Демократизация суспільства та розвиток еліти / О. Крюков // Вісник НАДУ. – 2004. – №4. – С. 470–475.
9. Луман Н. Риск, неопределенность, случайность / Н. Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5 – С. 135–160.
10. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді [Електронний ресурс] / М. Михальченко – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3>.
11. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
12. Найт Ф. Х. Поняття ризику та невизначеності / Ф. Х. Найт // THESIS. – 1994. – Вип. 5 – С. 12–28.
13. Самуэльсон П. А. Риск, неопределенность и теория игр / П. А. Самуэльсон // Экономика. – М.: БИНОМ, 1997. – С. 223–244.
14. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности / В. В. Черкасов. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2002. – 320 с.

Винничук О. В. Риск vs неопределенность: политологический аспект

Проанализирована сущность риска и неопределенности, которые являются атрибутами политической жизни общества. Раскрыты источники, причины возникновения неопределенности и риска. Охарактеризованы особенности принятия политических решений в «ситуации риска».

Ключевые слова: риск, политический риск, неопределенность, источники неопределенности, «общество риска».

Vynnychuk O. V. Risk vs uncertainty: political science perspective

The essence of risk and uncertainty that are the attributes of political society. Reveals the sources and causes of uncertainty and risk. The features of policy-making in a «situation of risk».

Keywords: risk, political risk, uncertainty, sources of uncertainty, «risk society».

References

1. Al'gin A. P., 1989. Risk i ego rol' v obshhestvennoj zhizni [Risk and its role in public life], Mysl' publ, M.
2. Bek U., 1994. Ot industrial'nogo obshhestva k obshhestvu riska [Here's an industrial society to risk society], THESIS, № 5, pp. 161–168.
3. Bek U., 2000. Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modern [The risk society. On the way to the second modernity, progress, tradition], Progress-Tradiciya publ, M.

Cherkasov V. V., 2002. Problemy riska v upravlencheskoj dejatel'nosti [Problems of risk management activities], Vakler publ, K.

Gricenko H. Upravlinnja finansovimi rizikami derzhavi [Financial Risk Management State], viewed: <http://www.viche.info/journal/921/>.

Ivanchenko G. V., 2006. Neopredelennost' i risk kak antropologicheskie konstanty sovremenosti [Uncertainty and risk as anthropological constants of modernity], Problemy gumanitarnoj jekspertizy [Problem of humanitarian expert], №4, pp. 205–207.

Krjukov O., 2004. Demokratizacija suspil'stva ta rozvitok eliti [The democratization of society and the development of the elite], Visnik NADU, №4, pp. 470–475.

Luman N., 1994. Risk, neopredelennost', sluchajnost' [Risk, uncertainty, randomness], THESIS, Vyp. 5, pp. 135–160.

Mihal'chenko M. Politichni riziki v suchasnij Ukraїni: vikliki j vidpovidi [Political Risks in Contemporary Ukraine: Challenges UDK 321.64

and Responses], viewed: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3>.

Najt F. H., 1994. Ponjattja riziku ta nevznachenosti [The concept of risk and uncertainty], THESIS, Vip. 5, pp. 12–28.

Najt F. H., 2003. Risk, neopredelennost' i pribyl' [Risk, Uncertainty and Profit], Delo publ, M.

Samujel'son P. A., 1997. Risk, neopredelennost' i teorija igr [Risk, Uncertainty and Game Theory], Jekonomika [Economics], BINOM publ, M.

Vildavski A., Dejk K., 1994. Teorii vosprijatija riska: kto boitsja, chego i pochemu? [Theories of risk perception: who fears what and why?], THESIS, № 5, pp. 268–276.

Zaslavskaja T. I., 2001. O sub#ektno-dejatel'nostnom aspekte transformacion-nogo processa [In the subject-activity aspect of the transformation process], Socis, № 4, pp. 3–15.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

С. Г. Вонсович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНА КРИЗА ЯК ЧИННИК ТРАНЗИТУ

Проаналізовано сутність та вагомі ознаки політичної кризи як фактора, що призводить до політичного транзиту. Розкриті окремі причини та особливості зовнішніх і внутрішніх чинників політичного транзиту в Україні. Обґрунтовано підходи щодо трактування поняття «криза» представниками різних наукових шкіл.

Ключові слова: політична криза, політичний транзит, політичний конфлікт, революційна ситуація, політична катастрофа.

В історії кожної країни транзитивні етапи мають тенденцію періодично повторюватися, причому варіантів власне політичного транзиту може бути більше, ніж загальносоціальних. Це потребує розкриття їх ознак, закономірностей, причин та механізмів виникнення. Для осмислення всього комплексу проблем політичного транзиту суттєве значення має виявлення причин його настання. Тому проблема виникнення політичних транзитів є важливим аспектом в теорії сучасних політичних систем, а саме – дослідження їх транзитивного стану.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена, по-перше, неоднозначністю трактування понять «політичний транзит» і «політична криза» у науковій літературі; по-друге, потребою у визначенні і систематизації ознак політичної кризи, що виступає одним із факторів політичного транзиту; по-третє, спробою розкриття причин та особливостей, а також зовнішніх і внутрішніх чинників політичного транзиту в Україні.

Метою нашої статті є аналіз політичної кризи як вагомого чинника, що призводить до настання політичного транзиту.

Досягненню зазначеної мети покликано сприяти розв'язання наступних завдань:

- розкриття специфіки у трактуванні поняття «політична криза» у науковій літературі;
- визначення та аналіз ознак (основних та доповнюючих) політичної кризи;
- дослідження причин політичного транзиту в Україні та виокремлення зовнішніх і внутрішніх чинників, які сприяють цьому процесу.

Автори, які ґрунтовно вивчали феномен впливу криз на початок політичного транзиту: М. Нечкіна, О. Петренко, О. Прігожін, О.Рогозян, Г. Семігін, П. Сорокін. Творчий доробок вітчизняних дослідників: В. Василенко, І. Дудко, Ю. Мацієвського В.Єременко, О.Клименко, В.Целевич тощо.

Під час вивчення перехідних станів політичних систем основна увага приділяється процесам, які відбуваються безпосередньо в цих системах як напередодні, так і у 54

період їхнього переходу у нову якість. За цього значну роль відіграють кризи різного типу, що виступають у якості причин транзиту.

Підходи до такого їх трактування є неоднозначними у дослідженнях представників різних політологічних, філософських і соціологічних шкіл. Так, розуміння кризи у радянській науковій літературі розглядалося як стан занепаду. Деякі вчені (Revoljucionnaja situacija v Rossii v seređine 19 veka, 1978) [13] вважали стан, що передую соціальній революції, не тільки співпаданням таких явищ у суспільному житті як голод, епідемії, стихійні лиха та війни, але й свідченням виснаження базису пануючої формації, що не може вирішувати згадані проблеми.

Власне, у політичному транзиті криза може виступати у формі надзвичайної ситуації, подібно до різного роду стихійних, техногенних та інших лих. Саме таке розуміння останньої лежить в основі кризового менеджменту як наукової дисципліни. У випадках, що стосуються парламентських та урядових криз, можна говорити про кризу як загострення певного різновиду політичного конфлікту на тій його стадії, коли жодна з його сторін не може (чи не бажає) ухвалювати необхідне рішення для виходу із ситуації протистояння. Зокрема, вважається, що кризові явища пов'язані з розвитком системи у діалектичному взаємозв'язку останньої з іншою категорією – функціонуванням як станом, що забезпечує цілісність і життєдіяльність системного утворення щодо середовища.

Загалом проведений нами аналіз літератури. [9; 1; 8;] дає підстави трактувати політичну кризу як особливий стан у розвитку й функціонування політичної системи суспільства, зокрема її державної влади; вона (політична криза – С. В.) характеризується нестабільністю і розбалансованістю політичних інститутів, зниженням рівня керованості всіма сферами суспільного життя, наростанням соціально-політичної активності мас. Зауважимо, що кризові процеси переважно розуміються саме як процес, а не стан, на що вказує їхня структура, яка складається зі стадій.

В контексті транзиту, кризові процеси можуть бути пов'язані не тільки з політичною системою.

Вони можуть переходити у її межі з інших підсистем суспільства, зокрема з ідеологічної складової духовно-культурної сфери, а також при появі значних проблем у економічному житті. Це можна пояснити особливо тісним зв'язком політики з ідеологією та економікою. Вплив проблем економічної сфери на виникнення і ескалацію кризових ситуацій у політичній царині є особливо характерним для пострадянських держав. Зумовлюється така ситуація тим, що спроможність саме державного апарату забезпечити той чи інший рівень матеріального добробуту була основою його легітимації.

Чим же визначається політична криза? Серед ознак політичної кризи наявною є нездатність політичної системи (чи її складових) виконувати свої функції. За В. Леніним, правлячі кола є нездатними в умовах революційної ситуації, (що є різновидом кризи) управляти по-старому; надзвичайне погіршення рівня життя нижчих класів і верств, і як наслідок – незвичайне посилення активності мас (Lenin 1972a, p. 250) [6, с. 250]. Унаслідок цих обставин, можна виокремити такі ознаки політичної кризи, як: загострення протиріч у політичних відносинах; втрата владними структурами контролю над розвитком процесу даного загострення; існування загрози безпеки влади і політичної системи загалом. Окреслена загроза належить до безпосередніх умов життєдіяльності суб'єкта політичного управління, а необхідність застосування методів щодо подолання останнім загрозливої ситуації носить невідкладний характер і, у свою чергу, ускладнює пошук даних методів. Доповнюючими ознаками також можуть слугувати системний характер кризової ситуації, можливість (у певних випадках) не бути поширеною поза межами однієї чи декількох із підсистем політичних структур, прикладом чого слугує парламентська криза.

Функціонально кризи виокремлюються таким чином: діагностична функція; інноваційна, реформістська та дезінтегративна функції впливу. Діагностична функція політичної кризи полягає у виявленні соціальних, зокрема політичних протиріч, які набули свого загострення. Інноваційна та реформістська функції вказують на те, що політична влада змушена шукати нових і більш досконалих форм власної організації і управління суспільством. З точки зору розвитку політичного переходу позитивну роль, відіграє дезінтегративна функція, що означає знищення або розпад існуючої системи політичної влади. Наприклад, В. Ленін вказував на такі наслідки кризи, як загострення протиріч, прискорення розвитку чого-небудь і «...крах всього гнилого» (Lenin 1972b, p. 352) [7, с. 352]. За цього, він вважав, що політична криза є необхідною передумовою для соціальної революції. Зокрема, така передумова мала проявитися у втраті підтримки пануючого режиму серед представників силових структур – армії та поліції.

Політична криза вважалася засобом визволення України від панування інших держав у поглядах багатьох українських політиків 30-х років XX ст. Зокрема, член Українського Національно-Демократичного об'єднання В. Целевич вважав війну і революцію, що можуть розглядатися як форми порушення функціонування політичної системи, необхідною передумовою здобуття цієї незалежності (Celevich 1993, p. 91) [16, с. 91]. Добре обізнаний із вченням російських більшовиків про масове повстання, він визначав як недоцільні та шкідливі методи Організації Українських Націоналістів щодо спричинення революції у державі за допомогою тільки суб'єктивного чинника, який виявлявся у застосуванні

індивідуального терору та саботажу.

У відомого німецького філософа Ф. Енгельса кризовий процес складається з великої кількості часткових явищ занепаду, що закінчуються на завершальному етапі цілковитою зміною суспільно-політичного та економічного устрою (Engel's 1961, p. 114) [4, с. 114]. Виходячи із міркувань аналізу феномена політичної кризи, постає потреба у доцільності розгляду структури політичної кризи.

Структура політичної кризи містить в собі такі три стадії, як: 1) передкризова ситуація; 2) загострення кризових явищ; 3) розв'язку, що полягає в удосконаленні політичного утворення або його знищенні з наступною побудовою нового (Politicheskaja jenciklopedija 2000, p. 590; Prigozhin 1994, p. 117) [9, с. 590; 10, с. 117]. За цього у зазначеній нами тристадійності також міститься перехід.

Зауважимо, що політична криза проходить такі стадії, як існування «стійкої нерівноваги» у системі; біфуркаційний стан, який надає можливості останній зробити той чи інший вибір для її самозбереження; вибір і його наслідки.

Зрозуміло, що в контексті політичного транзиту стадійність кризи є змістовно різною і різновеликою. Так, окремо можна розглядати революційну ситуацію, яку описав В. Ленін. Крім того, дослідники виокремлюють диз'юнктивні кризи, які розділяють будь-яку систему, та кон'югаційні, що її об'єднують (Rogozjan 2006, p. 4) [11, с. 4], а також політичну катастрофу як тип кризи, що відрізняється від інших кризових явищ глибиною потрясінь і відносною раптовістю щодо соціального часу (Prigozhin 1994, p. 114) [10, с. 114]. У науковій літературі [2; 3; 14; 8;] виділяють урядову кризу, часто пов'язану з конфліктом законодавчої та виконавчої влади; парламентський підвид політичної кризи, зумовлений боротьбою фракцій у вищому законодавчому органі. Також мають місце конституційно-кризові ситуації, пов'язані з відсутністю легітимності чи дієздатності основних політико-правових норм у суспільстві та загальнонаціональна криза, що охоплює весь соціально-політичний устрій.

Відповідно до політичних відносин можна виокремити кризу ідентичності, яка стосується зміни базових політичних цінностей; кризу легітимності, пов'язану із втратою державними структурами підтримки з боку народу; кризу проникнення, зумовлену неефективністю діяльності політичних інститутів при виконанні своїх завдань; кризу розподілу, спричинену дефіцитом і несправедливим способом забезпечення колективними ресурсами груп населення та кризу участі, що виникає у наслідок слабкості владних інститутів, які, в свою чергу, нездатні регулювати посилену політичну активність громадян.

Варто, також, звернути увагу на наявність функціональних, структурних та системних політичних кризи. Зазначені кризи відповідно пов'язані з певною неспроможністю виконувати політичними структурами своїх функцій щодо управління суспільством; неефективністю самих цих структур, і навіть політичної системи загалом. Крім того, не можна заперечувати на існування криз у міжнародних відносинах.

Виходячи із загальної теорії кризових ситуацій, окремі українські науковці пропонують класифікувати останні на загальні, що охоплюють систему, і локальні, які стосуються тільки її частини; передбачувані і непередбачувані кризи (Vasylenko 2005, p. 17) [1, с. 17]. Проте, зазначимо, що локальні кризові явища мають

здатність переростати у загальні.

Досить цікавим у нашому контексті є поняття «когнітивної кризи». Остання має місце тоді, коли накопичений ієрархічною структурою досвід політичної влади вже не є спроможним забезпечувати її відтворення. Зазначений різновид кризи спостерігався у суспільствах із традиційним типом легітимації політичної влади. У плані кризи об'єктів політичної сфери можна говорити про кризу урядову, парламентську та кризу політичного режиму. Звернемо увагу на те, що політична криза може бути елементом політичного циклу. Так, у британського історика А. Тойнбі соціальна революція є одним з можливих чинників дезінтеграції цивілізації як завершення циклу її існування (Sorokin 1998, р. 13) [15, с. 13].

Отже, політична криза є процесом та станом, що характеризується порушенням функціонування політичної системи та її окремих складових у процесі управління суспільством і включеною у діалектичне відношення між функціонуванням і розвитком згаданого системного утворення. Також кризові процеси можна визначити як ситуації загострення конфлікту та відсутності компромісного рішення між політичними силами, що перебувають у стані конфлікту. Серед ознак кризових явищ у політиці, на нашу думку, слід виділити відносну раптовість їхньої появи та розгортання ескалації; стан певного занепаду діяльності органів державної влади; виникнення загрози як для існування останніх, так і для соціальної стабільності; наявність утруднень щодо прийняття політичних рішень у такій ситуації.

Кризові явища виконують як деструктивні, так і конструктивні функції у політичному житті, запроваджують нові і ефективні способи управління суспільством, виявляють політичні конфлікти, вдосконалюють існуючі або торують перехід до нових форм політичного устрою. За цього структура політичної кризи як процесу часто залежить від конкретно-історичної ситуації та підходів науковців і переважно простежується у наростанні, загостренні та появі тих чи інших наслідків кризових явищ. Щодо типології політичних криз, то серед дослідників переважає думка про те, що їх доцільно класифікувати за елементами політичної системи.

Крім того, важливим завданням у побудові загальної теорії політичної кризи є виявлення механізму переходу часткових кризових процесів у загальносистемні. З цього приводу Ч. Ендрейн зазначає, що перехід одного політичного режиму в інший відбувається за умови трьох взаємопов'язаних типів криз – структурної, культурної і поведінкової. Зазначені кризи є наслідком «несумісності (дисгармонії, дисбалансу, конфлікту) різних аспектів політичної системи: культурних цінностей, соціально-політичних структур і поведінки окремих людей» (Jendrejň 2000, р. 175) [5, с. 175].

Зокрема, розкриваючи прояви структурних криз, доцільно звернути увагу на значну різницю між високим рівнем вимог, що ставляться перед урядом та нестачею ресурсів для задоволення деяких із них. Крім того, політична система нездатна подолати військові, економічні і політичні протиріччя. Останні загострюють протистояння окремих груп, класові, релігійні та етнічні антагонізми; породжують депресії, гіперінфляцію, низькі темпи зростання, а також нерівність у доходах; стихійні лиха, демографічні зміни, урбанізацію, дисбаланс у співвідношенні сил держави, соціальних груп та

іноземних інститутів.

Поряд зі структурними кризами, до політичних змін призводять і культурні кризи. Їхнім проявом є конфлікт між духовними цінностями і моральними нормами. За цього формальні цінності, що є складовою офіційної культури, вступають у суперечність із «вічними» цінностями моралі і моральності. За цього громадянські чесноти, турбота про благополуччя громадян, моральна чистота йдуть у розріз із практикою неформального прийняття рішень і конкретну користь отримують тільки корумповані чиновники, їхні друзі і родичі. Культурні кризи зумовлюють часткову або повну втрату легітимності існуючої влади. Поведінкові кризи можуть простежуватися у поведінці як неефективного керівництва існуючого режиму, так і у ефективнішого керівництва опозиції; у конфлікті між окремими особистостями як у керівництві державою, так і серед опозиції. Безумовно, що у зазначених видах поведінкових криз мотивація їхніх учасників визначається духовно-ідеологічними цінностями і матеріальними інтересами. Природно, що взаємодія структурних, культурних і поведінкових конфліктів призводить до посилення криз, що уможливорює системну трансформацію.

Поведінкові кризові явища можуть простежуватися у такій послідовності. По-перше, під час конфлікту між неефективним управлінням існуючого режиму і більш ефективним управлінням, що представляє опозиція. По-друге, у боротьбі керівництва правлячого режиму із народною опозицією або апатією мас. По-третє, у конфлікті між окремими особистостями, серед яких одні підтримують існуючу владу, а інші приєднуються до антисистемної опозиції.

У всіх трьох видах поведінкових криз мотивація тих, хто підтримує існуючу політичну систему або опозицію, визначається духовно-ідеологічними цінностями та матеріальними інтересами. За цього частина учасників конфлікту вважає політично пріоритетним досягнення певних етичних принципів, інші – прагнуть отримати владу, багатство. Взаємодія структурних, культурних і поведінкових конфліктів призводить до взаємопідсилення відповідних криз та зумовлює системну трансформацію і зміни політичної системи.

Враховуючи поточну політичну ситуацію під час транзитивного стану політичних систем, важливими є ті політичні процеси, які відбуваються безпосередньо напередодні і під час політичного транзиту. Кризовий стан – визначення ситуації під кутом зору теорії класичного девелопменталізму. Криза може завершитися стабілізацією, «оздоровленням» і переходом суспільства до «нормального» стану.

Вконтекстівищезначеного, постаєцілкомзакономірне запитання щодо причин політичного транзиту в Україні. Автор вважає, що причинами транзиту в Україні можуть виступати внутрішні і зовнішні умови, які визначають зміст і перебіг політичного транзиту. До внутрішніх умов політичного транзиту можна віднести:

- Наявність (або подолання) розколів: економічних, історичних, культурних, мовних, релігійних, світоглядних.
- Міжособистісну довіру як серед істеблїшменту, так і серед еліт.
- Наслідки перманентної громадянської війни у суспільстві, що стимулює і підживлює вказані розколи;
- Довіру до влади.
- Формування і розвиток політичної нації, громадянського суспільства і національної держави.

- Наявність розриву між багатими і бідними.
- Структуралізацію соціальних груп у суспільстві.
- Декомунізацію свідомості, подолання інфантилізму, патерналістських очікувань.
- Формування реальної еліти і політичної опозиції.

До зовнішніх умов можна віднести такі, як:

- Наявність матеріальної, військової і моральної підтримки / допомоги «країнами-еталонами».
- Зацікавленість «країн-еталонів» в успішності перебігу транзиту.
- Сприятливі обставини на світовій арені.

У сучасній політологічній літературі до головних соціополітичних поділів належать поділи, які ґрунтуються на соціально-економічній, етномовній, релігійній і територіальній основах (Romaniuk 2004, p. 37) [12, с. 37]

Концепція політичних розмежувань запропонована ще у 60-х роках ХХ століття відомими дослідниками С. Ліпсетом і С. С. Рокканом. Науковці акцентували увагу на соціальних конфліктах, які мають вплив на становлення і функціонування партійної системи. Ці соціальні конфлікти називаються кліважі. Кліваж – широко вживаний термін, запозичений політологами із геології, у якій означає розшарування, розщеплення гірської породи на пластини. В українському політологічному дискурсі це поняття ще не набуло чіткого визначення і використовується поряд із категоріями «розмежування», «поділ», «розкол». У англійській мові (cleavage – розділення, розшарування), тобто досить широкі і глибокі розколи суспільства в основі яких містяться класові, расові, релігійні, культурні, лінгвістичні тощо фундаментальні розрізнення і конфлікти. Фундаментальними суспільними кліважами як послідовно змінюваними етапами у політичній еволюції країн Західної Європи вбачалися розмежування між центром і периферією, церквою і державою, містом і селом, власниками та найманими працівниками. Дещо інакшими виглядають розколи на українських теренах.

Зазначимо, що завжди трагедію українського народу посилювала його роз'єднаність, зумовлена у тому числі зазначеними розколами. Консолідація громадянських настроїв, переоцінка цінностей і бажання суспільства забезпечити реальні результати й успіхи країни можуть змінити владу. Щодо міжнародної співпраці, то істотною перешкодою у цьому напрямі є недорозвинутість відносин, а то й пряма відсутність умов для встановлення зв'язків у середині суспільства, формування групової солідарності і подальшої соціальної інтеграції. Одним із проявів ізоляціонізму є недовіра до громадянських і державних інститутів. Тому патріотичні почуття українців мають амбівалентний характер. За результатами досліджень «Український характер», проведених Центром соціальних досліджень «Софія» у березні 2011 р., а також дані Європейського соціального дослідження 2009 р. свідчать про те, що за останні п'ять-сім років у масовій свідомості спостерігається криза уявлень про державу. Українець (як національно свідомий, так і той, що демонструє проросійські настрої) просто не розуміє, навіщо вона, її цінності й призначення. Власне, освоєння держави – це новий і дуже важливий виклик для українського соціуму і для окремого українця. Саме відсутність цього спричиняє феномен символічного, декларативного патріотизму. За цього багато хто не сприймає державу як свою, залишається ставлення до держави як до зовнішньої чужої сили, зберігається певна дистанційність. В умовах розколу суспільства державна влада нерідко сприймається як трофей внутрішніх

загарбників. Власне самі еліти нерідко демонструють ставлення до держави, до влади як до трофея.

Відштовхуючись від ситуації, що склалася, однією з найбільших складностей політичного транзиту слід вважати відсутність усвідомлених напрямів реформ, безвідповідальність представників еліти і пересічних громадян. Важливим, на нашу думку, є пошук світоглядних настанов, які замінюють цінності, сформовані за часів СРСР і які у перспективі можуть стати інтегруючим чинником демократичних перетворень.

Отже, однією із внутрішніх умов, яка суттєво впливає на перебіг політичного транзиту в Україні є зменшення, а у подальшому і подолання економічних, історичних, культурних, мовних, релігійних, світоглядних розколів.

Таким чином, політична криза, не дивлячись на різноманітні підходи до її тлумачення та її типи, виступає суттєвим чинником політичного транзиту. В умовах політичного транзиту в Україні риси політичних криз містять суттєві особливості і формують власну конфігурацію політичної транзитивності.

Бібліографічні посилання

1. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : Навч. посібник / В. О. Василенко. Вид. 2-ге виправл. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
2. Венгеров А. Б. Синергетика и политика / А. Б. Венгеров // Общественные науки и современность. – 1993. – №4. – С. 4–18.
3. Дегтярев А. Основы политической теории / А. Дегтярев. – М.: Высшая школа, 1998. – 239 с.
4. Енгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Л. Моргана / Ф. Енгельс. Сочинения: в 50 т. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961.
5. Эндрейн Ч. Ф. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / Ч. Ф. Эндрейн – М.: Издательский дом „ИНФРА М“, Издательство «Весь Мир», 2000. – 320 с.
6. Ленін В. І. Крах II Інтернаціоналу / В. І. Ленін. Повне зібрання творів: у 50 т. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1972.
7. Ленін В. І. Перше травня і війна / В. І. Ленін. Повне зібрання творів: у 50 т. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1972.
8. Мацієвський Ю. Деякі аспекти вивчення феномена політичної кризи у політичних дослідженнях / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2008. – №6. – С. 16–23.
9. Политическая энциклопедия : [В 2 т.] – М.: Мысль, 2000
10. Пригожин А. Феномен катастрофы (Дилеммы кризисного управления) / А. Пригожин // Общественные науки и современность. – 1994. – №2. – С. 114–125.
11. Рогозян О. В. Политический кризис: анализ и технологии урегулирования (на примере Краснодарского края). / О. В. Рогозян. Автореф. дисерт. на соиск. научн. степ. канд. полит. наук : спец. 23.00. 02 политические институты и процессы – Краснодар, 2006 – 11с.
12. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / А. Романюк – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с
13. Революционная ситуация в России в середине 19 века / [Барабой А.З., Баренбаум И.Е., Герасимова Ю.И. и др.]; под. ред. М.В. Нечкиной. – М.: Наука, 1978 – 440 с.
14. Сергеев В. М., Сергеев К. В. Механизм эволюции политической структуры общества : Социальные иерархии и социальные сети / В. М. Сергеев, К. В. Сергеев // Полис. – 2003. – №3. – С. 6–13.
15. Сорокин П. А. Обзор циклических концепций социально – исторического процесса / П. А. Сорокин // Социологические исследования. – 1998. – №12. – С. 3–14.
16. Целевич В. Нарід, нація, держава / В. Целевич – Вінниця.: СМК «Наш час», 1993, – 111 с.

Вонсович С. Г. Политический кризис как фактор транзита
Проанализированы сущность и весомые признаки
политического кризиса как фактора, что приводит к
политическому транзиту. Раскрыты отдельные причины и
особенности внешних и внутренних факторов политического
транзита в Украине. Обоснованы подходы к трактовке
понятия «кризис» представителями различных научных
школ.

Ключевые слова: политический кризис, политический
транзит, политический конфликт, революционная ситуация,
политическая катастрофа.

Vonsovich S. G. Political crisis as a factor in transit

The article deals with the nature and significant signs of political crisis as a factor which leads to political transit. In political transit crisis may be presented as an emergency situation like all kinds of natural and other man-made disasters. In case of parliamentary and government crises it comes to the crisis as an aggravation of a certain kind of a political conflict. Crisis phenomena are linked to the development of the system in a dialectical relationship with the category of functioning. Functioning is regarded as a state which provides integrity and viability of the system formation in relation to environment. Approaches to treating the terms «crisis» are grounded by various representatives of scientific schools. The following kinds of crises in the context of political transit are established: revolutionary situation; disjunctive crisis, which divide any system; conjunctive, which integrate it; political catastrophe as a type of crisis, which differs from others by the depth upheavals and relative suddenness of social time; government crisis, dealing with the conflict of legislative and executive branches of power; the parliamentary subtype of political crisis, determined by the struggle of fractions in the highest legislative organ; constitutional crisis, that is related to the lack of legitimacy or incapacity of key political and legal norms in society and national crisis, covering the entire socio-political system. The political crisis is characterized as a state in the development and functioning of the political system of society, its state power in particular. It is characterized by instability and misbalance of political institutions, reduction in controllability of all aspects of social life, the growth of social and political activity of people. Crises are caused by the stage structure.

Some reasons and peculiarities of external and internal factors of political transit in Ukraine are revealed. The reasons of transit in Ukraine may be caused by external and internal conditions which determine the course and content of political transit. Availability (or overcoming) economic, political, historical, cultural, language, religious, ideological splits refer to internal factors of political transit. Material, military and moral assistance / aid of «model countries», their interest in the success of the transit flow, favorable political conjuncture on the world stage refer to external factors.

Keywords: political crisis, political transit, political conflict, revolutionary situation, disjunctive crises, political catastrophe, conjunctive crises.

УДК 351.84

В. С. Голубчук

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ТА ГАРАНТІЙ НА ОСНОВІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Досліджуються питання удосконалення вітчизняної системи державних соціальних стандартів і соціальних гарантій на основі західноєвропейського досвіду.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні гарантії, соціальна політика, соціальний мінімум.

Україна зробила однозначний вибір на користь створення соціально орієнтованої ринкової економіки. Впровадження ефективних ринкових механізмів функціонування національної економіки в поєднанні із забезпеченням передбаченої Конституцією України соціальної орієнтації економіки вимагає впровадження

References

- Celevich V., 1993 Narid, nacija, derzhava [People, nation, state], SMK «Nash chas» publ, Vinnicja.
- Degtjarev A., 1998 Osnovy politicheskoy teorii [Foundations of Political Theory], Vysshaja shkola publ, M.
- Engel's F., 1961 Proishozhdenie sem'i, chastnoj sobstvennosti i gosudarstva. V svjazi s issledovanijami L. Morgana [The Origin of the Family, Private Property and the State. In connection with investigations L. Morgan], Sochinenija: v 50t.
- Jendrej Ch. F., 2000 Sravnitel'nyj analiz politicheskikh sistem. Jefferktivnost' osushhestvlenija politicheskogo kursa i social'nye preobrazovanija [Comparative analysis of political sistem. Effektivnost' implementation of policy and social transformation], Izdatel'skij dom «INFRA M», Izdatel'stvo «Ves' Mir» publ, M.
- Lenin V. I., 1972b Pershe travnia i viina, Povne zibrannia tvoriv: u 50 t. [The first of May and the war], Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, K.
- Lenin V. I., 1972a Krakh II Internatsionalu, Povne zibrannia tvoriv: u 50 t. [The collapse of the International II], Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, K.
- Matsiievskiy Yu., 2008 Deiaki aspekty vyvchennia fenomena politychnoi kryzy u politychnykh doslidzhenniakh [Some aspects of the study of the phenomenon of the political crisis in political science], Politychnyi menedzhment [Political Management], №6, pp.16–23.
- Politicheskaja jenciklopedija [Political Encyclopedia]: [V 2 t.], 2000, Mysl' publ, M.
- Prigozhin A., 1994 Fenomen katastrofy (Dilemy krizisnogo upravlenija) [The phenomenon of the disaster (crisis management dilemma)], Obshhestvennye nauki i sovremennost' [Social Sciences and the present], №2, pp. 114–125.
- Revoljucionnaja situacija v Rossii v seredine 19 veka [The revolutionary situation in Russia in the mid-19th century], 1978, Nauka publ, M.
- Rogozjan O. V., 2006 Politicheskij krizis: analiz i tehnologii uregulirovanija (na primere Krasnodarskogo kraja) [Political crisis: analysis and resolution technology (for example, the Krasnodar Territory)], Avtoref. disert. Krasnodar.
- Romaniuk A., 2004 Porivnialnyi analiz politychnykh system krain Zakhidnoi Yevropy: instytutsiinyi vymir [Comparative analysis of the political systems of the countries of Western Europe: the institutional dimension], Triada plus publ, Lviv
- Sergeev V. M., Sergeev K. V., 2003 Mehanizm jevoljucii politicheskoy struktury obshhestva : Social'nye ierarhii i social'nye seti [The mechanism of the evolution of the political structure of society: social hierarchy and social networks], Polis, №3, pp. 6–13.
- Sorokin P. A., 1998 Obzor ciklicheskih koncepcij social'no-istoricheskogo processa [Overview of cyclic concepts of social – historical process], Sociologicheskie issledovanija [Sociological Research], №12, pp. 3–14.
- Vasylenko V. O. 2005, Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom : Navch. posibnyk [Crisis management: Studies. Manual], Tsentr navchalnoi literatury publ, K.
- Vengerov A. B., 1993 Sinergetika i politika [Synergetics and policy], Obshhestvennye nauki i sovremennost' [Social Sciences and the present], №4, pp. 4–18.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

вітчизняної системи державних соціальних стандартів і соціальних гарантій на основі західноєвропейського досвіду.

Серед останніх публікацій на тему соціальних стандартів заслуговує уваги праця Н. П. Баранова, Т. В. Новікова «Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України», де робиться спроба наукового визначення понять соціальних стандартів та соціальних гарантій. Публікація О. В. Пищуліної «Мінімальні соціальні стандарти як механізм вирішення основних соціальних проблем держави та критерії розрахунку соціальних послуг», розкриває проблему мінімальних соціальних стандартів. Проте актуальним залишається питання використання західноєвропейського досвіду в системі соціальних стандартів і соціальних гарантій.

Дослідження особливостей впровадження західноєвропейського досвіду соціальної політики в Україні є необхідним, щоб визначити позитиви досвіду, визначити переваги та недоліки процесу в Європі та Україні, порівняти умови та інструменти реалізації, дослідити ефективність механізмів реалізації, досконалість інститутів (суб'єктів) реалізації та наслідки за кризових умов глобалізації. Україна має вирішити питання: чи слід переносити досвід без власних підходів, чи вдалося реалізувати елементи досвіду, які виникли перешкоди та наслідки реалізації, взаємодії з зовнішніми партнерами, а також прийнятність для України соціальних моделей західноєвропейських країн.

Метою держави в реалізації успішної соціальної політики має стати формування суспільства, основою якого має стати середній клас. Першою задачею держави в цьому зв'язку повинна стати мотивація населення і податкова політика, спрямована також на чисельне збільшення середнього класу. Другою задачею держави має стати забезпечення гарантій у кризових економічних ситуаціях, коли механізми ринкової економіки не в змозі витримати кризу. Третньою задачею має стати підтримка уразливих верств населення (інвалідів, матерів одинаків і багатодітних матерів) за рахунок державних дотацій. Проблемами соціальної політики України є: визначення шляху суттєвого підвищення вартості національної робочої сили; поєднання політики економічного зростання з активною і сильною соціальною політикою; підвищення платоспроможного попиту населення; посилення мотивації праці; зайнятість населення.

Проблеми можливо вирішити, використовуючи досвід західноєвропейських країн. Оскільки пріоритетними завданнями є: досягнення консенсусу між національними моделями соціальної політики, європейських стандартів і вдосконалення координації взаємодії інститутів влади, уповноважених вирішувати проблеми соціальної сфери, – одна з першочергових задач (Ukraine in international relations ... 2012, p. 42) [1, с. 42]. Вивчення сучасних механізмів і процедур ухвалення рішень, що стосуються соціальної політики в країнах, дозволяє розглянути необхідні політичні аспекти інституціональних реформ при запровадженні єдиних стандартів соціальної політики. Функції держави розширилися за рахунок послуг населенню: забезпечення зайнятості, соціальний патронаж, формування життєвого середовища для інвалідів, реалізація програм реабілітації окремих соціальних груп, державні програми підтримки і створення необхідних життєвих умов для окремих категорій населення і регіонів.

Діяльність інституту соціальної політики в Україні

регулюють законодавчі та нормативно-правові акти: Конституція України: Гарантує право громадян на об'єднання (ст. 36), а також право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію в будь-якій формі (ст. 34), право збиратись мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39), свободу творчості та захист інтелектуальної власності (ст. 54): Цивільний Кодекс України: Передбачає можливість створення неприбуткової юридичної особи в таких організаційно-правових формах, як невіддільне товариство (членська організація) та установа (не членська організація); Закон України «Про благодійництво та благодійні організації»: визначає загальні засади благодійництва, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, гарантує державну підтримку її учасникам, створює умови для діяльності благодійних організацій відповідно до законодавства України

Вдосконалення вітчизняної системи державних соціальних стандартів і соціальних гарантій здійснюється через нормативно-правову базу та приведення її у відповідність до європейських стандартів. В Україні правовідносини в цій сфері регулює низка нормативно-правових актів, зокрема Закони України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про соціальні послуги» (The political problems of modern Ukraine: an analytical report of the Institute of Political and Ethnic Studies 2012, p. 87) [2, с. 87].

В соціальній сфері стає питання: що брати за зразок, який потрібно досягти внаслідок модернізації? 74 % суспільного багатства розвинутих європейських країн складає людський капітал, фінансовий капітал вважається основною силою, що створює суспільне багатство. Правда, в Україні це, на жаль, лише 20 %. Без чітко організованих, керованих і висококваліфікованих людських ресурсів неможлива соціальна модернізація (Fedoruk 2012, p. 10) [3, с. 10].

Порівнюємо основні проблеми системи соціальних стандартів і соціальних гарантій в Україні та західноєвропейських країнах. Впровадження ефективних ринкових механізмів функціонування національної економіки в поєднанні із забезпеченням передбаченої Конституцією України соціальної орієнтації економіки вимагає впровадження якісно нових підходів до встановлення соціальних стандартів та нормативів.

Принципами формування сучасної системи державних соціальних стандартів і нормативів, яка створюється з метою забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного громадянина, повинні стати: законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів; забезпечення диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів; наукова обґрунтованість норм споживання; забезпечення прозорості та громадського контролю при їхньому визначенні та застосуванні; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту і трудових відносин.

З метою забезпечення планомірної інтеграції України у європейське співтовариство та запровадження на території нашої держави європейських соціальних стандартів відповідно до ратифікованої Верховної Радою України Європейської соціальної хартії необхідно активізувати роботу з: удосконалення та приведення у відповідність із міжнародними нормами і стандартами національних соціальних стандартів, особливо тих, що стосуються питань оплати праці, пенсійного забезпечення, загальнообов'язкового державного соціального страхування, забезпечення соціальної допомоги сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям; прискоренню державних соціальних стандартів та нормативів у сферах соціальної роботи з дітьми, молоддю та категоріями сімей, навчальними закладами, охорони здоров'я, житлово-комунального обслуговування, закладами культури, транспорту та зв'язку (Fedoruk 2012, p. 15) [3; с. 15].

Проте в Україні так і не було створено саме системи, тобто єдиної і внутрішньо несуперечливої структури законодавчих актів, які регулюють питання соціального захисту та соціальних стандартів в Україні. Певним чином це пояснюється специфікою самої системи соціального захисту, яка має доволі складну структуру і в якій необхідно виділяти такі основні елементи, як пенсійне забезпечення, заходи охорони здоров'я та освіти, соціальна допомога, соціальне страхування тощо. Крім цих причин недосконалості чинного соціального законодавства можна виділити й такий фактор, як відсутність його орієнтації на об'єктивні критерії – фактичний рівень можливостей економіки України та реальні потреби конкретної людини. За кількістю нормативних актів з питань соціального забезпечення Україна досягла рівня провідних європейських країн. Однак проблемою є якість українських законів. Про це свідчить те, що 90% законів – це доповнення і зміни до вже чинних законів та закони про ратифікацію міжнародних договорів. Необхідна системність і плановість у розвитку національного законодавства. Соціальне законодавство має відповідати загальному напрямку реформ, меті соціального, правового, політичного та економічного розвитку, а також мати більш високу якість законів та ступінь їх реалізації, більш досконалі дійові механізми їхнього забезпечення (Semigina 2003, p. 59) [4, с. 59].

Доцільно концептуально розширити саме поняття соціальних стандартів шляхом розробки та законодавчого затвердження цілісної системи соціальних стандартів, в якій прожитковий мінімум стане лише вихідною базою, на яку будуть нараховуватися інші, більш високі життєві стандарти для різних соціальних прошарків суспільства.

На відміну від соціального мінімуму, соціальний стандарт є гарантією високого рівня життя певної якості, який держава зобов'язується забезпечити громадянам у відповідні терміни: застосування соціальних стандартів дозволяє здійснити перехід від постатейного до подушного фінансування витрат на соціальні потреби, що дасть змогу значно підвищити ефективність використання коштів, які спрямовуються на соціальний розвиток; державні соціальні стандарти дають змогу обґрунтовано визначити розміри витрат бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, а також утримання соціальної сфери; соціальні стандарти передбачають встановлення головних критеріїв якості послуг; формування чітких стандартів забезпечення послуг дозволяє значно коректніше оцінити фінансування

багатьох галузей та прискорити їх реформування; визначення можливості впровадження соціальних стандартів окреслює раціональні потреби й умови реалізації реформи адміністративно-територіального устрою країни, критерії утворення адміністративно-територіальної одиниці (існування повного набору бюджетних установ, що надають соціальні послуги, їхня завантаженість на рівні, передбаченому соціальними стандартами) (Shenderovs'ka 2009, p. 125) [5, с. 125].

Створюючи цілісну систему соціальних стандартів, необхідно вдосконалити методику визначення розміру прожиткового мінімуму та розміру мінімальної заробітної плати. Удосконалення методики визначення розміру прожиткового мінімуму для забезпечення максимальної відповідності цього стандарту реальній вартості споживчого кошика та послуг доцільно здійснити шляхом: перегляду структури нормативів для обрахування прожиткового мінімуму для усіх категорій населення з урахуванням сучасних умов життєдіяльності; перегляду співвідношення продовольчих і непродовольчих товарів у структурі прожиткового мінімуму відповідно до реальних показників витрат та з урахуванням потреб нормального відтворення людини; перегляду набору товарів і послуг, які входять до прожиткового мінімуму, у бік їхньої відповідності реальним сучасним умовам, життєвим потребам людини та медичним стандартам; коригування набору продуктів харчування та непродовольчих товарів і послуг, які входять у структуру прожиткового мінімуму, з урахуванням динаміки зміни середнього розміру сім'ї за відповідний період; врахування при розробці методики розрахунку прожиткового мінімуму регіональних відмінностей у формуванні.

В основу зазначення розміру мінімальної заробітної плати доцільно покласти соціальний стандарт нормального відтворення працівника. Мінімальна заробітна плата повинна перевищувати прожитковий мінімум щонайменш з коефіцієнтом 1,2 – 1,5 з метою охоплення обсягу ресурсів, необхідних для відтворення працівника та родини (The agenda of the EU-Ukraine Association as part of the preparation of the Association Agreement: Results communities. monitoring in the years 2010–2011, 2012) [6, с. 19].

Для забезпечення відповідності державних соціальних стандартів чинній нормативно-правовій базі та реальним соціально-економічним умовам, а також ситуації з забезпеченням соціальних послуг, їх потрібно регулярно переглядати і доповнювати відповідно до п. 5.1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження мінімальних державних стандартів якості соціальних послуг».

Для виконання змін до Закону України «Про прожитковий мінімум» щодо оприлюднення розрахунків фактичного розміру прожиткового мінімуму та відповідно до Закону України «Про інформацію» необхідно забезпечити інформаційну відкритість і прозорість моніторингу фактичного розміру прожиткового мінімуму шляхом широкого оприлюднення щомісячних результатів розрахунків такого розміру та забезпечення можливості коригування залежно від показників рівня життя в Україні.

Доцільно звернутися до світового досвіду стратегій соціального захисту. В економічно розвинених державах здійснюється по-перше, політика, спрямована на запобігання бідності, по-друге, політика пом'якшення наявної бідності за допомогою звуження, але не повного подолання. Надійною підставою для проведення

соціальної політики на початку перехідного періоду став економічно визначений прожитковий мінімум. Політика має відповісти на питання: наскільки слід скорочувати глибину бідності; чи потрібно допомагати всім соціальним групам однаковою мірою, чи має сенс зробити акцент на конкретних категоріях, таких як люди похилого віку, матері та діти молодшого віку; чи слід у проведенні даної політики зосереджуватися на конкретних нестатках, таких як харчування, охорона здоров'я та освіта. Традиційні методи підтримки сім'ї і боротьби з бідністю є недосконалими (Dikon, Hads, Stabs 1999, p. 23) [7, с. 23].

Виплати створюють негативні стимули так як для їх виплати необхідним є стягнення податків, так і тому, що вони не сприяють економічно ефективній поведінці людей; соціальна допомога, особливо в натуральному вираженні, пов'язана із високими адміністративними витратами, і відповідні органи зацікавлені в розширенні такого роду програм. Тому існує думка щодо боротьби з бідністю за допомогою грошових виплат. Заохочується споживчий вибір, полегшується функціонування ринку і знижуються адміністративні витрати.

Сформувалася позиція, що немає необхідності в спеціальній адміністративній структурі, яка відповідає за надання допомоги і пільг; замість цього виплату допомогою слід об'єднати із системою оподатковування доходів. Подібні варіанти від'ємного прибуткового податку (відомі також як варіанти «гарантованого мінімального доходу») працюють таким чином: кожен громадянин чи родина одержує від держави певний дохід (гарантований дохід), а тому вони виплачують податок з усього іншого доходу.

У країнах континентальної Європи є чітке розмежування соціального страхування, заснованого на зроблених раніше внесках, і соціальної допомоги, що надається з бюджетних коштів. Надання адресної соціальної допомоги в рамках боротьби з бідністю головним чином розглядається як підтримка певного рівня доходу. Запроваджується в законодавчому порядку, але її виконання і фінансування здійснюють місцеві органи влади, причому у посадової особи, що відповідає за конкретну заявку, практично немає свободи у прийнятті рішень саме на місцевому рівні. Проблеми адресної соціальної допомоги в Україні досліджують Л. І. Ільчук та О. О. Давидюк (Il'chuk, Davidjuk 2008, p. 6) [8, с. 6].

Основу соціальних програм у Німеччині складають грошова допомога та послуги, які фінансують переважно за рахунок внесків соціального страхування та місцевих податків. Складові системи соціальної допомоги: допомога при народженні дитини, адресна допомога безробітним, допомога сім'ям, допомога при довготерміновому догляді, допомога на прожиття (виплачують учасникам професійного навчання, перенавчання та реабілітаційних програм), допомога жертвам війни, муніципальна адресна допомога малозабезпеченим, допомога біженцям, спеціальна допомога тим, хто має функціональні обмеження, мешкає у стаціонарних закладах, допомога на отримання юридичної консультації тощо.

У Франції функціонує національна система допомоги (revenue minimum d'insertion), у рамках якої обмежується свобода дій чиновників і робиться акцент на повернення бідних у суспільство. Це досягається тим, що підтримка доходу ставиться в залежність від участі особи в програмах зазначеного «повернення». У більшості країн Західної Європи реалізуються варіанти політики,

спрямованої на запобігання бідності, однак підходи до боротьби з бідністю в них дуже різні.

Країни півдня Європи (Франція, Італія, Іспанія) надають соціальну допомогу лише в останні кілька років і в них – за винятком Франції – відсутні загальні програми для бідних. У Греції і Португалії, незважаючи на хронічну бідність, немає скільки-небудь значних програм соціальної допомоги. Унаслідок цього важлива роль належить місцевим організаціям, що надають допомогу, таким як церква та благодійні структури. Існуючі програми поділяють нужденних за категоріями, згідно з якими виділяються групи одержувачів соціальної допомоги, таких як люди похилого віку, що одержують незначну пенсію чи зовсім її не мають, інваліди.

Центр перспективних соціальних досліджень Мінпраці та НАН України проаналізував та визнав за необхідне заохочувати діяльність недержавних організацій. Поряд зі створенням сприятливого середовища держава може активно звертатися по допомогу в міжнародні неурядові й благодійні організації. Однак якщо враховувати можливості зловживань, то особливо важливим стає контроль якості. Таким чином, і традиційна добродійність, і діяльність нових неурядових організацій вимагають негайних змін у законодавчих і регулятивних положеннях. Окремою проблемою є поєднання централізованих і місцевих зусиль у фінансуванні й наданні соціальної допомоги. Для збільшення обсягу ресурсів, що спрямовується на надання адресної соціальної допомоги, надзвичайно важливими можуть стати місцеві ініціативи. Місцеві органи влади, благодійні й неурядові організації краще, ніж держава, здатні надавати деякі види адресної соціальної допомоги: вони знаходяться ближче до проблем, що виникають, і можуть застосовувати більш гнучкі, порівняно з центром, підходи. Безліч структур, що надають різні блага, можуть допомогти людям підібрати для себе найбільш придатні форми соціальної допомоги. Виплати в межах соціальної допомоги повинні мати адресний механізм (Social standards and social protection: the theoretical aspects, issues, global experience 2007, p. 33) [9, с. 33].

Серед сукупності причин основними є дві: перша – дефіцит держбюджету, друга – збільшення контингенту осіб, які претендують на отримання будь-яких послуг у пільговому режимі. З виникненням цих причин держава дедалі менше спроможна виконувати фінансові зобов'язання щодо відповідних категорій населення, а деякі пільги набувають статусу декларативних і виплати за ними не здійснюються.

Запровадження процедури оцінки нужденності забезпечить принцип адресності в наданні соціальної допомоги та дозволить уникнути такого явища, як соціальне утриманство.

Таким чином, реалізація всіх запропонованих вище заходів дасть змогу закласти основу для формування нової системи соціальних стандартів та соціальних гарантій, яка відповідатиме європейським і міжнародним вимогам та забезпечуватиме гідний рівень життя населення. При цьому її запровадження має передбачати поступові етапи досягнення цих стандартів протягом кількох років окремо для кожної категорії населення.

Аналіз документів із соціального забезпечення дає підстави для висновку, що в Україні в основному діє пасивно-розподільна система соціального забезпечення, домінує категоріальний принцип соціального захисту населення згідно з чинними законодавчими нормами. Запровадження процедури оцінки нужденності

забезпечить принцип адресності в наданні соціальної допомоги та дозволить уникнути такого явища, як соціальне утриманство.

Важливе значення для України має досвід Німеччини. Значний комплекс цілей і завдань, які стоять перед українським політикумом і владними структурами та пов'язаними німецькими урядами, значною мірою схожі. У даному сенсі досвід Німеччини щодо реалізації концепції соціалізації ринкового господарства є досить слушним і для нашої країни.

Бібліографічні посилання

1. Україна в міжнародних відносинах. Вип. 3: Предметно-тематична частина: К – О / [Алексієв Л. М. та ін.; редкол.: М. М. Варварцев (відп. ред.) та ін.]. – 2012. – 314 с.
2. Політичні проблеми сучасної України: аналіт. доп. ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса; [ред. кол.: Левенець Ю. А. (голова) та ін.]. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 599 с.: рис., табл.
3. Федорук А. М. Трансформація регіональної політики України в контексті євроінтеграційних процесів / А. М. Федорук – Донец. держ. ун-т упр. - Донецьк, 2012. – 225 с.
4. Семигіна Т. В. Соціальна політика у глобальному вимірі / Т. В. Семигіна – К.: «Пульсари», 2003. – 252 с.
5. Шендеровська А. В. Міжнародно-правові засади вступу України до ЄС / А. В. Шендеровська – Умань, Видавничо-поліграфічний центр. 2009. – 164 с.
6. Порядок денний асоціації Україна–ЄС як частина підготовки Угоди про асоціацію: результати громад. моніторингу у 2010–2011 рр. / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. (УНЦПД), Ін-т екон. дослідж. та політ. консультацій, Центр політ.-прав. реформ; за заг. ред. Юлії Тищенко. – К.: Агентство «Україна», 2012. – 108 с.
7. Дікон Б. Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / Б. Дікон, М. Халс, П. Стабс – К.: Основи, 1999. – 347 с.
8. Ільчук Л. І. Адресність соціальних допомог / Л. І. Ільчук, О. О. Давидюк // Вісн. пенсійного фонду України. – 2008. – № 5. – С. 5–8.
9. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід. – К.: Центр перспективних соціальних досліджень Мінпраці та НАН України, 2007. – 320 с.

Голубчук В. С. Реформирование системы социальных стандартов и гарантий на основе западноевропейского опыта

Исследуются вопросы совершенствования отечественной системы государственных социальных стандартов и социальных гарантий на основе западноевропейского опыта.

Ключевые слова: социальная защита, социальные гарантии, УДК 353ББК 66.3 (4УКР)

социальный минимум, социальная политика.

Golubchuk V. S. Reform of social standards and guarantees system based on western experience

Investigating problems of improvement of the national system of state social standards and social protection based on Western experience.

Keywords: social security, social minimum, social security, social policy.

References

1. Dikon B., Hads M., Stabs P., 1999. Global'na social'na politika. Mizhnarodni organizacii j majbutne social'nogo dobrobutu [Global policies. International Organizations and the Future of Social Welfare], Osnovi publ, K.
2. Fedoruk A. M., 2012. Transformacija regional'noi politiki Ukraini v konteksti evrointegracijnih procesiv [Transformation of the regional policy of Ukraine in the context of the European integration processes], Donec. derzh. un-t upr. publ, Donec'k.
3. Il'chuk L. I. Davidjuk O. O., 2008. Adresnist' social'nih dopomog [Targeting of social assistance], Visn. pensijnogo fondu Ukraini [Bulletin of the pension fund of Ukraine], № 5, pp. 5–8.
4. Politichni problemi suchasnoi Ukraini: analit. dop. in-tu polit. i etnonac. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukraini [The political problems of modern Ukraine: an analytical report of the Institute of Political and Ethnic Studies], 2012, IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraini publ, K.
5. Porjadok dennij asociacii Ukraina–ES jak chastina pidgotovki Ugodi pro asociaciju: rezul'tati gromad. monitoringu u 2010–2011 rr. [The agenda of the EU-Ukraine Association as part of the preparation of the Association Agreement: Results communities. monitoring in the years 2010–2011], 2012. Ukr. nezalezh. centr polit. doslidzh. (UNCPD), In-t ekon. doslidzh. ta polit. konsul'tacij, Centr polit.-prav. reform; za zag. red. Julii Tishchenko [Ukrainian Center for Independent Political Research (UCFIPR), Institute of Economic Research and Policy Consulting, polit. center-right. reforms for the Society. Ed. Yulia Tishchenko], Agentstvo «Ukraina» publ, K.
6. Semigina T. V., 2003. Social'na politika u global'nomu vimiri [Social policy in the global dimension], «Pul'sari» publ, K.
7. Shenderovs'ka A. V., 2009. Mizhnarodno-pravovi zasadi vstupu Ukraini do ES [International legal framework of Ukraine's accession to the EU], Vidavnichno-poligrafichnij centr publ, Uman'.
8. Social'ni standarty ta social'ni garantii: teoretichni aspekti, problemi, svitovij dosvid [Social standards and social protection: the theoretical aspects, issues, global experience], 2007. Centr perspektivnih social'nih doslidzen' Minpraci ta NAN Ukraini [Advanced Social Research of Ministry of Labor and National Academy of Sciences of Ukraine], K.
9. Ukraina v mizhnarodnih vidnosinakh. Vip. 3: Predmetno-tematichna chastina: K – O [Ukraine in international relations: Subject-thematic part: K – O], 2012.

Надійшла до редколегії 11.05.2013 р.

Н. Голуб'як (Абрамчук)

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СУТНІСТЬ ТА НАУКОВИЙ ФУНДАМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Узагальнено теоретичні засади регіональної політики. Автором розглядаються основні поняття політичної регіоналістики, тлумачення зазначених термінів вітчизняними науковцями та дослідниками європейських країн.

Ключові слова: регіон, регіональна політика, регіоналізація, регіональний розвиток, державна регіональна політика.

На сучасному етапі розвитку регіоналістики спостерігається підвищена увага до чіткого обґрунтування та поглиблення теоретичних засад реалізації регіональної політики. Напрацювання нових термінів та підходів спонукає до розгортання дискусії навколо регіональної проблематики. Адже від того, який зміст вкладається в поняття «регіон», «регіональний розвиток» і «регіональна політика», залежить оцінка інституційного забезпечення регіональної політики

та способи її вдосконалення. Враховуючи це, в статті намагаємося розв'язати такі завдання: проаналізувати основні наукові розробки регіональної політики та визначити перспективи дослідження; з'ясувати сутність та основні підходи до вивчення феномену регіональної політики; розкрити зміст та специфіку основних категорій політичної регіоналістики.

Науково-теоретичною базою слугуватимуть погляди вітчизняних вчених (Т. Берегой [1], О. Бородіна [2],

З. Варналії [3], О. І. Васильєва [4], О. Коротич [10], Т. В. Кравченко [11], С. Романюк [15], М. П. Салтан [17], В. О. Шпильова [20]), а також законодавча база. Закономірно, що дослідники приділяють увагу аналізу регіональної політики, але тільки в межах свого предмета дослідження.

Оскільки дана проблематика відноситься до регіонального розвитку, то доцільно розпочати аналіз з основної дефініції – «регіон». Незважаючи на постійне оперування поняттям «регіон», такої загальнопоширеної норми не існує. Енциклопедичний словник дає наступне визначення поняття регіон – (лат. regio – країна, область) певна територія, що володіє цілісністю і взаємозв'язком її складових елементів, а також використовується в значенні територіальної одиниці держави (Shevchenko) [19]. У традиційному ракурсі регіон розглядається як система, де у якості об'єкту управління виступають «природа – населення – господарство», а суб'єктами є органи влади і управління. В сучасних умовах регіон слід розглядати як систему, що саморозвивається, в єдності «населення – бізнес – влада». Це суб'єктивно-об'єктивна система, що саморозвивається, і не вимагає управління ззовні, а лише враховує зовнішні чинники, з одного боку, як обмеження (у вигляді, перш за все, українського і міжнародного законодавства), а з іншого – як стимул і орієнтир майбутнього розвитку, наприклад, з позицій появи нових технологій, нових ринків та ін. (Shpil'ova) [20].

Отож, притаманні регіонам ознаки та їх прояви впливають на виокремлення різних підходів. Так, у рамках географічного трактування регіон визначається як район, велика ділянка суші, частина земної поверхні із спеціальними фізико-географічними параметрами, географічна одиниця, визначена географічними кордонами. Економічне трактування має на увазі під регіоном частину території, де існує система зв'язку між господарськими суб'єктами, підсистему всього соціально-економічного комплексу країни. Соціально-політичне трактування регіону показує регіон як соціально-територіальну спільність, тобто сукупність соціальних, економічних, політичних чинників розвитку території. У трактування «регіону» входить цілий набір характеристик, таких як: етнічний склад населення, трудові ресурси, соціальна інфраструктура, соціально-психологічний клімат, політичні аспекти розвитку регіону, культурні чинники та ін. (Kravchenko 2009) [11].

У вітчизняних дослідженнях визначення поняття «регіон» і його похідних виступає не академічною, а прикладною проблемою. Наприклад, С. Романюк під регіоном розуміє «найбільшу адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет» (Romanjuk 2001, р. 3) [15, с. 3]. В. Рубцов наводить визначення поняття «регіон», за визначенням Зібрання регіонів Європи: регіон – це територіальна одиниця, безпосередньо підпорядкована центральному рівню влади країни і така, що має виборчий орган (Rubcov 2001, р. 42) [16, с. 42].

У словнику з регіональної політики наведено наступне тлумачення поняття «регіон»: регіон – (франц. region, від лат. regio – область, район) – територія, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів (Dictionary for Regional Policy, Institute of Regional and European integration studies Euroregion Ukraine) [18].

Українська нормативна база виокремлює досліджувану дефініцію у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів», однак тільки в сенсі значення терміну для даного закону (регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя) (On stimulating the development of regions: the Law of Ukraine of 08.09.2005 № 2850-IV, 2005, р. 10) [14, с. 10]. Аналогічне трактування пропонує Концепція державної регіональної політики: «регіонами є визначені законодавством територіальні утворення з системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Автономна республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь)» (Kravchenko 2009) [11].

Таким чином, в Україні регіонами називають адміністративно-територіальні одиниці субнаціонального рівня. Натомість у європейських країнах концепція регіону визначається переважно як проміжне утворення між центральним і місцевим рівнями управління (Institutional support for regional policy and practice of interaction between authorities in Ukraine 2007, р. 34) [8, с. 34].

Якщо детальніше розглядати зарубіжне визначення поняття терміну регіон, то наприклад, Європейський парламент пропонує таке: «регіон – це територіальна цілісність, яка розглядається з географічної точки зору, або чітко окреслена територіальна організація, де населення має специфічну ідентичність, яка направлена на стимулювання та розвиток культурної, економічної та соціальної сфери» (Official site of the European Union: Regional policy) [13].

Асоціація європейських регіонів трактує дефініцію «регіон» як територіальне утворення, встановлене, згідно з законодавством, на рівні, який є безпосередньо нижчим після державного і наділене правом політичного самоврядування (Kravchenko) [11].

Найчастіше регіон визнаватиметься національною конституцією або законодавством, яке гарантує його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційну структуру.

Дослідник О. В. Фадєєв приводить визначення поняття «регіон» французького дослідника Жана Лабасса: «регіон – це певна функціональна цілісність, яка є сферою діяльності для центру (це велике місто, яке є джерелом інформації, місцем нагромадження товарів, організації праці та споживання, де пропонують послуги)» (Shevchenko) [19]. Представники польської школи пропонують поняття «регіон» визначати так, як прийнято на Зборах Ради Європи – це «безпосередньо підпорядкована центральному рівню територіальна одиниця, яка має політичне представництво».

Тобто різниця у визначеннях заключається саме у формуваннях цих понять: по-перше, це географічний аспект, який має масштабно-територіальний характер; по-друге, політичний аспект, який знаходить відображення у політичному представництві центральної влади на рівні адміністративно-територіальної одиниці. Загалом, в частині територіального складника регіону підходи вітчизняного законодавства практично збігаються з європейськими. Однак суттєва відмінність вітчизняного законодавства та ЄС стосовно регіонів полягає в тому, що в Україні населення регіону не є суб'єктом права, тобто не має власної правосуб'єктності, оскільки критерієм об'єднання громадян у територіальну громаду є не просто адміністративно-територіальна одиниця, а населений пункт (Institutional support for regional policy and practice of interaction between authorities in Ukraine 2007, р. 47) [8,

с. 47].

У контексті гармонізації українського законодавства із стандартами ЄС регіони як об'єкти і, водночас, суб'єкти регіональної політики слід трактувати не просто як певну частину території країни, а саме як регіональну громаду, тобто спільноту людей зі своїми правами, обов'язками й інтересами, і, насамперед, правом на регіональне самоврядування.

Підсумовуючи, можна розкрити поняття регіону як цілісної територіальної частини країни, яка характеризується комплексом властивих їй ознак: структурою економіки, розвинутими внутрішніми зв'язками, концентрацією населення, певною соціальною, економічною, інституціональною інфраструктурою, місцевими органами територіального управління.

Щодо визначення поняття терміну «регіонального розвитку», то варіантів його тлумачення також існує декілька. Розвиток регіону означає такий режим функціонування регіональної системи, який забезпечує позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення за рахунок стійкого і збалансованого відтворення соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалів території (Keresman 2003, p. 397) [9, с. 397]. Близьку позицію за визначенням суті регіонального розвитку займають М. Комаров, В. Лексін і А. Швецов та багато інших вітчизняних і зарубіжних регіоналістів.

Формування концепції державного управління регіональним розвитком країни має здійснюватися на основі трактування низки визначальних понять, що стосуються просторового управління державою та її соціально-економічними територіальними підсистемами, перш за все таких, як «розвиток», «розвиток регіону» та «регіональний розвиток». Розвиток будь-якого соціально-економічного територіального простору треба розглядати як незворотні та спрямовані якісні зміни складноорганізованої системи, що саморозвивається. У тому разі, коли розвиток є прогресивним, об'єкт набуває більш досконалого стану. Управління розвитком певної соціально-економічної територіальної системи спрямовується на забезпечення саме прогресивних змін, але в кризових умовах має також запобігати негативним змінам, що уповільнюють або взагалі відтермінують загальноісторичний прогрес.

Регіональний розвиток доцільно трактувати як розвиток соціально-економічної територіальної системи у просторовому аспекті, що поряд з просторовим розвитком цілісної системи також включає комплексний розвиток її соціально-економічних територіальних підсистем. Тобто, регіональне управління розглядається як управління просторовим розвитком світу, наднаціональних територіальних формувань, держави або регіонів субнаціонального рівня як цілісними соціально-економічними комплексами та їх підсистемами (Korotich 2010) [10].

Вихідним моментом, що породжує той чи інший тип регіонального розвитку, є його нерівномірність, яка належить до фундаментальних цивілізаційних процесів і пов'язана з об'єктивними відмінностями природно-кліматичних, ресурсних, соціально-економічних та інших умов. Тип регіонального розвитку визначається тільки в динаміці, яка досліджується впродовж певного відрізка часу. Жоден тип регіонального розвитку не може бути апіорі визнаний позитивним чи негативним, адже інколи відносне відставання може слугувати стимулом для пошуку нових можливостей розвитку того чи іншого

регіону (Keresman 2003, p. 398) [9, с. 398].

Узагальнивши інформацію можна сказати, що регіональний розвиток – це зростання соціально-економічного стану регіону та зміцнення потенціалу певної території, її конкурентоспроможності, а також підвищення рівня та якості життя її населення.

Відповідно до поліваріантного розуміння регіону та регіонального розвитку як специфічного об'єкта політики та управління виникає необхідність чіткого визначення регіональної політики. Відтак, з метою методологічного забезпечення дослідження слід проаналізувати сутність та зміст поняття «регіональна політика».

Відомий радянський економіко-географ Е. Алаєв розкрив класичне тлумачення регіональної політики як «сфери діяльності з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язану з взаємовідносинами між державою і районами, а також районів між собою». До питань регіональної політики вчений залучив такі напрями, як: співвідношення і взаємодія рушійних сил регіонального розвитку (усі сектори національної економіки, внутрішні й зовнішні чинники та засоби); співвідношення національного (загальнодержавного) та регіонального аспектів розвитку, центрального і регіонального рівнів управління економікою (рівень регіональної автономії, ступінь централізації планування і управління); ставлення до завдання підйому економіки відсталих районів, освоєння нових районів і ресурсів; ставлення до національно-етнічних питань (в умовах багатонаціональної держави); регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації, аграрної політики та інших заходів державної влади (Varnalij 2007, p. 34) [3, с. 34].

Середіснуючих підходів щодо сутності досліджуваного об'єкта досить часто наводять визначення В. Гудала, який вважає її «складовою частиною державної політики, завданням якої є територіальне використання основних економічних інструментів та видів діяльності», а також Класена: «Метою регіональної політики є втручання держави у процес географічного розташування економічної діяльності для нейтралізації негативних, з точки зору просторового розвитку, наслідків дії вільного ринку. Тому двома взаємозалежними завданнями є сприяння економічному зростанню та пом'якшення соціальних наслідків економічної діяльності» (Institutions and instruments of territorial development, p. 133) [7, с. 133].

Слід зауважити, що у найпоширенішому варіанті розуміння регіональної політики економічний аспект домінує над іншими компонентами регіонального життя. Відповідно поняття «регіональна політика» і «регіональна економічна політика» часто вживають як синоніми без будь-яких застережень. С. Романюк державною регіональною політикою вважає «систематизований вплив на регіони центрального уряду, а також його територіальних підрозділів». Наведену позицію вчений аргументує тим, що «навіть у тих випадках, коли йдеться про неекономічні сфери, механізм забезпечення все одно спирається на фінансово-економічні важелі». Такий підхід звужує поняття регіональної політики, зводить її лише до економічних функцій (State regional policy of Ukraine: the features and strategic priorities 2007, p. 115) [6, с. 115].

Звичайно, важливість економічних аспектів регіональної політики є незаперечною, однак регіональні процеси є значно багатограннішими. У методологічному аспекті ототожнювати поняття «регіональна політика»

і «регіональна економічна політика» некоректно. Отож, крім економічного трактування з'ясовано, що регіональна політика є стратегічною лінією поведінки наднаціональних територіальних формувань або світових організацій, держави чи регіонів субнаціонального рівня у вирішенні комплексу питань щодо просторового аспекту їхнього розвитку.

Український учений-регіоналіст академік М. Долішній вважає, що, у випадку визначення терміну регіональна політика, необхідно тлумачити це поняття в широкому та вузькому розумінні. У першому випадку це означає політику, яку провадить держава щодо регіонів і самі регіони в межах наданих їм повноважень. Тобто, досить повно окреслюється існуюче уявлення про регіональну політику, а головне, акцентується увага на можливості створення прийнятної як для держави, так і для її регіонів механізми взаємодії, який враховуватиме особливості окремих територій та сприятиме найкращому використанню наявних ресурсів. У другому випадку регіональна політика звужується винятково до дій держави, тому йдеться про державну регіональну політику (State regional policy of Ukraine: the features and strategic priorities 2007, p. 118) [6, с. 118].

Дослідник А. Голіков розкриваючи державну регіональну політику, визначає її як «політику держави щодо політичного, соціального й економічного розвитку країни у просторовому (регіональному) аспекті, що віддзеркалює взаємини як між державою й регіонами, так і регіонів між собою» (Golikov 2002, p. 23) [5, с. 23]. Крім того, слід зазначити, що державна регіональна політика є важливою, але не єдиною складовою регіональної політики будь-якої держави, бо існують самостійні політики регіонів субнаціонального рівня, що відіграють усе більшу роль у територіальному розвитку країн світу. Тобто державна регіональна політика разом із політиками усіх адміністративних регіонів країни входить до складу регіональної політики, що здійснюється у державі.

Переважаюча більшість фахівців, що досліджують та розвивають теоретичне підґрунтя регіональної політики, вважають що саме «діяльність», перш за все, складає сутність цього терміна. У свою чергу Ю. Наврузов вважає, що «сучасна регіональна політика має бути визначена як така діяльність держави, що спрямована на адміністративно-економічну оптимізацію регіональної структури країни та відносин між центром і територіями з метою забезпечення збалансованого розвитку за рахунок максимально ефективного використання наявних внутрішніх і залучення зовнішніх ресурсів» (Navruzov 2001, p. 42) [12, с. 42].

Натомість В. І. Павлов використовує поняття «політика регіонального розвитку» як систему цілей щодо розвитку регіонів та заходів, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування з метою забезпечення дієздатного управління політичним, економічним і соціальним розвитком. Слід звернути увагу на те, що в разі включення до політики системи заходів, які лише мають здійснюватися в майбутньому, вони можуть розглядатися як завдання, що деталізують цілі цієї політики. А коли мова йдеться про «заходи, які здійснюються», то це і є конкретними управлінськими діями у процесі реалізації політики, навіть якщо вони стосуються створення певних умов для досягнення суб'єктом політики певної стратегічної мети (Kravchenko 2009) [11].

Отож, через механізми регіональної політики, як важливого елемента загальнонаціональної стратегії, можна активізувати внутрішні потенціали регіонів

для соціально-економічного зростання територій і держави в цілому. Саме регіональна політика може стати універсальним засобом ефективного використання внутрішніх регіональних резервів, чого важко досягти за допомогою галузевих методів управління.

Підсумовуючи особливості наукового фундаменту політичної регіоналістики, регіональну політику слід трактувати як систему заходів щодо забезпечення соціально-економічного розвитку на регіональному рівні. Ця діяльність повинна визначатися плідною співпрацею держави (центру) та регіону з огляду на існування функціональної інституційної інфраструктури. Різноманітність визначень регіональної політики свідчать про відсутність єдиного підходу до розуміння цього поняття. Основний недолік їх полягає в тому, що автори досить вільно тлумачать ключове слово терміна – «політика». В даному випадку мова йде про чітко окреслені «правила гри» в стосунках між державою та регіонами, які б, з одного боку, регламентували її вплив на регіональні процеси, а з іншого — визначали норми поведінки самих регіонів.

Бібліографічні посилання

1. Берегой Т. Багатоманітність поглядів на основні поняття регіонально-управлінської проблематики [Електронний ресурс] / Т. Берегой // Теорія та історія державного управління. – 2006. – № 2(38). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_2/R_1/Beregoi.pdf
2. Бородин О. А. Термінологічні особливості формулювання регіональної політики / О. А. Бородин // Державне управління та місцеве самоврядування тези XI Міжнарод. наук. конгресу, 24 березня 2011 р. – Х. : Видавництво ХАРІДУ НАДУ, «Магістр», 2011. – С. 47 – 49.
3. Варналій З. С. Нова парадигма регіональної політики України / З. С. Варналій // Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія, за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2007. – 538 с.
4. Васильєва О. І. Сучасний стан наукової розробки проблем регіонального управління в Україні / О. І. Васильєва // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць ОРІДУ НАДУ. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 1(37). – С. 33–37.
5. Голіков А. П. Сучасний стан та перспективи регіональної політики в Україні / А. П. Голіков, Ю. Г. Прав // Формування механізму регіонального управління в Україні : матеріали наук.-практ. конф., 29 листопада 2001 р. – Х. : Вид-во ХарПІ УАДУ «Магістр», 2002. – С. 22–24.
6. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
7. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / За ред. С. Максименка. – 244 с.
8. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні – К.: В-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.
9. Керецман В. Регіональний розвиток як предмет державного регулювання / В. Керецман // Вісник НАДУ : Регіональне управління та місцеве самоврядування. – 2003. – № 4. – С. 397–401.
10. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: теоретико-методологічні засади [Електронний ресурс] / О. Б. Коротич // Державне будівництво – 2010. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-1/doc/1/02.pdf>
11. Кравченко Т. В. Теоретичні засади державної регіональної політики / Т. В. Кравченко [Електронний ресурс] // Державне будівництво – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-2/doc/1/07.pdf>
12. Наврузов Ю. Регіональна політика в Україні: проблеми, принципи, перспективи / Ю. Наврузов // Управління сучасним містом. – 2001. – № 1–3 (1). – С. 41–50.

13. Офіційний сайт ЕС: Regional policy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europa.eu>
14. Про стимулювання розвитку регіонів : закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – 548 с.
15. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: [Монографія] / С. А. Романюк – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 112 с.
16. Рубцов В. Інструментальне забезпечення регіональної політики / В. Рубцов // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів: [статті]. – К., 2001. – С. 41–64.
17. Салтан М. П. Щодо розвитку поняття регіону [Електронний ресурс] / М. П. Салтан – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2009/Economics/50282.doc.htm
18. Словник з регіональної політики [Електронний ресурс] // Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень ЄвроРегіо Україна. – Режим доступу: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=1236>.
19. Шевченко О. Нормативно-правове забезпечення регіонального розвитку в Україні [Електронний ресурс] / О. Шевченко – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/3.htm>
20. Шпильова В. О. Експлікація поняття «регіон» в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В. О. Шпильова – Режим доступу: <http://intkonf.org/>

Голубьяк Н. Р. Сущность и научный фундамент региональной политики

В статье обобщены теоретические основы региональной политики. Автором рассматриваются основные понятия политической регионалистики, толкование указанных сроков отечественными учеными и научными европейскими стран.

Ключевые слова: регион, региональная политика, регионализация, региональное развитие, государственная региональная политика.

Golubyak N. R. Nature and science foundation of regional policy

The article deals with theoretical framework of regional policy. The author considers the basic concepts of political region studies, interpretation of these terms of Ukrainian scientists and scholars of European countries.

Keywords: region, regional policy, regionalization, regional development, state regional policy

References

- Beregoj T., 2006. Bagatomanitnist' pogljadiv na osnovni ponjattja regional'no-upravlins'koї problematiki [The variety of views on the basic concepts of regional-management issues], Teorija ta istorija derzhavnogo upravlinnja [Theory and history of public administration], № 2 (38), viewed: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_2/R_1/Beregoj.pdf
- Borodina O. A., 2011. Terminologichni osoblivosti formuljuvannja regional'noi politiki [Terminology particular formulation of regional policy], Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja tezi XI Mizhnarod. nauk. kongresu, 24 bereznja 2011 r. [Public administration and local self-government theses XI International. Science. Congress, March 24, 2011], Vidavnicтво HaRIDU NADU, «Magistr» publ, H, pp. 47 – 49.
- Derzhavna regional'na politika Ukraїna: osoblivosti ta strategichni prioriteti: Monografija [State regional policy of Ukraine: the features and strategic priorities: Monograph], 2007. NISD, K.
- Golikov A. P., 2002. Suchasnij stan ta perspektivi regional'noi politiki v Ukraїni [Current state and prospects of regional policy in Ukraine], Formuvannja mehanizmu regional'nogo upravlinnja v Ukraїni : materialy nauk.-prakt. konf., 29 listopada 2001 r. [The formation mechanism of the regional government in Ukraine: proceedings of the workshop. Conf., November 29, 2001], Vid-vo HarRI UADU «Magistr» publ, H.
- Instituti ta instrumenti rozvitku teritorij. Na shljahu do evropejs'kih principiv [Institutions and instruments of territorial

development. On the way to the European principles].

Institucijne zabezpechennja regional'noi politiki ta praktika vzaemodii organiv vladi v Ukraїni [Institutional support for regional policy and practice of interaction between authorities in Ukraine], 2007. V-vo «K.I.S.» publ, K.

Kerecman V., 2003. Regional'nij rozvitok jak predmet derzhavnogo reguljuvannja [Regional development as a matter of state regulation], Visnik NADU : Regional'ne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja [NASM Bulletin: Regional Administration and Local self-government], № 4, pp. 397–401.

Korotich O. B., 2010. Derzhavne upravlinnja regional'nim rozvitkom kraїni: teoretiko-metodologichni zasadi [State management of regional development of the country: the theoretical and methodological foundations], Derzhavne budivnictvo [State-building], № 1, viewed: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-1/doc/1/02.pdf>

Kravchenko T. V., 2009. Teoretichni zasadi derzhavnoi regional'noi politiki [Theoretical foundations of regional policy], Derzhavne budivnictvo [State-building], №2, viewed: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-2/doc/1/07.pdf>

Navruzov Ju., 2001. Regional'na politika v Ukraїni: problemi, principi, perspektivi [Regional Policy in Ukraine: problems, principles, perspectives], Upravlinnja suchasnim mistom [Management of the modern city], № 1–3 (1), pp. 41–50.

Oficijnij sajt ES: Regional policy [Official site of the European Union: Regional policy], viewed: <http://www.europa.eu>

Pro stimuljuvannja rozvitku regioniv : zakon Ukraїni vid 08.09.2005 r. № 2850-IV [On stimulating the development of regions: the Law of Ukraine of 08.09.2005 № 2850-IV], 2005, Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraїni [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], № 51, 548 p.

Romanjuk S. A., 2001. Politika regional'nogo rozvitku v Ukraїni: suchasnij stan i novi mozhlivosti: Regional'ni doslidzhennja: [Monografija] [Regional Development Policy in Ukraine: current status and new opportunities: Regional studies [Monograph]], Vid-vo UADU publ, K.

Rubcov V., 2001. Instrumental'ne zabezpechennja regional'noi politiki, Instituti ta instrumenti rozvitku teritorij. Na shljahu do evropejs'kih principiv: [statti] [Instrumental to regional policies, institutions and instruments of territorial development. On the way to the European principles: [articles]], K, pp. 41–64.

Saltan M. P. Shhodo rozvitku ponjattja regionu [On the development of the concept of the region], viewed: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2009/Economics/50282.doc.htm

Shevchenko O. Normativno-pravove zabezpechennja regional'nogo rozvitku v Ukraїni [Regulatory support for regional development in Ukraine], viewed: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/3.htm>

Shpil'ova V. O. Eksplikacija ponjattja «region» v umovah globalizacii [Explication of the concept of «region» in the context of globalization], viewed: <http://intkonf.org/>

Slovník z regional'noi politiki, Institut regional'nih ta evrointegracijnih doslidzhen' EuroRegio Ukraїna [ictionary for Regional Policy, Institute of Regional and European integration studies Euroregion Ukraine], viewed: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=1236>.

Varnalij Z. S., 2007. Nova paradigma regional'noi politiki Ukraїni [The new paradigm of regional policy in Ukraine], Ukraїna v 2007 roci: shhorichni ocinki suspil'no-politichnogo ta social'no-ekonomichnogo rozvitku: Monografija, za zag.red. Ju. G. Rubana [Ukraine, in 2007: an annual assessment of the socio-political and socio-economic development: A monograph, Ed by Y. G. Ruban], NISD publ, K.

Vasil'eva O. I., 2009. Suchasnij stan naukoivoi rozrobki problem regional'nogo upravlinnja v Ukraїni [The current state of scientific research issues of regional governance in Ukraine], Aktual'ni problemi derzhavnogo upravlinnja [Actual problems of governance], ORIDU NADU, Odesa, Vip. 1(37), pp. 33–37.

Надійшла до редколегії 12.05.2013 р.

О. Е. Гришин

*Российский университет дружбы народов*БЛОГОСФЕРА КАК ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИКИ:
АКТИВНОСТЬ И КУЛЬТУРА МОЛОДЕЖИ

Блогосфера выступает специфическим инструментом политической активности молодежи. Она обладает способностью формировать политическое сознание молодежи, влиять, управлять, манипулировать им, интерпретировать и конструировать политическое информационное пространство. Политическая культура молодежного сегмента российской блогосферы является отражением политических потребностей и интересов политически активных молодых граждан.

Ключевые слова: блог, блогосфера, политическая активность, политическая культура.

Многokrатно усилившаяся скорость информационных обменов, детерминированная качественным рывком информационно-коммуникационных технологий, актуализирует базовую потребность человека – потребность в получении и производстве информации. Развитие научно-технического прогресса, политической системы, институтов гражданского общества, политико-правовой культуры, восприятие международного опыта в настоящее время дает предпосылки активного использования относительно «новых» политических инструментов (лат. *instrumentum* – орудие для работы). Такого рода инструменты специфично влияют на ценностные ориентации населения, способствуют проявлению более высокой степени социальной и политической активности, а иногда провоцируют протестные формы политического участия. К подобным инструментам можно отнести и блогосферу (совокупность всех блогов).

На современном этапе российский сегмент Интернета и российская интернет-аудитория являются одним из самых быстрорастущих в мире. По данным ВЦИОМ на апрель 2012 года численность пользователей составила 58% от всего населения России (*The smartphone, tablet or a regular computer: how Russians go to the Internet?*, 2012) [10]. В сети существует огромное количество блогов, которые отличаются между собой тематикой, целями и информативностью. Все блоги между собой взаимосвязаны, они соединены в некую сеть путём чтения, обсуждения и передачи мыслей или новостей от одного блогера к другому. Это интерактивный многопользовательский веб-сайт, контент которого наполняется самими участниками сети. Сайт представляет собой автоматизированную социальную среду, позволяющую общаться группе пользователей, объединённых общим интересом. К ним относятся и тематические форумы, особенно отраслевые, которые активно развиваются в последнее время. Связь осуществляется посредством веб-сервиса внутренней почты или мгновенного обмена сообщениями (Prohorov A.) [8].

Блогосфера все чаще становится инновационной площадкой для обкатки новых информационных технологий в политике. Сам процесс формирования отношения к политическим событиям, лидерам, фактам становится объемнее, многомернее, когда почти одновременно высказываются и соотносят свои позиции люди с разным политическим опытом, принадлежащие к разным идейным лагерям, исповедующие разные жизненные и политические ценности. По мере развития блогосферы появляется тенденция к взаимодействию реальных и виртуальных политических сообществ, Интернет превращается в реальную политическую силу (Malinova O. Ju., 2007) [5].

В настоящее время блогосфера – это инструмент для воздействия на психику и сознание социума. Она

обладает способностью формировать, влиять, управлять, манипулировать, интерпретировать, конструировать. То есть, создавать вторичный продукт – артефакт (по сути, искусственно сделанный) в информационном пространстве. Блогосфера стала инструментом внешней и внутренней политики.

В рамках концепции американского философа Дж. Дьюи, инструментализм является разновидностью прагматизма. Эта концепция рассматривает идеи и понятия не как отражения объективной действительности, а как орудия, инструмента для упорядочивания субъективного опыта. Инструментальная функция любого субъекта вписана в технологический процесс. Технологический процесс включает в себя субъектно-объектные отношения. Эти отношения составляют множество классов ситуаций деятельности первого. Технология как инструмент здесь предстает своего рода третьим полюсом, расположенным между субъектом и объектом. Субъект формирует цели собственной деятельности и деятельности, подчиненных ему объектов, владеет информацией и ресурсами, используя по своему усмотрению, владеет средствами коммуникации и создает их, владеет опытом и знаниями и их пополняет, владеет информацией о достоинствах и недостатках своей деятельности

Конечным итогом технологического процесса является результат деятельности (продукт). Продукт – это артефакт, полученный в конце технологизации. Итог технологии может быть материализован, например, в виде воспроизводства новых знаний или действий воплощенных в реальный политический процесс, и (или) нести, в той или иной мере, слабо формализованный символический характер (например, усиление социально-политического влияния, приобретение авторитета, создание определенных черт имиджа и т. п.). Такая модель позволяет учитывать более полный и лучше дифференцированный комплекс взаимодействий по сравнению с классическими биполярными моделями («субъект-объект»).

Инструментализм, показывает Д. Н. Виг, предполагает, что инструмент – это просто средство достижения целей; всякое инструментальное (технологическое) новшество спроектировано таким образом, чтобы решить определенную проблему или служить специфической человеческой цели. Далее могут возникнуть лишь следующие вопросы: является ли первоначальная цель социально приемлемой, может ли проект быть технически выполнимым, используется ли изобретение для намеченных целей (Vig 1998, p. 5) [3, с 5].

Рассматривая блогосферу как систему, целесообразно выделить, по мнению авторов, следующие структурные элементы:

- цели, которые ставит перед собой субъект (мера их соответствия политическим целям);
- информация (мера ее соответствия современному состоянию знаний, с одной стороны, и

социально-политическим реалиям – с другой);

- предмет деятельности субъекта (мера соответствия комплексу методов, применяемых по отношению к нему);

- субъект (политик, партия) как творческая индивидуальность: он формирует цели собственной деятельности и подчиненных ему объектов, располагает информацией и ресурсами, используя их по своему усмотрению, владеет социально-политическим опытом и знаниями и их пополняет, обладает информацией о достоинствах и недостатках своей деятельности.

А. В. Маковейчук выделяет следующие функции политических блогов (Makovejchuk 2012, p. 82) [4, с. 82]:

- блоги стали цензорами традиционных медиа.

Большая часть контента политических блогов является результатом мониторинга того же медийного пространства. Политически значимое событие для блогера – это часто то, что происходит в самих медиа, а не во внемедийной реальности;

- блоги выбирают для обсуждения те новости, которые не публикуются «старыми» медиа. Новые медиа освещают те истории, которые старые предпочитают часто обходить молчанием, руководствуясь иными критериями значимости события;

- блоги известных политиков влияют на формирование политической повестки дня. Их реальная целевая группа – это не просто люди в возрасте до 35, а журналисты и профессиональные обозреватели (лидеры мнений в СМИ). Таким образом, за политическими блогами может быть очень большое будущее не столько с электоральной точки зрения, сколько с позиций формирования и контролирования политического диалога в обществе;

- блоги изменили функционирование политических позиций в публичном пространстве. В новых медиа политический успех может быть демистифицирован, сведен к простым рациональным правилам: демократия – это политическая конкуренция позиций в ходе рациональной дискуссии, в которой всегда должен быть проигравший. Все участники такой дискуссии действуют рационально, по общепринятым правилам аргументации. Однако противники этой точки зрения считают, что реально всегда аргументация искажается и что кроме рационального выбора существует еще и не менее важный выбор ценностей. Борьба ценностей, которые определяют политическую позицию, становится в блогах зачастую важнее, чем борьба аргументов. Факты представляются сквозь призму ценностей.

Молодежь – наиболее динамичная и энергичная социальная группа, она предопределяет структуру занятости и трудовую активность населения на ближайшие десятилетия. Именно этот пласт будет определять развитие общества и государства через несколько лет. Участие молодых людей в политическом процессе становится необходимостью современных реалий.

Под политической активностью молодежи мы понимаем основанное на осознании своих возможностей воздействовать на принятие политических решений стремление молодых людей реализовать эти возможности имеющимися в данной политической системе средствами и методами, осуществляемое с разной степенью интенсивности (Masterova 2009, p. 4) [6, с. 4]. Политическая активность молодежи в настоящее время проявляется и с использованием такого специфического инструмента как блогосфера.

Активность молодого человека в политике позволяет

повысить самооценку, удовлетворяя глубинные потребности личности. Это отождествляется с «политической разрядкой внутренних психологических напряжений» (Lane 1965, p. 118) [14, p. 118]. Современный зарубежный опыт политической активности молодежи показывает, что сохраняются тенденции политического участия XX века: протестность, оппозиционность, экстремизм. Российская молодежь, как правило, воспринимает негативный политический опыт своих зарубежных сверстников: неонацизм, политические «субкультуры» и т. п., и переносит некоторые их элементы в сеть. Молодые интернет-пользователи могут быть легко политически мобилизуемы при определенных условиях, а их политические взгляды эффективно использованы для решения конъюнктурных политических задач.

Особенности проявления политической активности молодежи в блогосфере обусловлены базисными критериями этой группы. А именно, незавершенностью социализации, мировоззренческим непостоянством, недостаточной социально-психологической зрелостью, легкомысленным восприятием двойственности социального бытия, стремлением к радикальному обновлению форм и способов жизнедеятельности, склонностью к проявлению различных форм максимализма и социального протеста и неумеренностью в выборе средств и способов достижения жизненных целей. В ценностной структуре сознания и поведения молодежи появляется все больше угрожающих личности элементов, таких как криминализация сознания, экстремизм, агрессивность и др. С другой стороны, социальное самочувствие современных молодых людей может быть описано в терминах «разочарование», «пессимизм», «неуверенность», «безнадежность», «растерянность» и т. п. На наш взгляд, сегодня можно иначе активировать и мотивировать современную молодежь для социально-политической деятельности. Существует также новая тенденция: отвлечения молодежи от политики, и вовлечение в социальную активность, например в волонтерство.

При исследовании инструментальной функции блогосферы весьма актуален вопрос о соотношении морально-этических принципов и рациональных средств и методов в политической активности блогеров. На наш, взгляд, эту проблему можно связать с политической культурой. В таком контексте перспективно суждение О.Ф. Шаброва: «Включаясь в политический процесс, человек мыслит и действует, соотносясь с реальной действительностью и с хранящимися в памяти ориентирующими стереотипами общественного сознания, присутствующими в политической культуре его окружения, референтной группы, общества в целом. Интуитивно и с помощью рассудка он соизмеряет с ним свои интересы и потребности, а потому не следует, как правило, ожидать прямой взаимосвязи между интересом и конкретными действиями человека в сфере политики. Если сущность человека – это культура, то сущностью человека в той ее части, которой он включен в политический процесс – человека политического, или *homo politicus*, – является политическая культура» (Shabrov 1997, p. 120–121) [11, с. 120–121].

Мы констатируем, что российская блогосфера как инструмент информационного воздействия переживает процесс созревания. Этот процесс интенсивно продолжается. Блогерами являются – политики, экономисты, музыканты, представители шоу-бизнеса и т. п. Известные в стране люди, и совсем неизвестные

граждане. Активными блогерами, как правило, являются молодые люди. Существует определенный рейтинг блогов в российской блогосфере, и он насчитывает более 52597104 (Top Blogs Runeta) [9]. Профессионализм российских блогеров растет, они привлекают большее количество читателей, затрагивают все большее количество социально-политических проблем, а зачастую и сами становятся политическими акторами, как например А. Навальный.

Исследование проблем, направлений, особенностей, возможностей использования блогов как инструмента формирования и трансформации политической реальности, общения политиков разного уровня и граждан является новой для российской политической науки. Проблема актуализируется и в связи с тем, что блоги, в подавляющем большинстве, ведутся в режиме разговорной речи. Это требует от исследователя большого аналитического потенциала, поскольку, как правило, круг обсуждаемых проблем, накал эмоций и страстей, характер общения политика с участниками блогосферы позволяет сделать не только теоретические, но и политически значимые выводы. Специфика блогосферы как сетевого феномена важна и с точки зрения ее влияния на политическую коммуникацию, и с позиций научного изучения. Не вполне верно понимать блогосферу как пример эгалитарной социальной среды. Влияние отдельных участников блогосферы на политическую сферу зависит от их персонального авторитета (Podosokorskiy) [7].

В настоящее время политические возможности блогосферы рассматривает определенный круг российских журналистов и аналитиков: О. Кашин, А. Лебедев, А. Плющев, Д. Фетисов. Они приходят к выводу о том, что личные дневники (блоги) в последние годы приобретают политический вес, но пока никто не в силах ни замерить реальный «политический вес» блогеров (особенно, если в качестве таковых выступают известные политики), ни достоверно определить причину их влияния.

В российском политико-коммуникационном пространстве блоги становятся важным инструментом политической конкуренции. Происходит сегментация сообщества российских блогеров, формирование среды гражданских журналистов. Но, на наш взгляд, вопрос, о повышении доверия к блогам, превращении их в достоверный и авторитетный источник информации, который успешно конкурирует с традиционными СМИ, неоднозначен и полемичен.

По мере роста числа блогеров и их объединений (виртуальных сообществ) сетевые дневники становятся все более значимым средством политической коммуникации. Можно прогнозировать, что взаимодействие сетевых виртуальных политических структур и традиционных политических институтов станет одной из главных тенденций развития политического Интернета, будет в разных формах находить отражение в реальном политическом пространстве. Виртуальное пространство блогосферы и реальное политическое пространство – два различных политических мира, не во всем совместимых. Авторитет и влияние в сетевых сообществах мало зависят от места занимаемого в социально-политической иерархии. И чем в большей мере традиционные средства информации превращаются в средства дезинформации, средства манипуляции общественным мнением, средства информационных войн, средства зарабатывания денег, тем меньше в них остается собственно коммуникационных

функций. Многие депутаты Государственной думы, региональных парламентов, городских дум и другие высокопоставленные чиновники уже завели сетевые дневники (Jusupovskij) [12].

Анализ российской политической блогосферы требует исследования основных характеристик состояния политической жизни. В свое время, особую популярность блоги приобрели как площадка для борьбы за социальную справедливость. При этом жесткое законодательство, регулирующее реальное политическое пространство, вводящее ограничения для электронных и печатных СМИ, способствует расширению границ функционирования блогов, активизации виртуальных дискуссий. Общественное мнение о политических событиях, лидерах, фактах, сформированное с помощью блогов, является объемным и многомерным, поскольку почти одновременно высказываются и соотносят свои позиции люди с разным житейским опытом, принадлежащие к разным идейным лагерям, исповедующие разные жизненные и политические ценности (Avcinova, Lobanov 2010, p. 7–8) [1, с. 7–8]. Противоречивость данных процессов обусловлено тем, что их аудитория ограничена кругом активных пользователей Интернета. В условиях сворачивания свободы СМИ уход в «ЖЖ» выглядит как «виртуальная эмиграция» части интеллектуалов, пытающихся найти площадку для свободного выражения своих взглядов. В блогах часто встречаются так называемые «ложные» дневники. В них используются либо имена известных политических деятелей, либо имя, похожее на реально существующий блог, с целью привлечь пользователя Интернета на свой дневник для сообщения заведомо ложной или непроверенной информации. Причем возможный посетитель может даже не догадываться о том, что он попал не на «тот блог». Для этого могут применяться аналогичный дизайн и структура дневника. Например, к ложному блогу можно отнести дневник В. В. Жириновского на jirinovski.livejournal.com и Г. А. Зюганова на zyuganov-g-a.livejournal.com (Blogosphere: the political segment 2011, p. 104–105) [2, с. 104–105].

Блогосфера сегодня выступает дополнительным, а иногда и замещающим инструментом, восполняющим основополагающие функции СМИ (информирование, политическая социализация, идеологическая функция, формирование в общественном сознании того типа государственного устройства, который соответствует российской ментальности) в политической системе, которые, как правило, реализуются недостаточно.

Блогосфера создает «новый информационный мономир», особую «виртуальную инфосферу», обладающую чертами глобальности, как принципиально новую среду пребывания современного человека. Ее отличительными особенностями становятся универсальность и тотальность распространения. Однако информация, представляемая в блогах, не всегда выступает носителем смысла, чаще она им манипулирует и симулирует его наличие, образуя вместо сферы, удваивающей реальность, «имитационную гиперреальность».

В настоящее время, блогосфера как инструмент позволяет формировать настроения и изучать мнения блогеров по отношению к различным сферам жизнедеятельности общества, рекламировать идеи, символы, взгляды, создавать аргументационную базу для решения существующих политических проблем,

внедряют агентов PR-влияния, осуществляют обратную связь, взаимодействовать с определенной (выделенной) аудиторией, с целью создания позитивного (негативного) имиджа политических акторов, проводить мониторинг общественного мнения и т. п. С другой стороны, влияние блогов не стоит преувеличивать. Но иногда, блогосфера выступает одним из эффективных инструментов, наряду с другими, например при формировании гражданских и политических позиций индивидов и социума в целом, взаимодействия власти и общества, каналом политической социализации личности и политической мобилизации молодежи. Российские политические события конца 2011 – начала 2012 годов в достаточной мере это подтверждают.

Так, например, можно утверждать, что в ситуации предвыборной кампании, блогосфера испытывала соблазн продемонстрировать свои возможности воздействия на массовое политическое сознание. Зачастую они были многократно увеличены в случае объединения со СМИ. Но даже мощный кумулятивный эффект тотального информационного воздействия бывает краткосрочным, если данное влияние, не подкрепленное реальной политикой, воспринимается массовым сознанием как обман. Подобная ситуация иногда приводит к отчуждению политически активных граждан от блогосферы.

Акцентируя внимание на вышеперечисленных особенностях блогосферы, сделаем следующие выводы:

- двойственность и противоречивость общественного мнения в выражении своего отношения к блогосфере отражает сложную и неоднозначную позицию этого инструмента в обществе;

- задача совместить в своей работе принципы профессиональной и гражданской этики решается блогерами совершенно по-разному, равно как по-разному понимаются роль и функции блогосферы в российском обществе и сегодняшние интересы самого общества;

- в оценках деятельности блогосферы граждане разделились преимущественно в соответствии со своими политическими пристрастиями: негативные оценки характерны в большей степени для респондентов, оппозиционно настроенных к нынешнему курсу политического и экономического развития России.

Таким образом, политическую активность молодежи в блогосфере целесообразно рассматривать через критерии качественных особенностей современной политической системы, которые характеризует результат взаимодействия политических институтов, социально-экономических интересов и сил, национально-культурных традиций и политической культуры. Блогосфера является специфическим инструментом политической активности молодежи, формирования ее сознания, идеологических, политических, экономических, эстетических представлений и установок, актуальных с точки зрения социально-политических субъектов.

Библиографические ссылки

1. Авцинова Г. И. Блогосфера как политическая технология и ее возможности / Г. И. Авцинова, И. А. Лобанов // Научные исследования кафедры политологии и социальной политики: Сборник научных трудов. Вып.3 – М.: РГСУ, АПКППРО, 2010.
2. Блогосфера: политический сегмент // Технологии политической деятельности: опыт, проблемы, приоритеты: Монография, под общ. ред. О. Е. Гришина, Г. И. Авциновой. – М.: РГСУ; АПКППРО, 2011.
3. Виг Д. Н. Технология, философия и политика / Д. Н. Виг

// Традиционная и современная технология: (филос.-методол. анализ) – М., 1998

4. Маковейчук А. В. Блогосфера как новый инструмент формирования и продвижения имиджа субъектов политической деятельности в современной России / А. В. Маковейчук // Развитие политических институтов и процессов: зарубежный и отечественный опыт: материалы III Всероссийской научно-практической конференции – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2012.

5. Малинова О. Ю. Отчет о заседании семинара «Политические идеи и идеологии в публичной сфере», Москва, 14 мая 2007 года. [Электронный ресурс] / О. Ю. Малинова – Режим доступа: &

6. Мастерова Ю. И. Политическая активность российской молодежи в условиях распространения информационных технологий / Ю. И. Мастерова // Автореф. дис. канд. полит. наук. – М., 2009.

7. Подосокорский Н. Н. Партийная активность в социальных сетях [Электронный ресурс] / Н. Н. Подосокорский – Режим доступа: <http://blog.greensmm.ru/?p=281>

8. Прохоров А. Социальные сети и Интернет. [Электронный ресурс] / А. Прохоров – Режим доступа:

9. Рейтинг блогов Рунета. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.blogs.yandex.ru/top>

10. Смартфон, планшет или обычный компьютер: как россияне выходят в интернет? / Еженедельный опрос «Омнибус ВЦИОМ» / Пресс выпуск №2002, 18.04.2012. [Электронный ресурс] – Режим доступа:

11. Шабров О. Ф. Политическое управление: проблема стабильности и развития / О. Ф. Шабров – М., 1997.

12. Юсуповский А. Политика и блогосфера: особенности русского виртуального Гайд-парка [Электронный ресурс] / А. Юсуповский – Режим доступа: http://www.russ.ru/politics/temy/russkaya_politsistema

13. Политика. XXI век. Инновационные технологии. Монография, под общ. ред. М. Г. Анохина, В. М. Платонова, О. Е. Гришина. – М., 2013.

14. Lane R. A. Political Life and How People Get involved in Politics. – N.Y., 1965.

Гришин О. Е. Блогосфера як інструмент сучасної політики: активність і культура молоді

Блогосфера виступає специфічним інструментом політичної активності молоді. Вона має здатність формувати політичну свідомість молоді, впливати, управляти, маніпулювати ним, інтерпретувати і конструювати політичне інформаційний простір. Політична культура молодіжного сегменту російської блогосфери є відображенням політичних потреб та інтересів політично активних молодих громадян.

Ключові слова: блог, блогосфера, політична активність, політична культура.

Grishin O. E. The blogosphere as a tool of modern politics: the activity and the culture of the young people

The blogosphere acts as a specific tool for the political activity of young people. It has the ability to shape the political consciousness of young people to influence, manage, manipulate, interpret and construct political information space. The political culture of the youth segment of the Russian blogosphere is a reflection of the political needs and interests of politically active young people.

Keywords: blog, blogosphere, political activity, political culture.

References

Avcinova G. I., Lobanov I. A., 2010. Blogosfera как politicheskaja tehnologija i ee vozmozhnosti [The blogosphere as a political tool and its capabilities], Nauchnye issledovanija kafedry politologii i social'noj politiki: Sbornik nauchnyh trudov [Research Department of Political Science and Social Policy]. Vyp.3, RGSU, APKIPPRO, M.

Blogosfera: politicheskij segment [Blogosphere: the political segment], 2011, Tehnologii politicheskoy dejatel'nosti: opyt, problemy, priority: Monografija, pod obshh. red. O. E. Grishina,

G. I. Avcinovoj [Technology political activity: experience, problems and priorities: Monograph under Society. Ed. OE Grishina, GI Avtsinova], RGSU; APKiPPRO, M.

Vig D. N., 1998. Tehnologija, filosofija i politika [Technology, Philosophy, Politics], Tradicionnaja i sovremennaja tehnologija: (filos.-metodol. analiz) [Technology, Philosophy, Politics, Traditional and modern technology: (filos.-methodology. Analysis)], M.

Makovejchuk A. V., 2012. Blogosfera kak novyj instrument formirovaniya i prodvizheniya imidzha sub'ektov politicheskoy dejatel'nosti v sovremennoj Rossii [The blogosphere as a new instrument for shaping and promoting the image of subjects of political activity in modern Russia], Razvitie politicheskikh institutov i processov: zarubezhnyj i otechestvennyj opyt: materialy III Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Development of political institutions and processes, foreign and domestic experience: Materials III All-Russian Scientific Conference], Izd-vo Om. gos. un-ta, Omsk.

Malinova O. Ju., 2007. Otchet o zasedanii seminaru «Politicheskie idei i ideologii v publichnoj sfere», Moskva, 14 maja [Report on the meeting of the seminar «Political ideas and ideology in the public sphere», Moscow, May 14], viewed: <http://rapn.ru/?grup=595&doc=2187>

Masterova Ju. I., 2009. Politicheskaja aktivnost' rossijskoj molodezhi v uslovijah rasprostraneniya informacionnyh tehnologij. Avtoref. diss. [The political activity of the Russian youth in terms of information technology, Author. diss.], M.

Podosokorskij N. N. Partijnaja aktivnost' v social'nyh setjah UDK 217

[Party activity in social networks], viewed: <http://blog.greensmm.ru/?p=281>

Prohorov A. Social'nye seti i Internet [Social networks and the Internet:], viewed: <http://www.compress.ru/article.aspx?id=16723&iid=776>

Rejting blogov Runeta [Top Blogs Runeta], viewed: <http://www.blogs.yandex.ru/top>

Smartfon, planshet ili obychnyj komp'yuter: kak rossijane vyhodjat v internet? [The smartphone, tablet or a regular computer: how Russians go to the Internet?], 2012, Ezhenedel'nyj opros «Omnibus VCIOM» [Weekly Poll «Omnibus polls»], viewed: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=112716>

Shabrov O. F., 1997. Politicheskoe upravlenie: problema stabil'nosti i razvitiya [Political governance: the problem of stability and development], M.

Jusupovskij A. Politika i blogosfera: osobennosti russkogo virtual'nogo Gajd-parka [Policy and the blogosphere: features Russian virtual Hyde Park], viewed: http://www.russ.ru/politics/temy/russkaya_politsistema

Politika. XXI vek. Innovacionnye tehnologii. Monografija [Policy. The twenty-first century. Innovative technology. Monograph], 2013., pod obshh. red. M. G. Anohina, V. M. Platonova, O. E. Grishina, M.

Lane R. A., 1965. Political Life and How People Get involved in Politics, N.Y.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

В. В. Дементьева, А. П. Кваша

Донбасская государственная машиностроительная академия

СТАНОВЛЕНИЕ ХРИСТИАНСКОЙ ЦЕРКОВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ВАЖНЕЙШЕГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА КИЕВСКОЙ РУСИ

На протяжении веков универсальной, консолидирующей, мотивационно-инспирирующей силой во многих общественных системах выступала церковь. Поэтому ее мощный духовный потенциал становится особенно остро востребован в периоды общественных кризисов, трансформаций и нестабильности. Однако он до сих пор остается до конца не изученным и не исследованным в отечественной политологической мысли. Особенно мало исследованным остается такой важный поворотный момент в истории христианской церкви, как начало ее преобразование в один из основных политических институтов политической системы древнерусского общества. Изучению данного факта и посвящена предлагаемая статья.

Ключевые слова: церковная организация, политические функции, политическая система общества, государство, культурная дифференциация.

В науке не установлены конкретные даты возникновения церковной организации на Руси. Ряд исследователей (Е. Е. Голубинский, М. Д. Приселков, В. О. Пархоменко) рекомендуют вести отсчет с 1037 г., когда в летописной статье впервые появляется упоминание о начале строительства церкви Святой Софии и церкви Благовещения Святой Богородицы «на Золотых Воротах», т. е. в Киеве. Существует также много других предположительных дат, среди которых мнение польского историка А. Поппе, который выставляет аргументы в пользу того, что первая митрополия в Киеве появилась сразу же после провозглашения христианства государственной религией Руси. Ссылаясь на свидетельства византийских источников, в которых содержится перечень всех митрополитских кафедр, подчиненных Константинополю, он датирует возникновение первой митрополии временем не позднее 997 г.

Наиболее важной считается дата возникновения именно церковной иерархизированной структуры, а не построение первого храма на Руси, поэтому отсчет церковной истории следует начинать с момента возникновения митрополии как структурированной церковной единицы, институализированной и обладающей качествами организации.

Другие исследователи, делая ударение на

идеологических элементах принятия христианства на Руси, процесс создания и укрепления церковной организации соединяют с длительным процессом утверждения христианской православной идеологии.

Например, О. М. Рапов в своем исследовании «Русская церковь в IX-первой трети XII века» не выделяет конкретно датировку становления церковной организации на Руси, а отмечает лишь моменты постройки отдельных храмов, которые сыграли определенную роль в утверждении христианства в качестве государственной религии. Опираясь на летописи, О. М. Рапов сообщает, что «на Руси было принято отмечать различные знаменательные события храмовым строительством» (Рапов 1988, р. 243) [1, с. 243], о чем в самой летописи, именуемой «Жития князя Владимира», сказано: «...и тогда обещаея Володимер поставити церковь святого Преображенья, бо то в ть день Преображенье Господне, егда си бысть сеча. Избыв же Володимер сего, постави церковь...». Появление подобного рода церквей отмечается историками задолго до официальной христианизации Руси.

В «Повести временных лет» указано, что в 991 г. были заложены основы первого христианского храма – церкви Успения Богородицы. Этот храм великий князь Владимир доверил Анастасию Корсунянину, с которым, согласно летописи, он поддерживал дружеские отношения и очень часто общался на религиозные темы.

Церковь была освящена в 996 г. и одной из основных ее функций являлась «охрана государственных и церковных Святых» (Моця, Ричка 1996, р. 241) [2, с. 241]. Собственно, многие из первых древнерусских храмов являлись не только центрами религиозного культа, но и своеобразными памятниками каким-то важным событиям, а также людям, их основавшим, давшим им богатые дары – поминки по себе. Так, например, киевская Десятинная церковь сразу же после постройки, как отмечает О. М. Рапов, превратилась в такой музей-памятник Корсунскому походу, крещению Руси и самому князю Владимиру. Таким же музеем был и Успенский собор в городе Владимире-Залесском, где были выставлены для всеобщего обозрения одежды древних князей, иконы, книги, драгоценная утварь, пожертвованные храму представителями русской феодальной знати.

Безусловно, строительство первых храмов сыграло значительную роль в общем процессе христианизации Руси, и с момента своего возникновения первые церкви выполняли некоторые социальные, культурные и политические функции, которые имели позитивное влияние в целом на формирование и утверждение христианской идеологии, чем косвенно укрепляли и оформляли процесс становления киевской государственной организации.

На процесс становления церкви значительное влияние оказала также византийская модель объединения церкви и власти.

В качестве примера можно рассмотреть значение Новгородского Софийского собора, который представлял собой не только религиозный, но и политический центр города (в нем принимали великих русских князей, избирали новгородских архиепископов, возле него собиралось вече), а также «все, что создавалось «преудивительного» в Новгороде и привозилось из «заморских стран», шло в Софийский собор» (Nikitina 1967, р. 6–7) [3, с. 6–7]. То есть религиозные святыни и святыни государства (и духовные, и материальные) сливаются в представлениях русичей и имеют общий смысл и равную ценность.

Конечно, нельзя отрицать, что для христианских церквей (Восточной и Западной), успевших уже «неофициально» разделить к тому времени, распространение своего влияния на нехристианские народы и в социальном, и в политическом, и в экономическом плане сулило определенные выгоды. Но, при этом следует учитывать и выгоды самой Киевской Руси, стоявшей в тот период на геополитическом и культурном распутье. А также следует учесть, что во второй половине X века в Киевской Руси уже сформировались феодальные отношения. Язычество, как форма родоплеменной идеологии, уже не соответствовало новой социально-политической ситуации.

В «Повести временных лет» рассказывается о так называемом «испытании различных вер» князем Владимиром. Владимир созвал своих бояр и градских старцев, рассказал им о приходе к нему мусульманских, иудейских, католических и православных проповедников и попросил совета у своих приближенных, какую религию следует принять Руси. Бояре и старцы посоветовали князю послать своих мужей в различные страны для испытания «кто како служить богу». Возвратившись, мужи сообщили, что их наиболее впечатлила служба в греческой церкви» (Rapun 1988, р. 218) [1, с. 218].

Что касается иудаизма и ислама, то и без «дальних

походов» культурное несоответствие данных религиозных систем славянской цивилизации очевидно. Выбор разумно было принять либо в пользу католической идеологии, либо в пользу православной. И Восточная, и Западная церкви, как уже отмечалось, в качестве средства упрочения своего геополитического влияния видели религию. Следовательно, принятие христианства, хоть Византийского, хоть Римского, неминуемо должно было бы привести к тому, что русские великие князья попали бы в вассальную зависимость от византийских или римских императоров, которые через Церковную организацию стали бы навязывать правителям Руси свою волю. В силу историко-политических обстоятельств этого не произошло.

Укрепление феодальных порядков и феодальной стратификации на Руси (то есть вертикальной соподчиненности всех членов социальной системы, высшей точкой которой мог быть только Бог) одновременно делегитимировало старые общественные установки, правила, отношения и Богов, олицетворяющих их. Однако этот процесс не был безболезненным. По мнению большинства историков, в некоторых регионах Руси христианство буквально навязывалось, а в некоторых землях, например, Новгородских, Суздальских, социальные протесты против новой веры принимали вид религиозно-политической борьбы. Так или иначе, но церковь в данном случае нельзя выставлять виновником социальных протестов и беспорядков. Напротив, имеются факты, подтверждающие, что церковь выполняла функцию стабилизации общественной системы в период ее трансформации в феодальное общество. Так, например, церковная организация, проводила достаточно гибкую политику, в которую включался и такой момент как защита наиболее обездоленных категорий населения древнерусского государства. Как отмечают в своих исследованиях О. П. Моця и В. М. Ричка, доступными ей методами она выступала против своеволия феодалов, жестких поборов с народа, крайностей общественной жизни того времени. Такая деятельность, конечно, не была абсолютно результативной, но все-таки объективно способствовала сглаживанию социальных противоречий и сохранению относительно стабильной и спокойной ситуации в стране.

Все вышеизложенные функции церкви касались внутренней жизни Киевской Руси. Однако церковь играла также важную роль и на макрополитическом уровне. Например, некоторое время она выполняла функцию утверждения автономии и независимости государства Киевская Русь. Одним из самых актуальных вопросов в период правления Владимира было сохранение Киевской Русью автономности и независимости от Византии. Факт принятия христианства кроме положительных сторон имел и отрицательные. Как уже отмечалось, у Византии имелись свои политические планы по поводу славянских земель – и культурно-религиозная зависимость Руси могла достаточно быстро трансформироваться в зависимость политическую. Причем эта проблема касалась бы не только Руси, но и других славянских государств, таких как Польша, Чехия, Сербия. Правители этих стран стремились утвердить свою культурную независимость путем создания собственной церковной епархии или даже отдельной автокефальной (самостоятельной) церкви. Поэтому совершенно неслучайно в церковно-исторических источниках, которые по мнению ряда историков являются поздним компонажем исторических текстов, подчеркивается

самостоятельность решения князя Владимира по поводу принятия христианства на Руси, а сам князь, стремясь избежать влияния присланного из Греции митрополита на государственные дела, отводит ему второстепенную роль в иерархии сакрально-политического соподчинения общественных субъектов, определив местом его пребывания окраинный город Переяслав. Владимир опасался, что власть митрополита со временем может выйти из-под контроля и захлестнуть мощным духовно-идеологическим давлением княжескую власть. Именно поэтому на золотых и серебряных монетах Владимира Святославовича правитель изображался с короной на голове и с крестом в правой руке. А изображение Христа и надпись «Владимир на престоле» придавали княжеской власти сакральную силу, подчеркивая освященные свыше полномочия и право на исключительную власть.

После крещения Руси всё богатство идей христианской этики стало, по сути, теоретической основой формирования таких социально-политических приоритетов, как государственная независимость, единство, справедливость, честность, законность и т. п.

Фактически в средневековой Руси не было такой области жизнедеятельности, которая была бы свободна от религиозных установок. Если говорить об этике, то идеология христианской церкви существенно повлияла на формирование и развитие этических воззрений первых древнерусских мыслителей.

Одним из талантливейших среди них считается князь Владимир Мономах. В его трудах, самый популярный из которых называется «Поучения», отображен процесс возникновения новой морали. В форме наставлений своим сыновьям-князьям Мономах изложил идеи по поводу мудрого управления государством. Среди наставлений наиболее важными являются следующие:

- не творить самим и запрещать чиновникам творить беззакония; то есть подчиняться законам, которые через князя установлены самим Богом;
- не потворствовать злу; злодеи будут уничтожены, «а те, кто надеется на Господа, будут владеть землёй. ...И не станет нечестивого, будет искать он место своё и не найдёт его» (Political Science 1994, p. 80) [4, с. 80].
- необходимость каждого (не зависимо от социального положения) заботиться о славе и могуществе державы; в противном случае человека ожидает проклятие небесное и проклятие собственного народа;
- призыв к смелости и самоотдаче: все пути человеческие определены Богом, поэтому в честном бою ничего плохого не может случиться с человеком, если не будет на то воли Божьей...;
- необходимость сохранения мира внутри страны и за её пределами. Таким образом, политические воззрения Владимира Мономаха впитали в себя основы христианской этики (они буквально построены на библейских выводах, что прослеживается даже при построении фраз в мономаховских «Поучениях») и явились выражением норм политической культуры периода существования Киевской Руси.

Из данного документа видно, что церковь и государство в то время были взаимозависимы. Даже их организационные структуры были по своим иерархическим образцам похожи. Ряд функций политической системы общества они выполняли вместе (например: интегративную, культурно-воспитательную, регулятивную, организационную и т. п.).

Со временем на смену относительно единой раннефеодальной монархии в Киевской Руси стало

устанавливаться полицентрическое политическое устройство, признаки которого наиболее ярко проявились в XII столетии, после смерти Мстислава.

Наряду с процессами децентрализации в стране начали проявляться также тенденции раздробления и церковной власти. Можно сказать, что кроме стабилизирующих факторов, церковь инициировала проявление одновременно и дестабилизирующих элементов в социальной жизни. Характерной в этом смысле считается церковно-политическая борьба, которую в 60-е годы XII столетия развернул владими́ро-суздальский князь Андрей Боголюбский. Посредством распространения религиозных мифов, скрываясь за ширмой религиозного благочестия, Боголюбский преследовал реальные политические цели: «чудесной Владимирской иконе Божьей Матери «не нравится» пребывание на Киевской земле» (Мосја, Richka 1996, p. 35) [2, с. 35]; получается, Киев начал утрачивать статус священного города – центра православия... Политическим подтекстом стало стремление к перенесению столицы Руси во Владимир-на-Клязьме, где для этих целей была предпринята попытка установить автокефальную митрополию.

Однако эта идея не получила поддержки в Константинополе, хотя Андрей Боголюбский и его брат Всеволод продолжили настаивать на том, чтобы Северо-Восточная Русь стала центром православия.

Таким образом, именно через церковные структуры осуществлялась национальная и культурная дифференциация, которая со временем привела к возникновению новых государственных образований. Эта особенная, хотя и малозаметная, функция церкви может считаться характерной для периода децентрализованной христианской Руси.

Особое место в структуре древнерусской церковной организации занимали монастыри. Первые из них появились, очевидно, при Ярославле, 1019 – 1054 г. Преимущественно монастыри можно рассматривать как первые институты социальной защиты населения: под их опекой находилась большая группа социально и материально обездоленных людей. Именно благодаря существованию монастырей церковь могла реально вмешиваться во внутригосударственную жизнь. Например, сдерживать своеволие светских правителей и судов, защищая обиженных и обманутых, укрывая преследуемых, излечивая больных.

Как уже отмечалось, история церкви прочно связана с историей самого государства, поэтому изменения в государственной жизни неизбежно влекли за собой изменения в направленности функциональной деятельности церкви.

Следующим важным этапом в трансформации церковной организации стал период татаро-монгольского нашествия. В 1237–1241 годах церковь переживала такое же состояние разрухи и опустошения, что и большинство регионов Киевской Руси: в местах боевых действий разрушались храмы, грабились монастыри, иногда физическая расправа постигала монахов и средние чины духовенства. Все эти акции зафиксированы в летописях о событиях, происходивших на пути орд Батые. Возвратившись из похода на Запад, монголы основали (приблизительно в 1243 г.) собственное милитаристское образование, со временем названное Золотой Ордой. Его правители на правах завоевателей навязали русским князьям свой сюзеренитет. Во второй половине XIII –XIV ст. Русь и особенно её северно-западные земли продолжали тер-петь ордынское военно-

политическое вмешательство. Но при этом можно говорить только об экономическом ущербе церковной организации, зато в морально-духовном плане её сила и влияние существенно возросли. Церковь действительно проявила свою политическую и идеологическую мощь. По мнению многих исследователей, «во второй половине XIII ст. наблюдается резкое возрастание популярности христианского вероучения и его распространение среди народных масс» (Мосжа, Ричка 1996, р. 146) [2, с. 146]. В глазах народа церковь стала единой наследницей духовных ценностей, символом державного единства и его связи со всем христианским миром.

Также следует отметить тот факт, что в отличие от светской власти, древнерусская церковь в период татаро-монгольского нашествия, напротив, получила большую свободу действий. На протяжении первых десятилетий после монгольского завоевания она поддерживала антиордынскую княжескую коалицию, лидерами которой были Данила Галицкий и великий князь Андрей Ярославич.

Со временем церковь становится более сильным противником Золотой Орды, поэтому ряд чисто политических интересов заставил монгольских ханов подкорректировать свои отношения с русской церковью: церковная организация получила защиту своих социальных прав, некоторые экономические льготы, а также содействие в решении различных внутриорганизационных проблем. Восстановлен был статус Киева как общерусского церковного центра, места объединения государственной и церковной власти. Улучшение официальных отношений между церковью и правителями Золотой Орды позволило основать в ордынском политическом центре – Сарае – православную епископскую кафедру. Благодаря этому событию древнерусские князья смогли поддерживать через сарайского владыку постоянные контакты с правительством Орды. Церковь стала посредником, арбитром в отношениях воюющих государств.

Золотоордынские ханы, провозглашая веротерпимость, рассчитывали использовать церковь в качестве авторитетного посредника при установлении международных контактов с христианскими странами. На этом основании и строились все религиозно-церковные привилегии (освобождение духовенства от податей и повинностей; неприкосновенность церковно-монастырских землевладений и т. п.).

Одновременно, как отмечают в своих исследованиях О. П. Моця и В. М. Ричка, церковь являлась носителем патристических традиций и её роль в этом смысле нельзя игнорировать. Можно при этом обратить внимание, в качестве примера, на обращение митрополита Кирилла, провозглашенное на всерусском церковном соборе в 1273 году, где было акцентировано внимание церковных иерархов на разрушительных последствиях нашествия орд Батые и на страданиях народа Руси под гнётом чужеземцев.

Велико было влияние православной церкви и на ход процессов формирования в пределах Руси трёх новых государственных образований. Начало этим процессам положило смещение религиозных центров; инициатором первого из них был митрополит Кирилл II. Митрополиту удалось нарушить предписания, согласно которым он должен проживать при дворе «киевского» князя, и он фактически перенёс свою деятельность на земли Северо-Восточной Руси. После смерти Кирилла II константинопольский патриархат

назначает митрополитом на киевскую кафедру Максима. После церковного собора (1284 г.), по малоизученным причинам, митрополит был вынужден перенести свою кафедру из Киева во Владимир (Юго-Запад Руси). Некоторые исследователи объясняют это тем, что Максим не вынес татарского насилия и скучных условий своего сосуществования в Киеве.

Однако планы церковной верхушки по смещению религиозного центра не удалось развернуть, т. к. в XIV веке православные епархии оказались под властью главы княжества Литовского – князя Ольгерда, которому удалось покорить земли Среднего Приднепровья и Подола и присоединить их к Великому княжеству Литовскому. Таким образом, митрополиты «киевские и всея Руси» стали, по сути, главами церкви Северо-Восточной Руси. Со временем развернулся большой церковно-политический конфликт, за которым стояли личные амбиции русских князей и, не в меньшей мере, амбиции церковных иерархов, каждый из которых претендовал на всерусское главенство собственной церковной организации, что повлекло бы за собой расширение поля влияния на все русские земли.

Врезультатеисторикамиконстатируетсявозникновение трёх отдельных митрополий – религиозных центров: Киев, Владимир, Галич – в границах прежде единой церковной организации. Религиозное разделение стало важнейшим этапом в разделении политическом и послужило началом культурно-этнического отделения некоторых земель Руси.

Церковно-политическое противостояние, наблюдавшееся главным образом между землями Юго-Западной и Северо-Восточной Руси, зафиксировано в актах Константинопольской патриархии, где встречаются такие термины как «Малая Русь» и «Великая Русь». Нельзя, конечно, сказать, что эти термины наполнены этнографическим или национальным содержанием, однако они являются важным штрихом, обозначившим начало формирования на юго-западных и северо-восточных землях новых государственно-политических образований.

Установление церковно-административного (а также политического) разделения Руси вызывало несогласие и противодействие со стороны Византии. Византийская церковная организация на правах покровителя (церкви-матери) тормозила процессы формирования национальной государственности у народов православной конфессии. Константинопольский патриарх неоднократно выступал за сохранение единой церковной организации и единой светской власти на Руси: «Не на добро и не на пользу им будет, если и церковная область распадется на многие части, что, напротив, единый для всех митрополит будет как бы связью, соединяющей их с ним и между собою, установит там одну власть духовную, за невозможностью привести к единству власть мирскую» (Мосжа, Ричка 1996, р. 166) [2, с. 166].

Церковная независимость в этот период означала также и политическую независимость, и наоборот.

Собственно, поэтому и великий литовский князь Ольгерд стремился, чтобы церковно-административные владения соответствовали политическим границам, в пределах которых распространялась его власть. Этого добивались и другие князья (например, Роман, польский король Казимир, во власти которого находилась тогда Галичина и Волынь).

Приблизительно по такому же принципу развивались

события в Московском княжестве (1376 г.), когда великий князь Дмитрий Иванович, не желая политического воссоединения Руси, стремился к обособлению местной митрополии, высказав открытый протест против установленной Константинополем кандидатуры. Выдвинув собственную кандидатуру на пост митрополита «киевского и Великой Руси», князь направил в Византию посольство, которому удалось добиться «не только утверждения великорусской» национальной церкви, но и права выбора князьями её главы...» (Мочя, Richka 1996, p. 201) [2, с. 101].

Таким образом, в период церковно-политической борьбы Москва решительно продемонстрировала своё влияние на политику Константинополя, отстояв автокефалию своей церкви, а также Галич, князь которого сумел добиться обновления Галицкой митрополии. Отношения между тремя митрополиями на протяжении XIV – нач. XV столетий были напряженными в силу политической ситуации, которая имела своим следствием полный социально-политический разрыв, закрепленный разрывом церковным, а также образование двух этнополитических общностей, что придавало двум частям русского православия целиком своеобразную государственно-этническую окраску и статус.

Эпоха Киевского христианства завершилась татаро-монгольским нашествием и перенесением резиденции киевских митрополитов на север, с чего и началось преобразование Киевской митрополии в Московскую. С этого момента история киевского (украинского) и московского (русского) православия разделилась.

Бібліографічні посилання

1. Рапов О.М. Русская церковь в IX – первой трети XII века. Принятие христианства / О. М Рапов – М.: Высш. школа, 1988. – 416 с.
2. Мочя О. П., Київська Русь: від язичництва до християнства / О. П. Мочя, В. М. Ричка – Київ: Глобус, 1996. – 224 с.
3. Никитина Ю. И. Софийский собор / Ю. И. Никитина – Л.: Лениздат, 1967. – 32 с.
4. Політологія / За ред. О. І. Семківа. – Львів: Світ, 1994. – 592 с.
5. Євсєєва Т. М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні / Т. М. Євсєєва // Український історичний журнал. – 1999. – №2 (425).
6. Wardlaw G. Political Terrorism. Theorie Tactics and Countermeasures / G. Wardlaw – Gamb., 1982. – P. 51

Дементьєва В. В., Кваша О. П. Становлення християнської церковної організації як найважливішого політичного інституту Київської Русі

Впродовж століть універсальною, консолідуючою, мотиваційно-інспіруючою силою в багатьох суспільних системах виступала церква. Тому її потужного духовного потенціалу в рамках політичного функціонування особливо гостро потребують періоди суспільних криз, трансформацій і нестабільності. Проте, цей потенціал й досі залишається мало вивченим та дослідженим у вітчизняній політологічній думці. Зокрема, мало дослідженим залишається такий важливий поворотний момент в історії християнської церкви, як початок перетворення церковної організації в один з головних політичних інститутів соціально-політичної системи давньоруського суспільства. Дослідженню даного феномену і присвячена пропонована стаття.

Ключові слова: церковна організація, політичні функції, політична система суспільства, держава, культурна диференціація.

Dementieva V., Kvasha A. Genesis of the Christian church organization as the key political institution of the Kievan Rus
The Church was the universal, unifying, motivational and

inspiring force in many social systems for centuries. So its powerful spiritual potential is particularly acute in demand in times of social crises, transformations and instability. However, this potential is still not fully known, and was not used in the national political science practice. Such an important moment in the history of the Christian church as the beginning of its transformation into one of the main institutions of the political system of ancient society is especially little studied. The proposed article is devoted to the exploration of this fact.

Since its formation and development of ecclesiastical organization of Kievan Rus became actively involved in political life and quickly became avatar the state, contributing to its formation, integration, consolidation and development.

However, this process wasn't painless. According to most historians, in some regions of Rus Christianity was literally forced upon, and in some states, such as Novgorod, Suzdal, social protests against the new religion took the form of religious and political struggle. But in this case the church should not be put to blame of social protests and irregularities. On the contrary, there is evidence that the church has served as the stabilization of the system during its transformation into a feudal society.

For example, the church organization had sufficiently flexible policy, which includes the protection for the most disadvantaged groups of the population of the Old Russian state. With methods available to her, it rose against the feudal arbitrariness, hard extortions from the people and extremes of the social life of the time. Such activity, of course, was not completely effective, but still objectively helped to smooth the social contradictions and maintain a relatively stable and peaceful situation in the country.

This article is particularly pointed out to such political functions of the church, as legitimating, integrative, culture-translating, philosophical, communicative, psychotherapeutic and educational. This function certainly evolved over time, depending on the prevailing historical and political situation (for example, the balance of political forces, the national interest, national status of the church, etc.).

Keywords: church organization, the political functions, the political system of the society, the state, cultural differentiation.

References

1. Rapov O. M., 1988. Russkaja cerkov' v IX – pervoj treti XII veka. Prinjatje hristianstva [Russian church in the ninth century – the first third of the XII century. The adoption of Christianity], Vyssh. shkola publ, M.
2. Mochja O. P., Richka V. M., 1996. Kiïvs'ka Rus': vid jazichnictva do hristijanstva [Kievan Rus, from paganism to hristiyanst Islands], Globus publ, K.
3. Nikitina Ju. I., 1967. Sofijskij sobor [St. Sophia Cathedral], Lenizdat publ, L.
4. Politologija [Political Science], 1994, Za red. O. I. Semkiva, Svit publ, L'viv.
5. Yevseeva T. M., 1992. Cerkovna elita ta її rol' u procesi formuvannja politichnoï samosvidomosti v Ukraïni [Ecclesiastical elite and its role in the formation of political consciousness in Ukraine], Ukraïns'kij istorichnij zhurnal [The Ukrainian Historical Journal], №2 (425).
6. Wardlaw G., 1982. Political Terrorism. Theorie Tactics and Countermeasures, Gamb.

Надійшла до редколегії 14.05.2013 р.

Л. О. Дорош, М. К. Хім

Національний університет «Львівська політехніка»

УКРАЇНА ТА ЄС: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ВИКЛИКИ СПІВРОБІТНИЦТВА

Проаналізовано виклики співробітництву України і Європейського Союзу, визначено перелік політичних проблем, які стоять на шляху європейської інтеграції України, зокрема, порушення Конституції й прав людини, вибіркове правосуддя і корумпованість судової системи загалом, корупція у сфері державних закупівель, вибори, які не відповідають критеріям демократії тощо. Стверджується, що для уникнення зовнішньополітичних загроз та подолання викликів, пов'язаних із втратою шансу інтеграції до ЄС, Україна повинна розробити чітку державну стратегію інтеграції та в рамках її реалізації перейти до рішучих дій з реформування тих сфер суспільства, яких вимагає ЄС, враховуючи для кращих результатів помилки держав, які нещодавно стали членами ЄС, чи планують інтегруватися.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, «політика сусідства», «європейський вибір», асоціація.

Актуальність дослідження проблеми. Україна на рівні двосторонніх відносин прагне задіяти весь потенціал взаємодії з державами-сусідами, а також з іншими державами планети, зокрема, з Російською Федерацією, США та іншими стратегічними партнерами на основі пошуку спільних з ними цінностей та інтересів. Однак постійною метою зовнішньої політики України декларується її утвердження як впливової європейської держави в якості повноправного члена Європейського Союзу (ЄС). Відтак, в цій іпостасі Україна буде поглиблювати взаємовигідну співпрацю з державами-членами ЄС (Strategy for Ukraine's integration into the European Union) [16].

Проголосивши де-юре основою зовнішньополітичної метою держави її курс на євроінтеграцію, де-факто Україна «балансує» між двома геополітичними центрами впливу – Європейським Союзом, і зокрема, державами Західної Європи та Російською Федерацією. Вітчизняні дослідники вказують, що така дипломатична «гра» України «з тими і з тими» детермінована економікою – обсягом експорту України як у Європейський Союз (25 % всього експорту), так і у держави Митного Союзу (МС) (30–35 %) (Osadcha 2011) [8]. Відтак, приблизна співмірність цих показників робить остаточний напрям інтеграції України дискусійним та суперечливим, що актуалізує необхідність глибокого вивчення наслідків приєднання нашої держави до того чи того інтеграційного співтовариства.

Так, глибші взаємовідносини України з ЄС передбачають для нашої держави не просто економічну інтеграцію, а виконання цілої низки пріоритетних завдань як із загальносуспільного, так і з державного реформування. Ці завдання стосуються, передусім, адаптації українського суспільства, зокрема, його політичної системи до загальноєвропейських цінностей та стандартів, реформування його правової, економічної і соціальної сфер.

Такий напрям інтеграції відображається у тому, що у 2013 р. основне завдання перед Україною – це підписання та ратифікація двосторонньої Угоди «Про асоціацію» з її невід'ємною складовою – положенням про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Відтак, разом із задекларованим просуванням України до європейських стандартів, зокрема зближенням національного законодавства з європейським, вона прагне отримати можливість полегшення для її громадян візового режиму, поглиблення співробітництва у всіх галузях, насамперед, енергетики, охорони довкілля тощо.

«Європейську» модель соціально-економічного та політичного розвитку для нашої держави вітчизняні представники неурядових організацій, політичної еліти і суспільства, зазвичай, вважають найефективнішою з

огляду на прогнозування перспектив для реалізації її потенціалу та забезпечення поступального розвитку суспільства. Втім, ті суперечності, які виникають між Україною та ЄС і, часом, гальмують двосторонню інтеграцію потребують наукового аналізу. Саме тому необхідним є не тільки означення таких викликів, а й визначення можливих шляхів вирішення проблем співробітництва цих міжнародних акторів.

Стан опрацювання наукової проблеми. Питання гіпотетичного вступу України до ЄС цікавить багатьох авторів – як науковців, так і публіцистів, як вітчизняних, так і зарубіжних. Цією проблематикою, зокрема, цікавились Е. Вілсон («Українці: несподівана нація»), М. Горинь («Український шлях до Європи»), П. Рудяков та О. Ковальова («Інтеграційні можливості для України після розширення Євросоюзу»), О. Храбрый («Солодкі ідеї межі») та багато інших. Питаннями регулювання зовнішньоекономічної діяльності України із ЄС займалися О. Гребельник, Н. Пирець, П. Пашко, І. Бережнюк, М. Тонєв, С. Боротничек, Т. Трошкіна, А. Круглень, Я. Малик.

Втім, суперечностям, які виникають при інтеграції України до Європейського Союзу, наразі приділялася недостатня увага. Серед незначної кількості праць, присвячених цій проблемі, виокремлюють дослідження Д. Гаврикова, який аналізує окремі суперечності у рамках самого ЄС (Gavrikov 2004) [1], А. Гальчинського, який виокремлює суперечності реформ в контексті євроінтеграційного поступу (Gal'chins'kij 2001) [2], О. Жадько щодо аналізу правового статусу та основних організаційних проблем діяльності органів двостороннього співробітництва України та ЄС (Zhad'ko 2008) [3].

Метою статті є визначення суперечностей України та ЄС, аналіз викликів співробітництва, які вони спричиняють, та пошук шляхів вирішення проблем у двосторонніх взаємодіях цих міжнародних акторів.

Виклад основного матеріалу. Перші місяці каденції президентства В. Януковича насамперед ознаменувались неоднозначностями у курсі зовнішньої політики нашої держави. Зокрема, у Законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» було підтверджено мету України – набуття членства в Європейському Союзі, що також відображена у положення цього закону про засади внутрішньої політики (The integration process of Ukraine - EU: economic and political results of 2010, the definition of future steps) [4]. Водночас, ці суперечності також проявились у правовому закріпленні існуючого до того позаблокового статусу України, припиненні спроб його зміни через інтеграцію до НАТО, спробах розвитку євразійського зовнішньополітичного вектору (зокрема, особливій увазі до нормалізації відносин із

РФ та намаганнях поглибити окремі напрямки розвитку відносин із КНР), що, в першу чергу, позначилось у законодавчому закріпленні продовженням терміну перебування об'єктів, кораблів і частин Чорноморського флоту Російської Федерації на території України до 2042 р. При цьому де-юре пріоритетним напрямом зовнішньої політики України залишається курс на європейську інтеграцію.

З цього часу відносини України та ЄС та виклики їх співробітництву передусім слід розглядати з позиції аналізу внутрішньополітичної ситуації в нашій державі, а не тільки ставлення чиновників ЄС та його держав-членів до зовнішньополітичних прагнень України. Навпаки бюрократія Європейського Союзу формує його курс щодо України саме з огляду на ситуативні детермінанти політичного процесу в сучасній Україні на тлі обережного ставлення до ситуації в Україні, через що часто можна спостерігати нечіткість та невизначеність позицій ЄС.

Розглядаючи Україну як пріоритетну (у рамках Європейської «політики сусідства») державу, ЄС підтримує розвиток партнерства з нею, відзначаючи наміри української сторони рухатись до політичної асоціації та економічної інтеграції. Водночас, органи влади ЄС не готові подати «чіткий сигнал» про майбутнє надання членства Україні в разі виконання нею Копенгагенських критеріїв, обґрунтовуючи таку позицію, по-перше, необхідністю успішного проведення українською стороною декларованих нею реформ, по-друге, особливостями внутрішнього розвитку сучасного ЄС, що пов'язані насамперед із інституційними реформами у ньому та проблемністю ратифікації його членами Лісабонського договору (The EU's policy towards Ukraine) [10]. З огляду на це, уповноважені органи і особи Європейського Союзу наголошують на тому, що Угода «Про асоціацію» України та ЄС не дає першій жодних гарантій вступу до Союзу, і що не виключено є ситуація, при якій будь-який рівень розвитку відносин ЄС з Україною не даватиме їй перспектив членства.

У 2012 році Європейська комісія оприлюднила свій щорічний звіт, в якому визначила головні перепони, які перешкоджали підписанню Угоди «Про асоціацію» України та ЄС в грудні 2012 р.: вибіркоче правосуддя, корумпованість судової системи, махінації з державними закупівлями й проведення нечесних виборів, а також на дискримінація кримських татар, порушення прав людини й проблеми з конституційним реформуванням (EU-Ukraine summit, from Kiev awaiting action) [12]. У свою чергу, Комісар ЄС з питань розширення та Європейської політики сусідства Штефан Фюле повідомив, що у своїх кроках щодо України ЄС при підготовці доповіді про прогрес України у рамках «Європейської політики сусідства», Європейська комісія врахувала висновки міжнародної правозахисної організації «Freedom House» щодо «стану свободи» в Україні.

Саміт «Україна ЄС» (лютий 2012 р.) не мав бажаних для ЄС результатів, які з його точки зору могли б посприяти наближенню України до підписання та ратифікації угоди «Про асоціацію». Як заявив президент Європейської Ради Герман ван Ромпей: «Ми хочемо просуватися до підписання і ратифікації Угоди «Про асоціацію» настільки швидко, наскільки це можливо, але це залежатиме від політичних умов. У цьому сенсі низка недавніх внутрішніх процесів в Україні призвела до важкої атмосфери у відносинах між нею та Євросоюзом» (The result of the EU-Ukraine summit to May Kiev must

honor their commitments) [11]. У свою чергу Президент України В. Янукович наголосив, що питання інтеграції України саме до ЄС є визначеним для нашої держави і жодним ревізіям не підлягає, а тому Україна докладе всіх зусиль для якісного та своєчасного виконання своїх зобов'язань з євроінтеграції (EU-Ukraine summit, from Kiev awaiting action) [12].

20 березня 2013 р. Єврокомісія у своєму звіті щодо виконання Україною у 2012 р. рекомендацій ЄС вкотре відзначила тенденцію до застосування вибіркового правосуддя, втрату суспільством України довіри до її системи судустрою, що зумовлена судовими справами, хід рішення яких не відповідали міжнародним стандартам справедливості, прозорості та незалежності судочинства. Окрім цього наголошувалось на тому, що ситуація з дотриманням свободи слова у 2012 р. не покращилась, про що свідчили повідомлення про застосування фізичної сили до журналістів, відсутність реакції на ці дії з боку правоохоронних органів, домінування в інформаційному просторі позицій проурядових ЗМІ. Згадувалось й про слабкість місцевого та регіонального самоврядування та наголошувалось на тривалому очікуванні практичних результатів реформ, що здійснюються Україною у тісній координації з Радою Європи (Briefly about the European Commission's report, p. 7) [6, с. 7].

Звичайно, інтеграція України до ЄС може мати позитивні наслідки: розширення умов для кооперації з «великими» державами Західної Європи, соціальне піднесення як наслідок наближення соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищення рівня життя й добробуту населення, стрімкий економічний розвиток різних галузей економіки, залучення іноземних інвестицій та можливість виходу вітчизняних підприємств на європейський ринок (End of balancing between the EU and the Customs Union) [5]. Окрім цього слід згадати стабілізацію політичної системи й модернізацію держави, адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС, реформування національного судочинства. Зближення з ЄС є передумовою, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. Членство в ЄС забезпечить більш ефективну координацію зовнішньополітичних дій України з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дозволить активізувати співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо (Osadcha 2011) [8]. Окрім цього євроінтеграція – це шлях до активізації взаємообміну між українською та західноєвропейською гуманістичною культурами, становлення України як інтегрованої частини глобального суспільства. Нарешті, членство в ЄС гарантує зміцнення національної безпеки України, участь в Європейській колективній безпеці, гарантування за її допомогою територіальної недоторканості України.

Хоча вступ України до ЄС і має чимало переваг, але інтеграція до ЄС має і недоліки, зокрема, небезпеку втягнення України в «конфлікт цивілізацій» між державами Заходу та терористичними мережами радикальних ісламістів; ймовірне погіршення відносин з РФ та державами СНД; невизначеність майбутнього України в ЄС через невизначеність стратегії розвитку цього об'єднання. Також вступ України до ЄС нестиме за собою значні фінансові витрати, з якими Україні досить важко буде впоратись. До того ж нові «європейські» ціни можуть бути неприйнятними для більшості представників українського суспільства.

Одним із основних викликів співробітництва України та ЄС можна назвати й досить низьку обізнаність з боку громадян обох сторін про їх політичний, економічний чи суспільний устрій. Сьогодні, зазвичай, йдеться про двостороннє співробітництво на рівні «документів», а не реальних, «пересічних» людей. Особливо це спостерігається в Україні, де не лише суспільство, але й влада нерідко не мають достатньої обізнаності, а відтак, об'єднаності позиції щодо євроінтеграції.

Сьогодні дедалі більше українців емоційно схиляються до прийняття ідеї «європеїзації» України. Однак, дослідники з цього приводу зазначають, що позиція громадян щодо вступу України до ЄС досить тісно пов'язана з оцінкою ними своєї поінформованості щодо цієї організації: чим більше громадяни України поінформовані про ЄС, тим більше вони прагнуть інтеграції з ним. Так, директор соціологічної служби Центру ім. О. Разумкова Андрій Биченко стверджує, що частка прибічників євроінтеграції України коливається на позначці 50%, із тенденцією до зростання. Аналогічно дослідження фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва засвідчило, що у центральних та північних областях країни за євроінтеграцію виступають 50 % її мешканців, проти – 35 %, решта – не визначилися (Solonina) [15].

На невизначеність українського суспільства щодо інтеграції до ЄС впливає і неоднозначність досліджень вчених щодо інтеграції нашої держави до ЄС. Так, на думку вітчизняного політолога О. Дергачова для того, щоб Україна вступила в Європейський Союз, вона повинна усвідомити свою належність до іншої цивілізації, і на основі цього інші підходи до розуміння політики, місця держави на міжнародній арені, її зовнішньополітичних пріоритетів. Вчений пов'язує це з тим, що Україна набула «євразійських» ознак (Kostenko) [7]. Натомість, американський вчений М. Джонсон вважає, що Україна може зберегти власну культурно-історичну ідентичність лише через виконання функції «слов'янського мосту» між Сходом і Заходом, що дозволить їй забезпечити свою незалежність як від явно політичної гегемонії Росії, так й від панування західних капіталістів і ліберальних ідеологій (Kostenko) [7]. О. Васильєв застерігає, що будь-які «ігри» України в свої «особливості» («міст», «посередник», об'єднуюча ланка) можуть зашкодити її євроатлантичним прагненням, бо ні ЄС, ні НАТО не терплять двозначності в курсі зовнішньої політики своїх потенційних членів (Shul'ga 2007) [17].

Особливим викликом відносинам співробітництва України та ЄС є внутрішньоєвропейські дискусії щодо майбутнього цієї організації. ЄС володіє значним досвідом інтеграції нових членів, відтак враховує й те, що долучення до об'єднання східноєвропейських держав відзначалось низкою особливостей та наштотувалося на чимало зовнішніх і внутрішніх труднощів й перешкод, що, часом, викликало значний скептицизм всередині цих держав.

Через цей досвід окремі західноєвропейські політики наголошують, що на даному етапі ЄС вже «достаточно розширився», а тому повинен займатися в першу чергу вирішенням власних проблем, які в ньому накопичилися, а не планувати прийом нових кандидатів. Оскільки ж Україна є досить великою за територією і численним населенням країною, тому потребуватиме значних вкладень-інвестицій з боку ЄС. Наразі Європейський Союз на такі кроки не готовий. До того в Україні повинні відбутися серйозні суспільно-економічні та політичні

зміни та реформи, щоб ЄС більш прихильніше поставився до неї (Sidun) [13].

Сьогодні первинні вимоги ЄС ще більше розширені та деталізовані, а також в рамках їх виконання з боку Союзу передбачені безпрецедентні важелі для здійснення його впливу на держави-кандидати. Це наслідок трьох попередніх «хвиль» розширення, які сприяли зростанню асиметричності у відносинах між ЄС і державами ЦСЄ. Якщо раніше йшлося про взаємні зобов'язання двох сторін, то тепер існують виключно одновекторні зобов'язання сторони-претендента на членство в ЄС (Schimmelfenning 2005, p. 6) [20, с. 6].

Втім, можна відзначити, що існуючі вимоги до кандидата містять і позитивний момент: жорсткі умови вступу можуть стати визначальним поштовхом для успішного проведення реформ всередині держав, як необхідних для кандидатства. Прикладом є, зокрема, діяльність політичних еліт держав ЦСЄ, які у найкоротші терміни змогли здійснити необхідні перетворення, розуміючи, що швидке отримання членства у ЄС для них залежить від якнайшвидшого досягнення позитивного результату у реформуванні їх політичних систем. Цілком імовірно, що якби не перспективи вступу у ЄС, то еліти і маси постсоціалістичних суспільств не змогли б відносно швидко впоратися з такою значною кількістю різноспрямованих завдань. Відтак, як стверджують західні вчені, стратегія розширення ЄС на Схід виявилася ефективною саме тому, що вона підтримала держави-кандидати у їх прагненні досягнути чітко поставлених цілей, ставши могутнім мотиваційним рушієм для здійснення необхідних реформ (Hughes 2005) [18].

З іншого боку з метою забезпечення більш якісного відбору кандидатів на вступ, ЄС почав здійснювати їх диференціацію. Втім, така практика з його боку може трактуватись останніми як дискримінаційна та спричинити подальшу фрагментацію Європи та призвести до ізоляції певної частини європейського континенту від Союзу.

Висновки. Євроінтеграція є основним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Вона визначена стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку України, намагання якої здобути визнання як європейської держави спирається на деклароване спільне із Заходом розуміння й бачення суспільних цінностей. Відтак, на їх основі вступ до ЄС забезпечить те, що Україна може стати повноправним суб'єктом міжнародних відносин, чий голос матиме реальну вагу при прийнятті стратегічних рішень на європейському континенті [14].

На даному етапі Україні ще не вдалося реалізувати своєї головної зовнішньополітичної цілі. Проте, незважаючи на існування істотних загроз у цій сфері, як з погляду громадськості, уряду, так і з погляду інших держав, Україна робить впевнені кроки до її наближення.

Підготовка до повноправного членства у ЄС є величезним викликом для будь-якої держави-кандидата, адже вимагає від неї проведення численних реформ з метою адаптації суспільства і держави до стандартів ЄС, забезпечити своє успішне функціонування в нових умовах і не зашкодити стабільній діяльності цієї організації [19]. Для уникнення загроз суспільству та подолання викликів, які стоять перед ним, Україна повинна розробити чітку стратегію змін та перейти до рішучих дій по його реформуванню, враховуючи помилки держав, які нещодавно інтегрувалися до Союзу, чи тільки планують інтегруватися. Саме цей

досвід допоможе прискорити євроінтеграцію та набуття Україною членства в цій організації. Окрім цього слід постійно переосмислювати досвід політичної співпраці між Україною та ЄС, що утвердився у форматі політичної асоціації між цими міжнародними акторами.

Європейські прагнення України з точки зору українців цілком відповідають її геополітичному розташуванню, культурним традиціям, історії і ментальності українського народу. Тому справедливо бачити її перспективи на майбутнє як рівноправного і достатнього члена об'єднаної Європи.

Для повноцінного співробітництва з ЄС Україні передусім слід виконати Копенгагенські критерії для держав-претендентів на вступ до ЄС, зокрема адаптувати українське законодавство до права Європейського Союзу, яке, втім, не зводиться лише до перегляду й імплементації в Україні нормативно-правової бази ЄС, але й сприйняття загальних демократичних принципів та цінностей. З огляду на це, йдеться про справу не одного чи навіть декількох років, навіть за умови цілеспрямованого внутрішньополітичного реформування. Без цього у нашій державі не утвердиться справді стабільна поліархія, бо первинною умовою для будь-якої держави, яка прагне до ЄС, є розвиток демократії, свобода слова, невідконтрольні режиму ЗМІ, безперешкодне функціонування громадських організацій, політичних партій тощо. Стане неможливою узурпація влади, панування волі «кланів» замість волі народу. Попри дискусії, європейські держави теж об'єктивно зацікавлені у тому, щоб Україна якомога швидше інтегрувалася, зокрема у структури безпеки регіону, що дозволить усунути чимало геоекономічних і геополітичних загроз, що постали сьогодні перед євроатлантичною цивілізацією.

Бібліографічні посилання

1. Гавриков Д. Европейский Союз как территория противоречий / Д. Гавриков // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №12. – С. 88-95.
2. Гальчинский А. С. Суперечності реформ у контексті цивілізаційного процесу / А. С. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
3. Жадько О. Визначення правового статусу та організаційних проблем діяльності органів двостороннього співробітництва України та Європейського Союзу / О. Жадько // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2008. – №1. – С. 153–162.
4. Інтеграційний процес України – ЄС: економічні і політичні підсумки 2010 року, визначення майбутніх кроків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2010/Background_Paper_Round_Table.pdf.
5. Кінець балансування між ЄС і Митним Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/articles/kinets_balansuvannya_mizh_ys_i_mytnym_soyuzom_15388.htm.
6. Коротко про звіт Єврокомісії // Український тиждень. – 2013. – №13(282). – С. 7.
7. Костенко А. Геополітичні суперечності інтеграції України до ЄС [Електронний ресурс] / А. Костенко – Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua/.../statty_a_Geopolitichni_superechnosti_integratsiyi.
8. Осадча Н. В. Характеристика процесу інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Н. В. Осадча // Економічний вісник Донбасу. – №3 (25). – 2011. – С. 71–81 – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2011_3/14.pdf.
9. Політика європейської інтеграції: Навч. посібн. / Під ред. В. Г. Воронкової. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
10. Політика ЄС щодо України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/eu-policy>

policy

11. Результат саміту Україна-ЄС: до травня Київ має виконати взяті зобов'язання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/02/130225_summit_ukraine_results_sd.shtml
12. Саміт Україна-ЄС: від Києва очікують дій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/саміт-україна-єс-від-києва-очікують-дій/a-16627173>.
13. Сидун С. Україна та Європейський Союз: особливості розвитку взаємовідносин [Електронний ресурс] / Сидун С. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npcdu/State_management/2010_117/117-26.pdf.
14. Сіденко В. Розширення Європейського Союзу на схід: наслідки для України [Електронний ресурс] / Сіденко В. // Національна безпека та оборона. – 2009. – №9. – С. 25–29. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=86
15. Солонина Є. Українці хочуть до ЄС, влада лише декларує це [Електронний ресурс] / Є. Солонина – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/mass_media/radio_svob.htm
16. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.
17. Шульга М. Геополітичні виміри української євроінтеграції в уявленнях російських науковців [Електронний ресурс] / М. Шульга // Політичний менеджмент. – 2007. – №5. – С. 138–147. – Режим доступу до джерела: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=77&c=1812>
18. Hughes J. Europeanization and regionalization in the EU's enlargement to Central and Eastern Europe: the myth of conditionality / J. Hughes, G. Sasse, C. Gordon – Basingstoke: Palgrave, 2005. – 231 p.
19. Mattli W. The demand-side politics of EU enlargement: Democracy and the application for EU membership / W. Mattli, T. Plumper // Journal of European Public Policy. – 2002. – № 9. – P. 50–74.
20. Schimmelfenning F. The Europeanization of Central and Eastern Europe / F. Schimmelfenning, U. Sedelmeier – Ithaca: Cornell university press, 2005. – 256 p.

Дорош Л., Хим М. Украина и ЕС: противоречия и вызовы сотрудничества

Проанализированы вызовы сотрудничеству Украины и Европейского Союза, определен перечень политических проблем, которые стоят на пути европейской интеграции Украины, в частности, нарушение Конституции и прав человека, выборочное правосудие и коррумпированность судебной системы в целом, коррупция в сфере государственных закупок, выборы, которые не отвечают критериям демократии и т. п. Утверждается, что для избежания внешнеполитических угроз и преодоления вызовов, связанных с потерей шанса интеграции в ЕС, Украина должна разработать четкую государственную стратегию интеграции и в рамках ее реализации перейти к решительным действиям по реформированию тех сфер общества, которых требует ЕС, учитывая для лучших результатов ошибки государств, которые недавно стали членами ЕС, или планируют интегрироваться.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, «политика соседства», «европейский выбор», ассоциация.

Dorosh L., Khim M. Ukraine and EU: contradictions and challenges of cooperation

It's analyzed the challenges to the cooperation of Ukraine and European Union, defined the list of political problems which are on the way of European integration of Ukraine, in particular infraction of Constitution and human rights, selective justice and corruption of the judicial system on the whole, corruption in the sphere of public purchasing, elections, which do not answer the criteria of democracy. It's affirmed that Ukraine, in order to avoid foreign policy threats and overcome the challenges, connected with the loss of a chance of integration into the EU,

should develop clear state strategy of integration and proceed to the decisive operations to reform those spheres of society, which are required by EU, taking into consideration the mistakes of the states, which became the members of EU recently or plan to integrate.

Keywords: European Union, European integration, «policy of neighborhood», «European choice», association.

References

Gavrikov D., 2004. Evropejskij Sojuz kak territorija protivorechij [The European Union as an area of contradictions], Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija [World Economy and International Relations], №12, pp. 88–95.

Gal'chins'kij A. S., 2001. Superechnosti reform u konteksti civilizacijnogo procesu [Contradictions of reform in the context of the process of civilization], Ukraïns'ki propilei publ, K.

Zhad'ko O., 2008. Vznachennja pravovogo statusu ta organizacijnih problem dijál'nosti organiv dvostoronn'ogo spivrobitnictva Ukraïni ta Evropejs'kogo Sojuzu [The definition of the legal status and activities of the organizational problems of bilateral cooperation between Ukraine and the European Union], Visnik Nacional'noi akademii derzhavnogo upravlinnja pri Prezidentovi Ukraïni [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine], №1, pp. 153–162.

Integracijnij proces Ukraïna – ES: ekonomichni i politichni pidsumki 2010 roku, vznachennja majbutnih krokiv [The integration process of Ukraine - EU: economic and political results of 2010, the definition of future steps], viewed: http://www.ier.com.ua/files/publications/News/2010/Background_Paper_Round_Table.pdf.

Kinec' balansuvannja mizh ES i Mitnim Sojuzom [End of balancing between the EU and the Customs Union], viewed: http://ipress.ua/articles/kinets_balansuvannja_mizh_yes_i_mytnym_sojuzom_15388.htm.

Korotko pro zvit Evrokomisii [Briefly about the European Commission's report], 2013. Ukraïns'kij tizhden' [Ukrainian Week], №13(282), p. 7.

Kostenko A. Geopolitichni superechnosti integracii Ukraïni do ES [Geopolitical contradictions Ukraine's integration into the EU], viewed: essuir.sumdu.edu.ua/.../stattja_Geopolitichni_superechnosti_integratsii_1.

Osadcha N. V., 2011. Harakteristika procesu integracii Ukraïni do Evropejs'kogo Sojuzu [Characteristic of the process of Ukraine's integration into the European Union], Ekonomichnij visnik Donbasu [the Economic Bulletin of Donbass], №3 (25), pp. 71–81, viewed: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2011_3/14.pdf.

УДК 321.728

Politika evropejs'koï integracii: Navch. posibn. [Politics of European Integration: Studies], 2007. VD «Profesional» publ, K.

Politika ES shhodo Ukraïni [The EU's policy towards Ukraine], viewed: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/eu-policy>

Rezultat samitu Ukraïna-ES: do travnja Kiïv mae vikonati vzjati zobov'jazannja [The result of the EU-Ukraine summit to May Kiev must honor their commitments], viewed: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2013/02/130225_summit_ukraine_results_sd.shtml

Samit Ukraïna-ES: vid Kieva ochikujut' dij [EU-Ukraine summit, from Kiev awaiting action], viewed: <http://www.dw.de/samit-ukraina-es-vid-kieva-ochikujut'-dij/a-16627173>.

Sidun S. Ukraïna ta Evropejs'kij Sojuz: osoblivosti rozvitku vzajemovidnosin [Ukraine and the European Union: The characteristics of the development of relations], viewed: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npchdu/State_management/2010_117/117-26.pdf.

Sidenko V., 2009. Rozshirennja Evropejs'kogo Sojuzu na shid: naslidki dlja Ukraïni [Enlargement of the European Union to the East: Implications for Ukraine], Nacional'na bezpeka ta oborona [the National Security and Defense], №9, pp. 25–29, viewed: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=86

Solonina Ye. Ukraïnci hochut' do ES, vlada lishe deklarue ce [Ukrainian want in the EU, the government declares it only], viewed: http://dif.org.ua/ua/mass_media/radio_svob.htm

Strategija integracii Ukraïni do Evropejs'kogo Sojuzu [Strategy for Ukraine's integration into the European Union], viewed: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.

Shul'ga M., 2007. Geopolitichni vimiri ukraïns'koï evrointegracii v ujavlennjah rosij's'kih naukovciv [Ukrainian geopolitical dimension of European integration in the views of the Russian scientists], Politichnij menedzhment [Policy Management], №5, pp. 138–147, viewed: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=77&c=1812>

Hughes J., 2005. Europeanization and regionalization in the EU's enlargement to Central and Eastern Europe: the myth of conditionality, Palgrave, Basingstoke.

Mattli W., 2002. The demand-side politics of EU enlargement: Democracy and the application for EU membershi, Journal of European Public Policy, № 9, pp. 50–74.

Schimmelfenning F., 2005. The Europeanization of Central and Eastern Europe, Cornell university press, Ithaca.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

Н. А. Дубовик

Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій (Київ)

ЛІБЕРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Розглянуто ретроспективу ідей лібералізму в Україні. Проведено дослідження особливостей становлення ліберальної демократії. Враховуючи особливості історичного розвитку, розкрито можливості запровадження ідей ліберальної демократії в сучасному українському суспільстві. Зроблено висновок про те, що ліберальна демократія є вченням про особистісну свободу і суверенітет народу. Її сприймають все більше число держав, водночас як її критики не в змозі запропонувати послідовну альтернативу.

Ключові слова: ліберальна демократія, лібералізм, демократія, ідеологія, держава, демократичні цінності.

Демократизація постала як глобалізаційний процес політичного розвитку, та знаходиться в полі зору багатьох дослідників не тільки в Україні, але й світу цілому. Відомий американський дослідник С. Хантінгтон характеризує цей процес як третю хвилю демократизації у світі та зазначає, що на початку 90-х років «демократія виступає як єдина легітимна та життєздатна альтернатива авторитарному режиму будь-якого типу» (Huntington S., 2003) [6]. Сьогодні, коли відбувся процес трансформації усіх ідеологій, у тому числі і ліберальної, проблема її співставлення з демократією актуалізується і набуває нових рис.

В сучасній науці існують різноманітні підходи до

визначення змісту та факторів демократизації. Але найбільш поширеною і дієздатною, що не тільки в теорії, але й на практиці відзначила себе постала ліберальна демократія. «Лібералізм породжує демократію і нестримно робить перехід у демократизм. Такий його послідовний розвиток» (Berdjaev N., 1990) [1]. Ліберальна ідея, на мій погляд, є завжди актуальною, тою, яка пройшла випробування часом і затвердила свою позицію у багатьох державах. В таких країнах як Фінляндія, Іспанія, Естонія, Словенія, Кіпр, Канада, Уругвай або Тайвань ліберальні цінності відіграють ключову роль у формуванні нових цілей суспільства, навіть не зважаючи на розрив між ідеалами і реальністю. Відтак, метою моєї

статті є дослідження ідей лібералізму як природного напрямку розвитку українського суспільства, окреслення можливих перспектив оновлення.

Ліберальна демократія не завжди передбачає обов'язкове дотримання усіх аспектів класичної ліберальної ідеології, але безумовним є той факт, що вона забезпечує кожній людині захист від свавілля з боку влади й органів правопорядку. Таке розуміння «ліберальності» було відбито ще у XVIII столітті за доби буржуазної революції. Як форма суспільно-політичного ладу правова держава через обраних представників повинна здійснювати владу в ім'я захисту прав громадян, дотримуватись належних правових процедур, права на приватну власність, недоторканність особистого життя, свободу слова, свободу зібрань і свободу віросповідання.

У джерел формування напрямку стояли такі відомі постаті як І. Бентам, Б. Констан, Д. С. Мілл, І. Берлін, К. Поппер, С. де Мадарьяга, Р. Дарендорф, Р. Арон, Ф. Гайек та інші.

На відміну від Західної Європи, де лібералізм в XIX ст «тріумфально простував», про що засвідчує М. Драгоманов, ліберальні ідеї в Україні не набули настільки успішного поширення і не придбали остаточного оформлення. Звичайно, в значній мірі це пов'язано з пануючим політичним режимом, що жорстко пригнічував будь-які прояви визвольного руху, унаслідок чого мало місце засилля радикальних течій.

Невід'ємною складовою ліберальної демократії є «відкрите суспільство», що характеризується терпимістю, плюралізмом, співіснуванням і конкуренцією найширшого спектру суспільно-політичних поглядів. Модель відкритого суспільства унеможливорює консервацію влади правлячою елітою, гарантує можливість зміни влади та створює стимули, аби уряд гнучко реагував на запити суспільства.

Історія свідчить, що ліберальні ідеї в Україні підпорядковані соціальній та національній ідеям. І не дивлячись на оптимізм, з яким ліберальна демократія дивиться у майбутнє, у повсякденних реаліях відчуваємо недовіру до того, що взагалі стосується слова «політика», «демократія», а ліберальна модель є не виключенням, тому що ніколи не набувала закінченої форми.

Отже, в Україні встановлення демократії ускладнюється цілим рядом причин. Серед них можна назвати:

- аморфність членів суспільства до громадянської діяльності внаслідок тривалої апатії до суспільно-політичних процесів за комуністичного режиму;
- слабкість відчуття особистої відповідальності та ініціативи, вороже ставлення до підприємницької діяльності та збільшення обсягів приватної власності;
- відсутність ідеалів та цінностей;
- надмірність щодо національного питання у політиці. Націоналізм використовується як своєрідний засіб маніпулювання масами.

Схильність громадян суспільства до державного патерналізму, світоглядний вакуум майже унеможливорює ставлення принципів лібералізму і ліберальної демократії зокрема. Але усі недоліки все ж можливо перетворити на переваги за єдиного усвідомлення «приреченості». Як стверджував Ф. Фукуяма: «Лібералізм як світоглядна і політична концепція приречена на перемогу» (Fukujama 2007, р. 81) [4, с. 81]. Якщо людство зараз формує гуманітарний світогляд, в основі якого – ліберально-демократичні цінності, нам неминуче доведеться

адаптуватися до нових стандартів. На глобальному просторі панування різноманітності рівних можливостей наша присутність і наша взаємодія з іншими спільнотами можлива за умови забезпечення в українському соціумі індивідуальних свобод і всіх їхніх цінностей та солідарної відповідальності за не порушення цих свобод, за їх збереження.

Аналізуючи поширення лібералізму в Україні можна дотримуватися наступних етапів. По-перше, М. Драгоманов (сер. XIX ст.) і його прагнення об'єднати західні ліберальні ідеї з соціальними і національними. По-друге, діяльність науково-культурної інтелігенції, представників російської ліберальної течії в Україні (кін. XIX – поч. XXст.) Б. Кістяківський, М. Туган-Барановський, В. Вернадський. По-третє, рух українських дисидентів, що проявився як правозахисна діяльність у програмних документах Української групи Хельсінки. Це зворушило питання про порушення прав і свобод особи в СРСР та політичну незалежність України (В. Чорновіл, Е. Сверстюк, В. Стус, і ін.).

Ліберальний напрям в українській суспільній думці накреслився в II пол. XIX століття в роботах М. Драгоманова, який виклав своє розуміння моделі нової української держави у листі до І. Франка: «Принципи сучасної всесвітньої цивілізації найбільш відповідні поступові: лібералізм в його найпосплідовнішій формі, федералізм – в справах державних, демократизм – в справах соціальних з найтвердішою гарантією – асоціацією в справах економічних, раціоналізм – в справах письменництва, наукових» (Dragomanov 1937) [3]. Підхід М. Драгоманова полягав у необхідності пов'язати український національний рух та його програму з європейськими ліберально-демократичними концепціями. М. Драгоманов писав, що українці багато втратили, бо коли більша частина народів Європи створювали свої держави, нам це не вдалося. Він вважав, що завдання кожної людини, як і народу, в пізнанні себе і в прагненні йти до цивілізації разом з цивілізацією. Але відтворення індивідуальної свободи вимагає пізнання себе та високої національної самосвідомості, нажалі рівень цивілізованості народу настільки низький, що не дозволяє йому цього досягти. Драгоманов дотримується твердження, що лібералізм є доктриною, відповідно до якої людська індивідуальність є вищою цінністю. Політично це виражається перш за все у розширенні та зміцненні індивідуальних прав, а відповідно індивідуальна свобода не повинна бути обмежена державною владою. Недоторканність особистої сфери важливіша за участь у створенні, формуванні колективної політичної волі, а індивід з його волею є основою всіх можливих соціальних порядків.

Згодом протоліберальні ідеї Драгоманова перейняли М. Павлик, І. Франко, Б. Кістяківський. Серед їх головних ідей можна виділити: існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи; головною цінністю у суспільстві є людина незалежно від статусу; в системі політико-економічних категорій центральною є приватна власність; визнання верховенства права в суспільному житті; пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними; децентралізація держави та місцеве самоврядування; популяризація етичних засад політичної діяльності.

Збірник «Вехи» публікував нові погляди на ліберальні ідеї, пов'язані з критикою більшовицької ідеології. Серед українських громадських діячів лібералізму відзначимо

Б. Кістяківського. Значну частину своєї наукової діяльності він присвятив пошуку співвідношення соціальної та ліберальної ідей. Стаття «Російська соціологічна школа та категорія можливості» остаточно визначила позиції Б. Кістяківського як послідовника М. Драгоманова і прихильника лібералізму. В праці «Держава правова та соціалістична» відзначена необхідність поєднання соціальної ідеї з ліберальною. Право розглядається в контексті соціальних наук і обґрунтовується розуміння філософських засад правової держави.

Своє тлумачення ліберальної концепції пропонували також фундатори Української Академії наук М. Туган-Барановський, В. Вернадський, які значною мірою сприяли поширенню ліберальної ідеї в Україні. М. Туган-Барановський вірив у здатність науки розв'язувати соціальні проблеми (стаття «Вплив ідей політичної економії на природознавство та філософію»). Водночас досить суттєвим було обґрунтування важливої ролі приватної власності в системі економічних відносин: «Сучасне людство не може обійтися без цього стимулу господарської енергії... Тому повне припинення дії приватно-господарської системи було б рівнозначне економічному, культурному і взагалі соціальному занепадові» (Gorkin 1994) [2]. М. Туган-Барановський спробував проаналізувати проблему вагомості ролі особистості в політекономічному контексті. «Інтереси різних суспільних класів різні, і, стоячи на точці зору кожного з цих суспільних інтересів, доводиться висувати на перший план різні завдання теоретичного дослідження. Але є можливість піднятися над цією відмінністю інтересів, знайти таку точку зору, з якої практичні висновки науки повинні бути обов'язкові і для всіх суспільних груп, незалежно від їх приватних інтересів» (Gorkin 1994) [2]. Таким визначальним принципом вчений вважав людську особистість – основний важіль ліберальної ідеології. «Центральною ідеєю сучасної свідомості є ідея верховної цінності... Усяка особистість є верховна мета у собі, через що всі люди рівні, як носії святині людської особистості. Це і визначає верховний практичний інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія: інтерес не робітника, капіталіста або землевласника, а людини взагалі, незалежно від приналежності її до того чи іншого класу» (Gorkin 1994) [2]. Вчення В. Вернадського також обґрунтовували спротив будь-якому насильству над особистістю. Він вважав соціалізм тою ідеологією, яка не дає вільно розвиватися особистості, а ні соціально, а ні економічно.

За духом міркування В. Вернадського споріднені з ліберальними філософсько-економічними поглядами Ф. Гайека: «Суперечка про ринковий порядок і соціалізм є суперечкою про виживання – не більше, а ні менше» (Найек 1992, р. 114) [5, с. 114]. Дотримання соціалістичної моралі призвело б до знищення більшої частини людства і зuboжінню основної маси тих, хто залишився.

Історія політичної думки в Україні через призму ліберальних ідей має глибоке коріння. Нехтувати ідеями лібералізму не слід, хоча б тому, що жодна інша ідея не знайшла свого стабільного місця в сучасному українському суспільстві. Також, поглянувши на основних представників, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, М. Туган-Барановського, В. Вернадського та багатьох інших, тих, хто відстоював ліберальні ідеї, зрозумілим стає не їх слабкість відносно інших, а їх сила і віра у свободу, права людини, гідність людської особистості.

Хибою українського лібералізму минулої доби була

недооцінка національного в системі світоглядних засад суспільства та ролі держави у співвідношенні з іншими суспільно-політичними інститутами. Водночас, ключове місце відводилося концепції демократії, особливо певним принципам прямої демократії в організації державної влади, регіонального та місцевого самоврядування. Програмні ідеї лібералів здавалися нереальними для українських земель ускладі імперських держав з тоталітарним політичним режимом. Ці ідеї в Україні завжди сприймалися як певна утопія та ніколи не мали широкої підтримки.

Проблема сучасного українського лібералізму полягає у використанні морально і політично застарілих концепцій класичного лібералізму. Для України характерний «синдром імплантування політичних систем». Певна частина демократичних сил України, що зорієнтована на ліберальні моделі західного світу, свідомо чи вимушено, копіює світоглядні засади цих країн на пострадянський ґрунт. При цьому література, яка перевидається і поширюється в Україні, є здебільшого енциклопедичними посібниками початку та середини ХХ століття. Застарілі погляди та викривлені ідеї ускладнюють процес, «ідеологія занадто зрошена з цим поверховим просвітництвом і в ньому потанули блискавки більш високої правди» (Berdjaev 1990) [1].

Сучасний лібералізм в Україні проголошує, що держава повинна відповідати за забезпечення таких умов добробуту, як здоров'я, наявність житла, пенсії та освіти, а також, якщо не управляти, то регулювати економіку. Дехто вважає, що лібералізм є непослідовною ідеологією, яка має суперечки щодо бажаного ставлення і ролі держави. З кінця ХХ ст. лібералізм також стояв віч-на-віч перед викликом зростаючої моральної та культурної строкатості на Заході, підйомом релігійного фундаменталізму та інших політичних віровчень, які не згодні з головними ліберальними принципами. Як наслідок, ліберали деколи надавали іншій формі своїм ідеям та цінностям, а в екстремальних випадках навіть ставили під сумнів, чи лібералізм придатний для всіх народів та суспільств. На заваді становлення ліберальної демократії стоїть як відсутність правової моделі політичних інститутів, так і «криза на рівні ідей» т. б. «...ключовою слабкістю, що в решті-решт обрушилася на (від авт. Україна та інш.) сильні держави, була неспроможність до легітимності» (Fukujama 2007, р. 47) [4, с. 47].

Хотілося б завершити на тих позиціях, яких дотримується і відстоює вже багато років видатний американський дослідник, прихильник ліберальної демократії Ф. Фукуяма: «кризи-близнюки авторитаризму і соціалістичного централізованого планування залишили на рингу змагань потенційно універсальних ідеологій тільки одного учасника: ліберальну демократію, вчення про особистісну свободу і суверенітет народу. Її сприймають все більше число держав, водночас як її критики не в змозі запропонувати послідовну альтернативу» (Fukujama 2007, р. 84–85) [4, с. 84–85].

Бібліографічні посилання

1. Бердяев Н. Философия неравенства. Собрание сочинений / Н. Бердяев – Т. IV. – Париж: YMCA-Press, 1990. – С. 417–461.
2. Горкін Л. П. Михайло Туган-Барановський – мислитель, вчений, громадянин / Л. П. Горкін // Туган-Барановський М. І. Політична економія. – К.: «Наукова думка», 1994. – С. 21.
3. Драгоманов М. П. Листи до Івана Франка / М. П. Драгоманов – Варшава, 1937. – Т. I. – С. 83.
4. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: АСТ, 2007. – 592с.

5. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек – М.: Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. – 304 с.

6. Хантингтон С. Третья волна: Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон – М.: РОССПЭН, 2003. – С. 16–17.

7. Шварцмантель Д. Идеология и политика / Д. Шварцмантель – М.: Гуманитарный центр, 2009 г. – 312 с.

Дубовик Н. А. Либеральная демократия в исторической ретроспективе украинского общества и современные реалии

Рассмотрено ретроспективу идей либерализма в Украине, проведено исследование особенностей становления либеральной демократии. Учитывая особенности исторического развития, раскрыто возможности внедрения идей либеральной демократии в современном украинском обществе. Сделано вывод о том, что либеральная демократия это учение о свободе личности и суверенитете народа. Её приемлет всё большее количество государств, в то время как её критики не в состоянии предложить последовательную альтернативу.

Ключевые слова: либеральная демократия, либерализм, демократия, идеология, государство, демократические ценности.

Dubovik N. A. Liberal democracy in historical perspective and contemporary Ukrainian society realized

A retrospective of the liberalism ideas in Ukraine was studied; a research of the characteristics of the liberal democracy's establishment was conducted. Given the characteristics of the historical development, the possibilities of the implementation of the liberal democracy ideas in the contemporary Ukrainian УДК 321.02 (477)

І. В. Жеребятнікова

Харківський національний економічний університет

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РІВНЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Досліджено проблеми формування політичної культури в умовах демократичної трансформації сучасного українського соціуму; розглянуто її структурні характеристики, типологію та специфіку прояву в контексті становлення громадянського суспільства; запропоновано напрями удосконалення рівня політичної культури.

Ключові слова: політична культура, демократія, рівень політичної культури, розвиток, політична система, політичні цінності, громадянське суспільство.

Стабільність демократичного суспільства є ключовою проблемою сучасності. Особливо гостро вона відчувається в пострадянських державах, що несуть на собі важкий тягар конфронтаційності політичного мислення, конфронтаційності реалізації політики та структурної побудови політичної системи. Характер та наслідки конфліктів між правлячими і неправлячими групами та всередині них значною мірою залежать не стільки від ступеня розвитку в суспільстві демократичних інститутів, як від рівня політичної культури, котрий і зумовлює характер діяльності інститутів громадянського суспільства. Так, Дж. Стріт наголошує, що останнє десятиліття XX ст. продемонструвало новий підхід до політичної культури – не стільки як до набору диспозицій або заздалегідь даних відносин, а скоріше як «форми морального порядку» (Street 1997, p. 128–129) [1, p. 128–129].

У сучасних умовах в Україні особливо актуальною постає проблема збереження національної згоди, основою якої може виступати суспільний консенсус стосовно прихильності до демократичного реформування. Особливого значення набуває процес визначення векторів розвитку політичної культури у контексті сучасного державотворення України, адже рівень політичної культури впливає на функціонування всієї політичної системи в країні, на партійну структуру

society were disclosed. A conclusion was done regarding the matter that the liberal democracy is a doctrine about the personality's freedom and the people's sovereignty. More and more states are to accept it, while its critics are not able to offer a consistent alternative.

Keywords: liberal democracy, liberalism, democracy, ideology, state, democratic values.

References

Berdjaev N., 1990. Filosofija neravenstva. Sbranie sochinenij [Philosophy inequality. Collected Works], T. IV. YMCA-Press, Parizh.

Gorkin L. P., 1994. Mihajlo Tugan-Baranov'skij – mislitel', vchenij, gromadjanin [Mikhail Tugan-Baranovsky – a thinker, scholar, citizen], Tugan-Baranov'skij M. I. Politichna ekonomija [Tugan-Baranovsky M. I. Political Economy], «Naukova dumka» publ, K.

Dragomanov M. P., 1937. Listi do Ivana Franka [Letters of Ivan Franko], Varshava.

Fukujama F., 2007. Konec istorii i poslednij chelovek [The End of History and the Last Man], M.

Hajek F., 1992. Pagubnaja samonadejannost'. Oshibki socializma [Fatal Conceit. Errors of Socialism], Izd-vo «Novosti» pri uchastii izd-va «Catallaxy».

Hantington S., 2003. Tret'ja volna: Demokratizacija v konce XX veka [Third Wave: Democratization in the late XX century], ROSSPEN publ, M.

Shvarcmantel' D., 2009. Ideologija i politika [Ideology and Politics], Gumanitarnyj centr publ, M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

та зрілість політичних сил, їх спроможність реально впливати на суспільні процеси. Політична культура є мірилом політичної зрілості всього суспільства і держави в цілому.

Слід відмітити, що політична культура постає як важлива складова підсистеми загальної культури суспільства, як компонент соціокультурного образу нації, та одночасно – як структурний елемент політичної системи держави, що обумовлює характер взаємодії держави та громадян, держави та інститутів народовладдя. Відтак, політична культура надає людині керівні принципи політичної поведінки, а суспільству систематизовану структуру цінностей, раціональних доказів, норм та ідеалів, забезпечуючи цілісність та інтегрованість суспільної свідомості у цій сфері (Vil'chins'ka 2009, p. 283) [2, с. 283].

Дослідженням політичної культури тією чи іншою мірою займалися мислителі ще з давніх часів – Платон, Аристотель, Ш. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, Й. Гердер, проте входження цього терміну до широкого наукового обігу в якості політологічної категорії відбулося лише в середині XX ст. завдяки працям американських вчених Г. Алмонда, С. Верби, Д. Пауелла, Т. Парсонса, Д. Істона. Вагомі дослідження в галузі політичної культури здійснили такі зарубіжні дослідники, як В. Айхлер, Е. Баталов, Р. Бауер, Є. Вятр, К. Гаджієв, Д. Гарднер,

А. Дегтярьов, Л. Дітмер, В. Іноземцев, С. Лодж, Д. Мід, Л. Пай, О. Панарін, Д. Рікман, У. Розенбаум, Р. Такер, С. Уайт, М. Уотерс та інші. В Україні проблемам політичної культури та умовам її формування присвячені праці В. Андрущенка, В. Бебика, В. Беха, М. Головатого, Є. Головахи, А. Колодій, П. Кононенко, М. Михальченка, Л. Нагорної, Н. Паніної, Ю. Пахомова, І. Поліщука, В. Ребкала, Ф. Рудича, В. Селіванова, В. Ткаченка, М. Ходаківського, В. Якушика та інших дослідників.

Мета статті: на основі визначення сутності політичної культури з'ясувати специфіку її прояву в умовах української повсякденності, розглянути основні напрями підвищення якості політичної культури України як чинника демократизації суспільства.

Г. Алмонд і С. Верба у праці «Громадянська культура» започаткували підхід до розуміння політичної культури як сукупності орієнтацій індивідів щодо реальної політичної системи та власної політичної поведінки. Ці орієнтації проявляються на трьох рівнях: перший – пізнавальні орієнтації (володіння знаннями про політичну систему, її представників і механізмах функціонування); другий – емоційні (почуття, настрої і переживання, що відносяться до даної політичної системи та учасників політичного процесу); третій – оціночні, які виражають особисте ставлення до політичної системи, її учасників та їхніх дій (критерії та міркування щодо політичних об'єктів, які ґрунтуються на ціннісних стандартах і критеріях у поєднанні з інформацією та емоціями). Отже, розробляючи концепт політичної культури, автори докладно зупинилися на проблемі типології політичних культур, виділивши (на базі аналізу п'яти західних національних культур) три найбільш розповсюджені їхні типи – провінційну або патріархальну, підданицьку та активістську (Almond 1963, p. 15–16) [3, с. 15–16].

Сплеск масового інтересу до поняття «політична культура» був зафіксований у західній політичній науці наприкінці 80–90-х рр. минулого століття. Проте, звертання до цього поняття як у науці, так і в політичній практиці дотепер пов'язано з чималими проблемами через труднощі чіткого його визначення. Слід відмітити, що у науковій літературі існує досить велика кількість дефініцій політичної культури. Їх можна звести до чотирьох провідних напрямків. По-перше, орієнтаційно-психологічні визначення, де політична культура трактується як система орієнтацій на політичні об'єкти. По-друге, преференційно-поведінські визначення, де політична культура розуміється як всеосяжна сукупність політичних установок і політичної поведінки індивідів у суспільстві. По-третє, суспільно-обмежувальні або об'єктивні, де політична культура розглядається як певний обмежувач поведінки індивідів у суспільстві та характеризується як об'єкт влади, який санкціонує поведінку учасників, прийнятну для відповідної системи. По-четверте, модельно-аналітичні або евристичні визначення, де політична культура розглядається як гіпотетична конструкція для аналітичних цілей, застосовувана при аналізі різних політичних режимів (Rjabov 1994, p. 51–52) [4, с. 51–52].

Політичну культуру можна також розглядати у вузькому і широкому змістах. У першому разі політична культура зводиться до комплексу політичних орієнтацій, настанов і поведінки індивідів. У другому разі політична культура сприймається як найважливіший елемент загальної культури суспільства, пов'язаний з політикою. Так, Л. Дітмер указував, що за допомогою поняття політичної культури можна описати національний

характер, вплив колективного історичного досвіду на національну специфіку, а також емоційні та нормативні рамки взаємозв'язку між державою і громадянами (Kokors'ka 2002, p. 26) [5, с. 26].

Доповнюючи концепцію політичної культури, висунуту Г. Алмондом і С. Вербою, польський політолог М. Соболевський запропонував більш широке тлумачення політичної культури, що охоплює, на його думку: по-перше, політичні цілі, до яких прагне система, і цінності, які повинні детермінувати дії; по-друге, основні методи політичної дії, правила політичної поведінки індивідів і груп; по-третє, провідні політичні інститути та їхню роль у політичній системі (Political Philosophy ... 1993, p. 14) [6, с. 14].

Російська наука тлумачить політичну культуру як «сукупність типових для конкретної країни зразків поведінки людей у публічній сфері, що втілюють їх ціннісні уявлення щодо сенсу та цілей розвитку світу політики та підтримують усталені норми і традиції відносин держави та суспільства» (Kategorii politicheskoy nauki, p. 490) [7, с. 490] і поділяє її на три компоненти: політичну свідомість, політичний менталітет і політичну поведінку.

О. Соловйов включає до політичної культури як до складного явища духовно-політичного життя такі складові: політичну інформацію – відомості, факти; знання – принципи, тенденції складних процесів політики; цінності – одвічного значення досягнення, напруження, що лежать у підвалинах політичних ідеалів; традиції – перевірені часом усталені звички, що передаються від покоління до покоління; норми – усталені, загальноприйняті принципи політичної поведінки – це свого роду правила політичної гри, прийняті на добровільних, не санкціонованих законом засадах (Solov'ev 1995, p. 19–20) [8, с. 19–20].

Вітчизняні науковці пропонують близьке визначення політичної культури. Так, політологічний словник трактує політичну культуру як «систему знань і уявлень політичних класів, верств, малих соціальних груп, окремих індивідів про владу, державу та політику; орієнтацію й активність у сфері політичних відносин, дій народних мас; рівень розвитку держави і громадсько-політичних інститутів» (Political Philosophy: Short encycl. Dictionary 2002, p. 435) [9, с. 435]. Українська дослідниця А. Колодій розглядає політичну культуру як «систему стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу» (Political science. vol.1: Politics and Society. vol.2: Government and Politics, 2003) [10, с. 255]. Політична культура, на думку В. Ребкала, це «особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності та відносин, які відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди та цінності, знання та навички участі громадян у суспільно-політичному житті країни» (Gaevs'kij B., Rebkalov V., 1998) [11, с. 12].

Сформованість політичної культури членів суспільства сприяє стабілізації на конституційних засадах внутрішнього становища в суспільстві; розробці певного політичного курсу розвитку правового демократичного суспільства у вільному політичному діалозі; вихованню ціннісного ставлення до загальнолюдських глобальних проблем світу, соціальних груп, окремих особистостей, їх діяльності; становленню громадської думки, позитивних стійких мотивів діяльності і вчинків суб'єктів; виявленню

високих морально-політичних якостей особистості (чесності, справедливості, відвертості, принциповості, толерантності тощо).

Політична культура характеризує ступінь і якість розвитку політичної системи, свідомості й участі людей у вирішенні державних і суспільних справ, а також ідеологічних світоглядних аспектів духовного життя суспільства в конкретний історичний період його розвитку та існування. Відтак, усю політичну історію України можна уявити як картину постійного протиборства ліберальних і патріархально-традиційних цінностей: з одного боку – приватна ініціатива, потреба у самоствердженні індивіда у змаганні з рівними, свобода власності й працелюбність, максимальне обмеження ролі держави в суспільстві; а з іншого – соборність, общинність, колективізм з одночасною схильністю до авторитаризму, потреба в сильному лідері харизматичного типу.

Конфліктна політична культура, сформована під впливом зазначених факторів, постійно давалася взнаки впродовж усієї української історії: різним політичним силам не вистачало толерантності, політичної етики, злагоди. Адже діалогове підґрунтя в культурі відображається безпосередньо і в культурі політичного спілкування між різними політичними силами, партіями, фракціями, соціальними групами тощо.

Політична культура окремих політичних суб'єктів складається з таких компонентів, як: знання та орієнтації щодо політики та різних гілок влади, діяльності уряду та його представників; характер відношення до інших політичних суб'єктів (включаючи партії); політична самоідентифікація (ототожнення суб'єктом себе з певними політичними співучасниками).

Рівень масового прояву кожного із компонентів політичної культури впливає на стан політичної системи. Так, надто сильна прихильність громадян до однієї з політичних груп може негативно відобразитися на стабільності суспільства, позаяк для нормального функціонування суспільств потрібна злагода. Нині стратегія розвитку політичної культури, особливо в Україні у сучасних умовах, коли неможливість досягти консенсусу між гілками влади призвела до розбалансування і дестабілізації всієї політичної системи, має бути спрямована на подолання таких негативних явищ, як нетерпимість і конфронтаційність, на формування культури толерантності, політичної коректності, консенсусу тощо. При цьому консенсус, конструктивна більшість мають утворитися не на простому діалозі політичних сил, а на системі відповідальності за все, що відбувається в нашому суспільстві.

Варто також зауважити, що політична культура – це складне явище, що має різні рівні. М. Міліневський, спираючись на мотивацію до ухвалення рішення, виділяє три таких головних рівні політичної культури:

- високий, що характеризується наявністю чіткої політичної позиції;
- середній, за якого вирішальну роль відіграє особистісний консерватизм, рішення, за кого голосувати, при цьому ухвалюються на підставі неглибокого аналізу політичної реклами або особистих симпатій до якихось якостей лідера;
- низький, якому, на думку дослідника, притаманні стадний інстинкт та інфантильність; вибір при цьому здійснюється без політичного підтексту на підставі певних емоційних вражень (Milinevskij 1998, p. 103) [12, с. 103].

Для демократичної культури характерна висока

політична активність громадян, їх включення в політичну систему, визнання громадянських прав і свобод, принцип контролю громадянами діяльності уряду, визнання політичних відмінностей та гри політичних сил. У цілому це культура громадянського суспільства правової держави. Розрізняються два види демократичної культури: консервативно-ліберальна, при якій визначаються громадянські права і свободи, але забезпечується суспільно-реформістський аспект, та ліберально-демократична, яка передбачає соціальні реформи з боку держави. На нинішньому етапі цивілізації це загальнолюдське надбання і цінність.

При авторитарній культурі ідеалом визначається сила і неконтрольована влада, яка виключає демократичні права і свободи громадян. Існує два види цієї культури. Авторитарна культура не передбачає активної участі мас у політичному житті. Ідеологія використовується як знаряддя їх пасивної слухняності. Другий – тоталітарна культура характеризується об'єднуючою роллю культури лідера, сильною владою з активним залученням громадян до політичного життя відповідно до встановлених політичним лідером принципів (Vil'chins'ka 2009, p. 285–286) [2, с. 285–286].

Становлення політичної культури, адекватної громадянському суспільству, передбачає оновлення політичної ідеології, звільнення її від догматизму, ілюзорних та утопічних уявлень, формування сучасної концепції правової держави. Необхідно відродити й утвердити в свідомості людей політичні та соціально-моральні цінності, насамперед ідеї свободи і гідності особи, патріотизму, соціальної рівності і справедливості. Актуальним є формування бережливого ставлення до політичного і культурного минулого, до історичного досвіду боротьби за соціальне і національне звільнення, до прогресивних традицій. Потрібне також здійснення радикальних змін у способах політичної діяльності, забезпечення їх високого професіоналізму, гуманізму і демократизму, формування культури політичного і міжнаціонального спілкування.

Слід відмітити, що будь-яка політична культура є багаторівневим явищем зі складною структурою та різноманітними складовими елементами, що обумовлюється її залученням до всіх соціальних та політичних процесів у державі. Виходячи з цього, у політичній культурі можна виділити наступні три рівні: пізнавальний, практичний і ціннісний.

Політична культура пізнавального рівня означає теоретичне осмислення політичного життя, пізнання індивідом феномену влади як субстанції політики, засвоєння основних характеристик функціонування політичної системи суспільства, політичної організації, політичних інститутів, технологій функціонування політичної влади тощо.

Другий, практичний рівень, другий зріз поняття політичної культури – це вміння. Індивіду замало мати тільки теоретичне уявлення щодо системи політичних інститутів сучасності, які складають структурно-функціональний формат політичного буття. Політично культурна людина мусить уміти застосовувати свої знання на практиці. Вона повинна вміти робити усвідомлений політичний вибір в умовах сучасного політичного поліалізму, застосовувати базові політичні цінності та норми політичної поведінки для формування активної громадянської позиції.

Третій рівень політичної культури – ціннісний, тобто політична культура в цьому сенсі розглядається як

споконвічна людська цінність, як мірило цивілізованості суспільства і мірило сутності самого поняття «людини». Ціннісний аспект політичної культури є характерним для сучасних суспільств, де існують демократичні режими. У багатьох демократичних країнах Заходу розвитку і вдосконалюванню політичної культури приділяється величезна увага як з боку держави, так і з боку інституцій громадянського суспільства (Solov'ev 1995, р. 23–25) [8, с. 23–25].

Підґрунтям побудови політичної культури вважають орієнтації громадян на політичну систему в цілому та на її окремі складові. З точки зору рівня участі у політичному житті можна визначити різні типи політичної поведінки індивідів. Досить вдалою, на наш погляд, є класифікація соціально-політичних типів громадян, запропонована українським дослідником О. Радченко. Він виділяє наступні типи:

1. Гегемоністський політичний тип людини, який є досить поширеним (особливо на пострадянському просторі). Його носіям притаманні авторитаризм, несприйняття інших точок зору та інших типів політичних відносин (режимів). Такі люди є, як правило, екстравертами, вони гостро відчувають свою етнічну приналежність, прагнуть нав'язати всім власні цінності, норми, традиції – власну систему світосприйняття.

2. Конфліктний, або протестний політичний тип людини характеризує рішучих і відданих інтересам своїх соціальних чи політичних груп громадян. Вони гостро відчувають несправедливість і завжди готові боротися до повної перемоги своїх політичних опонентів. Як правило, такі особистості завжди критикують владу, проявляють незадоволення її діями, беруть активну участь в акціях протесту. Однак прийшовши до влади, такі руйнівники не здатні до конструктивних дій і суспільного консенсусу, вони постійно продовжують боротьбу.

3. Пліуралістичний політичний тип людини є основною базою демократичного громадянського суспільства. Він об'єднує свободолобних, відвертих людей, які визнають за іншими право на власні права, власну думку та систему цінностей. Це екстраверти, схильні до толерантності та пошуку консенсусу. Внутрішня готовність до альтернативи цих громадян реалізовується в ухваленні політичних рішень як відмови від одноставності, пошуку найбільш оптимальних шляхів суспільного розвитку, широкого залучення громадськості та фахівців до обговорення проблем і забезпеченню прав людини.

4. Конформістський або провладний політичний тип характеризується відсутністю власної політичної позиції та схильністю до сприйняття за власні будь-яких пануючих політичних поглядів. Конформіст вирізняється шанобливою політичною поведінкою, завжди знаходить виправдання для прорахунків влади, але з такою ж легкістю переходить на інший бік у разі поразки провладної політичної сили на виборах.

5. Абсентеїстичний або апатичний політичний тип є характерним для патріархального укладу. Індивіди цього типу не беруть участі в політичному житті, не цікавляться політикою, не співвідносять свою політичну самоідентифікацію з суспільною системою цінностей. Вони не вважають за потрібне приходити на вибори і відчувають негативне відношення до уряду в цілому та окремих політиків (Radchenko 2009, р. 94–95) [13, с. 94–95].

Оскільки в чистому вигляді такі політичні типи зустрічаються не в масових кількостях, окремі науковці вирізняють ще й певний змішаний – громадянський або

гармонійний політичний тип людини. Це поєднання окремих рис гегемонічного, протестного, провладного типів з домінуванням пліуралістичного. Така людина налаштована на плідну взаємодію з державою, є активною та свідомою, цікавиться і розуміється на політиці, бере участь у публічних заходах, дискусіях, виборах, входить у політичні організації, поділяє й відстоює державну (національну) ідею і суспільну систему цінностей. Це – соціальна база громадянського суспільства та демократії.

Домінування в суспільстві, а насамперед – у політичній еліті суспільства, того або іншого політичного типу людей обумовлює характер і тип як політичної культури, так і політичного режиму.

Отже, політична культура є досить різноплановим явищем, що являє собою інституційовану форму системи суспільних цінностей та найбільш стабільний ціннісний механізм регулювання суспільно-владних відносин, що постійно розвивається.

На сучасному етапі розвитку в Україні, на жаль, сформувалася вкрай складна ситуація щодо усвідомлення основ політичної культури та значущості соціально-політичних перетворень. Найзагрозливішими реаліями сьогодення стають не тільки неповага до владних структур, державних і політичних діячів, дистанціювання від власної країни, а й повне небажання брати участь у вирішенні багатьох проблем різного спрямування, кризові настрої різних груп населення, формування абсолютно пасивного типу політичної культури, що, у свою чергу, загрожує посиленням деструктивних та конфліктних взаємовідносин у системі суспільного буття, негативно впливає на мотиваційно-потребову складову політичної активності.

Виходячи з цього, пріоритетним завданням у контексті сучасного цивілізаційного процесу державотворення є розвиток певного необхідного рівня політичної культури громадян, що дозволить продукувати подальший розвиток та закріплення політичних інститутів демократії. Можна виділити такі основні напрями підвищення політичної культури українського народу, що сприятимуть посиленню демократичних перетворень та становленню громадянського суспільства:

– лібералізація і демократизація суспільних відносин, унаслідок чого створюються умови для політичної творчості еліти й широких верств населення. Для правильного сприйняття громадянами суспільного прогресу, створення наукових уявлень про політику потрібен високий культурний, освітній і життєвий рівні громадян, не обтяжених тоталітарною ідеологією. Адже політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин, вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою, мистецтвом тощо;

– пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів і про сучасні досягнення світового співтовариства. На розвиток політичної культури впливає також стан історичного знання. Об'єктивні історичні дослідження, без ідеологічної догматики, звільняють людей від стереотипного оцінювання інших народів і держав. Історія є надійним підґрунтям для пізнання перспектив розвитку суспільства, сприяє зміцненню почуття єдності світової цивілізації;

– підтримка різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення й поширення вітчизняного політичного досвіду. Важливим є створення умов для набуття громадянами політичних знань, фінансування засобів масової інформації, радіомовлення, бібліотек,

книгодрукарень, введення освітнього комплексу дисциплін з політичної культури;

– залучення науковців до розроблення політичних технологій і програм, надання певного матеріального забезпечення для реалізації ідей та їх правової підтримки;

– поширення джерельної бази формування новітньої політичної культури і створення умов для прояву позитивних тенденцій у політичному житті. Одночасно з розвитком об'єктивної та незалежної політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення;

– законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розроблення системи заходів їх широкого використання. Необхідною межею формування в українському суспільстві політичної культури є утвердження в соціумі поваги до права й правопорядку, подолання правового нігілізму. До того ж, як з боку громадян, так і з боку влади у справжній, а не декларованій правовій державі панує культ права. Політично розвинене суспільство розуміє, що міцний соціальний порядок важливіший від політичних амбіцій (Karnauh 2007, p. 30–31) [14, с. 30–31].

Таким чином, формування політичної культури безпосередньо пов'язане із процесом демократизації суспільства. Зріла політична культура є передумовою побудови громадянського суспільства, реальної участі широких верств населення в процесах організації суспільства. Для розуміння цього важливим є передусім аналіз історично-ментальних основ формування політичної культури українського суспільства та розгляд її сучасного стану. Отже, насущним науковим завданням сьогодення є виявлення перспектив та напрямків підвищення рівня політичної культури українського соціуму як чинника його демократизації, аналіз умов для створення культури, що базується на принципах злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

Бібліографічні посилання

1. Street J. Politics and Popular Culture / J. Street. – Temple Unty Press, Philadelphia, 1997. – 384 p.
2. Вільчинська І. Ю. Політична культура як ціннісно-нормативна основа політичної мотивації / І. Ю. Вільчинська // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2009. – Вип. 51. – С. 279–289.
3. Almond G. A. The Civic Culture: Political attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond, S. Verba. – Princeton: Princeton University Press, 1963. – 318 p.
4. Рябов А. И. Политическая культура / А. И. Рябов, В. Б. Чистяков // Вестник Московского университета. Серия 12. Социально-политические исследования. – 1994. – № 2. – С. 49–59.
5. Кокорська О. І. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми / О. І. Кокорська, В. Ф. Кокорський // Наукові записки / Голов. ред. С. Г. Рябов. – Київ : Академія, 2002. – Т. 20: Політичні науки. – С. 24–28.
6. Философия политики: социокультурные и психологические детерминанты политических отношений / Б. Н. Бессонов, Д. Т. Жовтун, А. Б. Зеленцов и др.; отв. ред. Ю. В. Ирхин, В. В. Крапивин]. – Кн. 4. – М.: Луч, 1993. – 200 с.
7. Категории политической науки. / Под ред. Мельвиля А. Ю. – М. : МГИМО (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 656 с.
8. Соловьев А. И. Политическая культура: проблемное поле метатеории / А. И. Соловьев // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1995. – № 2. – С. 17–26.
9. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / В. П.

Андрущенко та інші. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.

10. Політологія. Кн. Перша : Політика і суспільство. Кн. Друга : Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космічна. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.

11. Гаєвський Б. Культура державного управління: організаційний аспект: [Монографія] / Б. Гаєвський, В. Ребало – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 144 с.

12. Милюневский Н. Зависимость политического выбора от уровня политической культуры избирателей / Н. Милюневский // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Мат. всеукр. наук.-практ. конф., 26-27 лютого 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 102–104.

13. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / Олександр Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.

14. Карнаух А. Проблемы становления сучасної політичної культури в Україні / А. Карнаух // Персонал. – 2007. – № 9. – С. 27–32.

Жеребятникова И. В. Проблемы трансформации уровня политической культуры в современном украинском социуме

Исследованы проблемы формирования политической культуры в условиях демократической трансформации современного украинского социума; рассмотрены ее структурные характеристики, типология и специфика проявления в контексте становления гражданского общества; предложены направления усовершенствования уровня политической культуры.

Ключевые слова: политическая культура, демократия, уровень политической культуры, развитие, политическая система, политические ценности, гражданское общество.

Zherebyatnikova I. Problems of transformation of the level of political culture in modern Ukrainian society

The article explores problems of formation of political culture in conditions of democratic transformation in modern Ukrainian society. The author considers its structural characteristics, typology and specificity of manifestation in the conditions of the civil society's formation. Directions of improvement of the level of political culture are suggested.

Keywords: political culture, democracy, level of political culture, development, political system, political values, civil society

References

1. Street J., 1997. Politics and Popular Culture, Temple Unty Press, Philadelphia
2. Vil'chins'ka I. Ju., 2009. Politichna kul'tura jak cinnisno-normativna osnova politichnoi motivacii [Political culture as a value-normative basis of political motivation], Politologichnij visnik. Zb-k nauk. prac' [Journal of Political Science. Collection of scientific papers]. «ІНТАС», K. Vip. 51, pp. 279–289.
3. Almond G. A., 1963. The Civic Culture: Political attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton University Press, Princeton.
4. Rjabov A. I., 1994. Politicheskaja kul'tura [Political Culture.], Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 12. Social'no-politicheskie issledovanija [Moscow University Bulletin. Series 12. Social and Political Studies], № 2, pp. 49–59.
5. Kokors'ka O. I., 2002. Politichna kul'tura: teoretiko-metodologichni problemi [Political culture: theoretical and methodological problems], Naukovi zapiski, Politichni nauki [Scientific Notes, Political Science], T. 20, pp. 24–28, Akademija publ. K.
6. Filosofija politiki: sociokul'turnye i psihologicheskie determinanty politicheskikh otnoshenij [Political Philosophy: socio-cultural and psychological determinants of political relations], 1993. ed. B. N. Bessonov, D. T. Zhovtun, A. B. Zelencov i dr., Kn. 4., Luch, M.
7. Kategorii politicheskoi nauki [Categories of political science], MGIMO; «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJEN), M.
8. Solov'ev A. I., 1995. Politicheskaja kul'tura: problemnoe pole

metateorii [Political Culture: The Problem field meta-theory], Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 12. Politicheskie nauki [Bulletin of Moscow University. Series 12. Political Science], № 2, pp. 17–26.

Filosofija politiki: Korotkij encikl. slovník [Political Philosophy: Short encycl. Dictionary], 2002, ed. V. P. Andrushhenko ta inshi, Znannja Ukraїni publ, K.

Politologija. Kn. Persha: Politika i suspil'stvo. Kn. Druga: Derzhava i politika, 2003 [Political science. vol.1: Politics and Society. vol.2: Government and Politics], ed. by A. Kolodij, L. Klimans'ka, Ja. Kosmichna, 2-e vid., pererob. ta dop., El'ga, Nika-Centr publ, K.

Gaevskij B., Rebkalov V., 1998. Kul'tura derzhavnogo upravlinnja: organizacijnij aspekt: Monografija [Culture of government: the organizational aspects: Monograph], Vid-vo UADU, K.

УДК 32.019.5

Т. О. Житнікова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються прийоми політичного маніпулювання, визначаються фактори від яких залежить ефективність політичного маніпулювання, аналізуються динаміка змін поглядів українського суспільства під впливом маніпулятивних прийомів, а також визначаються особливості політичного маніпулювання в Україні.

Ключові слова: маніпулювання, політичне маніпулювання, комунікація, прийоми політичного маніпулювання, особливості політичного маніпулювання в Україні.

Початок 21 століття характеризується подальшим удосконаленням та поширенням різного роду технологій управління суспільною свідомістю, все більш активним використанням прийомів політичного впливу. Маніпулювання, що здійснюють суб'єкти прийняття рішень від імені держави в межах «державної політики» не є новим явищем. Трансформації посттоталітарних суспільств, стрімкий розвиток засобів масової комунікації, поглибленні соціокультурні взаємодії дають підстави вважати, що і в українському суспільстві сьогодні загострюється проблема поширення маніпулятивних впливів на суспільну свідомість. В різних сферах комунікації такі впливи часто набувають форм відкритої боротьби, яка стає невід'ємною частиною суспільного життя. Метою данної статті є визначення особливостей політичного маніпулювання, що сприятиме подальшому розвитку і вдосконаленню системи захисту суспільства від впливу на його свідомість.

Проблемі політичного маніпулювання присвячено велику кількість праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Вона розглядалась в межах робіт присвячених філософським, соціологічним і психологічним аспектам політики і права, розвитку суспільства. Серед зарубіжних науковців цікавими є роботи таких вчених як Г. Франке, Г. Маркузе, Г. Лебон, Г. Лассуел та ін. Серед вітчизняних дослідників цією проблемою цікавились Е. Доценко, С. Кара-Мурза, Я. Любимий, О. Доценко, М. Шульга, В. Щербатих та багато інших. Спираючись на напрацювання цих науковців в даній роботі ми спробуємо розглянути практичний аспект політичного маніпулювання в Україні та визначити його особливості.

Ступінь успішності маніпулювання залежить від того, наскільки широким є арсенал маніпулятивних прийомів, які використовує маніпулятор, і наскільки гнучко він його використовує. Також, на думку українського дослідника Я. Любимого, «ступінь маніпулювання суспільною свідомістю залежить від соціальної дистанції між елітою та широкими масами і від соціального напруження, яке породжує величина цієї дистанції» (Ljubivij 1993, p. 34) [4, с. 34]. Можна виділити кілька факторів, від яких залежить соціальна дистанція: особливості економічного

Milnevskij N., 1998. Zavisimost' politicheskogo vybora ot urovnja politicheskoy kul'tury izbiratelej, Politichna kul'tura demokraticznogo suspil'stva: stan i perspektivi v Ukraїni: Mat. vseukr. nauk.-prakt. konf., 26-27 ljutogo 1998 r. [The dependence of the political choice of the level of political culture of the electorate, the political culture of a democratic society: Status and Prospects in Ukraine: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference], Gnozis publ, 1998. K.

Radchenko O. V., 2009. Cinnisna sistema suspil'stva jak mehanizm demokraticznogo derzhavotvorennja : monografija [Value system of the society as a mechanism of democratic states: Monograph], Vid-vo HarRI NADU «Magistr», H.

Karnauh A., 2007. Problemi stanovlennja suchasnoї politichnoї kul'turi v Ukraїni [Problems of formation of modern political culture in Ukraine], Personal, № 9, pp. 27–32.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

укладу суспільства, специфіка політичного режиму, розподіл основних засобів існування, життєвих благ тощо. Соціальна дистанція впливає на ступінь соціального напруження в суспільстві. Таким чином, взаємодія між суб'єктом і об'єктом політичного маніпулювання залежить від того, як змінюється соціальна дистанція (збільшується чи зменшується), а також від посилення чи послаблення соціального напруження. У випадку, коли ступінь напруження в суспільстві знижується і соціальна дистанція зменшується, зменшується і потреба в маніпулюванні масовою свідомістю. В протилежному випадку, коли зростає відстань між масами і правлячою меншістю, і збільшується соціальне напруження, правляча меншість застосовує максимальний арсенал маніпулятивних прийомів і технологій для управління суспільством.

Для сучасних форм політичного життя велике значення має світ культури, тобто світ символів, інформації. З прадавніх часів мова має не лише комунікативне, а й сугестивне значення. Саме цим вдало користуються маніпулятори. «Силою, яка призвела в дію великі історичні потоки в політичній чи релігійній сфері, була з прадавніх часів чарівна могутність слова», стверджував А. Гітлер. Для досягнення маніпулятивної мети політики створюють особливу мову. Кожна подія реального життя, яка має значення і може бути використана в політичному маніпулюванні, можна назвати по-різному, а від цієї назви може залежити і суспільна оцінка цієї події. Американський науковець Г. Лассуел вважається засновником наукового напрямку, який займається вивченням ролі слова в пропаганді. Він розглядав методи підбору слів для передачі потрібного змісту. На підставі цих методів Г. Лассуел розвинув цілу систему створення політичних міфів. Не виникає жодних сумнівів щодо використання політиками особливої маніпулятивної мови – варто згадати такі лексичні пари, як «наведення конституційного ладу» і «військова агресія», «захист прав людини» і «точні бомбардування», «загальнолюдські цінності» і «принципи західної демократії», «введення вільної торгівлі» і «розвал національної економіки», «права національних меншин» і «міжнародний

тероризм». Кожна з цих пар словосполучень в певному контексті може бути синонімічною. В результаті людина робить певні висновки не з подій, а з їх назви. Іншими словами, інтерпретація починається вже в номінативних, формально нейтральних висловлюваннях.

Ще одним надзвичайно дієвим прийомом політичного маніпулювання є реклама. Г. Лебон писав: «Не дивлячись на весь свій прогрес, філософія ще й досі не дала натовпу жодних ідеалів, які б могли спокусити його; але, оскільки натовпу потрібні ілюзії, то він інстинктивно, як метелик, що летить на світло, спрямовується до тих, хто йому їх надає. Натовп ніколи не націлений на правду; він відвертається від очевидності, яка не подобається, і воліє схилитись до оман, якщо ця омана подобається натовпу. Хто вміє вводити натовп в оману, той з легкістю стає його володарем; хто прагне щось роз'яснити натовпу, той стає його жертвою» (Lebon 1995, p. 148) [3, с. 148].

Вже аксіоматичною є теза про те, що реклама не лише інформує про щось, а й формує потребу в тому, про що вона інформує. Таким чином фактично констатується, що реклама не лише є різновидом маніпулятивної практики, а й виконує доволі важливу функцію для всього суспільного порядку, а саме функцію соціальної інтеграції і адаптації (Shul'ga 2008, p. 77) [7, с. 77].

Метою використання реклами є підвищення популярності об'єкта, що рекламується у населення. Можна виокремити кілька способів здійснення такої реклами:

- Демонстрація вигідних, сильних сторін об'єкта, що рекламується;
- Вигідна відмінність від оточуючих. Для цього застосовують контраст об'єкту реклами з тим об'єктом, який явно йому програє (політичною фігурою, рухом, інформаційною установкою).
- Постійне багаторазове згадування об'єкта реклами перед аудиторією.

Викрити цей вид маніпулювання досить складно, бо, як правило, він добре «замаскований» маніпулятором. Політична реклама, по-перше, може допускати більше викривлень та перебільшень, в порівнянні з комерційною рекламою метою якої є збільшення обсягів продаж товарів та послуг. По-друге, вона повинна обіцяти більше ніж може дати, бо товар, який вона рекламує, - це не конкретний кандидат, а щасливе життя виборців, яке цей кандидат має їм забезпечити. Відповідно до думки сучасних спеціалістів в галузі піару політична реклама повинна викликати мінімум негативних емоцій. Можна виокремити ще одну особливість політичної реклами – це втома виборців від політичних лідерів, що їм вже «приїлися» (Shherbatykh 2005, p. 161) [6, с. 161].

Як спосіб протидії можна виділити ретельний аналіз того, що відбувається. Адже ЗМІ будуть рекламувати лише того, хто їм вигідний і не є для них справжнім супротивником. Зазвичай застосування реклами як методу маніпулювання використовується для іміджевого просування якоїсь конкретної політичної фігури. Варто зауважити, що будь-яка реклама, а особливо політична, діє на аудиторію виключно завдяки її довірливості, прагненню появи «сильної людини», яка прийде і вирішить всі проблеми. Також можна виділити ще одну відмінну ознаку політичної реклами – демонстрація окремих позитивних якостей об'єкта, що рекламується, реальних чи таких, які навмисне вигадані.

В Україні використання політичної реклами найбільшою мірою відбувається під час виборчих кампаній. Закон України «Про вибори народних депутатів

України» визначає політичну рекламу як «будь-які не заборонені законами України друковані, усні, звукові та аудіовізуальні види і форми ідейного впливу на людей, що мають на меті прямо чи опосередковано привернути увагу до суб'єктів виборчого процесу, сформувати у суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до них або спрямувати політичну поведінку громадян» (The Law of Ukraine «On the Election of People's Deputies of Ukraine») [1]. Оскільки кількість політичної реклами законодавчо в Україні необмежена, кандидати широко застосовують цей прийом. На нашу думку доцільно навести приклад «контрастної» (така реклама є менш агресивною ніж антиреклама та легшою для сприйняття) реклами БЮТ застосованої у виборчій кампанії 2006 року. Уривок з ролика БЮТ: «ми і вони («кланові родини», «тіньові власники підприємств») не просто різні. Ми намагаємось дати Україні нове життя, а вони прагнуть залишити усе як є. Ми хочемо мати сильну незалежну країну, а їм потрібна політика, щоб зберегти присвоєні багатства...». Така реклама пропонує однозначний вибір, отже містить маніпулятивну складову. А зміст видволює увагу від питання про походження капіталів самих бютівців, та використання їми політики для збереження власного майна.

Серед актуальних питань, якими політичні сили чи окремі політичні діячі України використовують для маніпулювання (особливо під час виборчих кампаній), є питання зовнішньої політики, а саме інтеграційні процеси. Підписанням у 1994 році «Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС» було визначено, що пріоритетним напрямом розвитку є вступ до Європейського Союзу та НАТО. Особливо гостро питання інтеграції України постало на президентських виборах у 2004 році. Два кандидати в Президенти мали протилежні точки зору з цього приводу. Так у своїй передвиборчій програмі В. А. Ющенко наголошував на необхідності вступу України до ЄС, а В. Ф. Янукович відстоював позицію поглиблення стосунків з Росією. Політичні дебати стосовно спрямування зовнішньої політики на вступ до ЄС і до НАТО, що розгорнулися перед президентськими виборами у 2004 році, знов стали загострюватись з наближенням парламентських виборів 2006 року. В грудні 2005 року КМІС (Київський міжнародний інститут соціології) провів опитування серед громадян України. Метою цього дослідження було визначити ставлення громадян України до її вступу в ЄС і НАТО, а також з'ясувати уявлення людей стосовно їх обізнаності щодо цих об'єднань. На запитання «Як Ви вважаєте, чи достатньо Ви знаєте про Європейський Союз, щоб вирішити, чи потрібно Україні вступати до нього?» відповіді розподілилися таким чином: близько 38 % вважають, що знають достатньо про ЄС; близько 47 % вважають, що знають недостатньо, і майже 15 % не можуть назвати свої знання щодо цього питання достатніми, ані недостатніми. Тобто, по суті, теж вважають, що знають недостатньо. Відповідно більше 60 % українців вважають себе недостатньо обізнаними стосовно Євросоюзу, щоб вирішити чи потрібно Україні вступати до цієї організації (Hmel'ko, p. 2) [5, с. 2]. Майже не відрізняються дані аналогічного опитування стосовно НАТО: 37 % вважають, що знають достатньо про НАТО, щоб вирішувати, чи потрібно Україні вступати до нього; близько 46% – що знають недостатньо, і майже 17% не можуть назвати свої знання щодо цього ані достатніми, ані недостатніми. Відповідно більше 63 % українців вважають себе недостатньо обізнаними стосовно

НАТО, щоб вирішити чи потрібно Україні вступати до цієї організації. За даними цього дослідження, серед громадян України більше противників ніж прихильників вступу і до Європейського Союзу, і до НАТО. Щоправда у суттєво відмінних пропорціях: до ЄС у співвідношенні 39 % – проти вступу і 33 % – підтримують вступ; а до НАТО – 57 % проти вступу і лише 16 % за (Hmel'ko V. Є) [5, с. 7]. Позиції громадян щодо вступу України до цих організацій залежить від їхньої оцінки своєї обізнаності стосовно цих об'єднань. В цілому свою обізнаність стосовно ЄС і НАТО вважають достатньою, щоб вирішувати чи потрібно Україні вступати до цих об'єднань, менше половини населення (37 %) (Hmel'ko, p. 12) [5, с. 12].

В останніх передвиборчих кампаніях 2010 і 2012 років питання спрямованості зовнішньої політики України не втратило своєї актуальності. В квітні 2012 року соціологічною службою Центру Разумкова було проведено соціологічне опитування, завданням якого було показати динаміку ставлення українців щодо вступу України до ЄС, НАТО чи союзу з Росією протягом 2006–2012 років. Кількість громадян, які підтримують вступ України до ЄС поступово зростає (42 % у 2006 році, майже 43 % у 2009 році і 49 % у 2012 році). Цікаво змінюється ставлення українців до співпраці з Росією. Так у 2006 році такий союз підтримувало 57 % населення, у 2009 – 58 %, а в 2012 – 55 %. Все менше українців підтримують вступ України до НАТО (19 % у 2006 році, лише 13 % у 2009 році і 16 % у 2012 році). При цьому майже 25 % населення не має чітких орієнтацій і буде схилитись в той чи інший бік в залежності від конкретного варіанту вибору, який стоятиме перед ним. Зокрема, вибір вступу до ЄС та НАТО залежить від того, чи не перешкоджатиме це відносинам з Росією. Здебільшого саме на невизначену частину населення і спрямована передвиборча політична реклама.

Розглянувши, як використовуються прийоми політичного маніпулювання в Україні можемо виокремити кілька характерних особливостей. Автор погоджується з О. Дубасом щодо кількох особливостей політичного маніпулювання в Україні, а саме: обмеження електоральної конкуренції, здійснення контролю правлячою групою над основними інформаційними потоками й політичним фінансуванням; систематичне використання державного апарату в проведенні виборчих кампаній (адміністративний ресурс); використання прийомів дезінформації (висування двійників, імітація дій від імені конкурентів, імітація небажаної підтримки конкурентів, перехоплення газет опонентів) (Dubas 2009, p. 235) [2, с. 235]. Крім зазначених, на нашу думку варто виокремити такі особливості, як диверсифікація громадської думки – розосередження уваги на різні штучно акцентовані проблеми й відволікання цим від вирішення актуальних завдань суспільно-політичного та економічного розвитку для нормального функціонування суспільства й держави; проаналізувавши розвиток застосування прийомів політичного маніпулювання в Україні, можемо зробити висновок, що їх використання не зосереджується лише в періоди передвиборчої кампанії (як це було ще десять років тому), а характеризується безперервним використанням (на нашу думку рубіжною була президентська кампанія 2004 року. Саме після цих виборів прийоми політичного маніпулювання почали застосовуватись не лише під час виборчих кампаній, а й між ними). Ще однією особливістю політичного маніпулювання в Україні є застосування антитехнологій

для впливу на громадську думку, а також інтенсивність використання політичного маніпулювання у період передвиборчих кампаній переважно за допомогою засобів масової інформації.

Як показує українська практика виборів усіх рівнів, більшість виборчих стратегій і відповідних тактичних прийомів впливу на електорат базуються на маніпуляційному впливі та націлені на формування іміджів і контріміджів кандидатів, а не на конкуренції виборчих програм кандидатів. А відтак, головним завданням передвиборчої кампанії стає необхідність вселити потрібний образ у свідомість і підсвідомість громадян, викликати симпатію (або антипатію) до конкретного кандидата чи партії. Розрахунок навіть у «чистих» технологіях робиться на маніпулювання почуттями виборців, їхніми страхами та надіями, на ірраціональні мотиви голосування. Однією з основних причин застосування маніпулювання для впливу на погляди українського суспільства є зростання соціальної дистанції між політичною елітою та суспільством, що стимулює першу до більш тотального маніпулювання свідомістю останньої. Зменшення ж цієї дистанції призводить до зниження потреби владних структур у системному маніпулюванні масовою свідомістю (Dubas 2009, p. 237) [2, с. 237].

Бібліографічні посилання

1. Закон України «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>
2. Дубас О. Особливості політичного маніпулювання в інформаційному просторі України / О. Дубас // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 231–239.
3. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — СПб.: Макет, 1995. — 313 с.
4. Любимый Я. В. Современное массовое сознание: динамика и тенденции развития. / Я. В. Любимый. — К.: Наукова думка, 1993. — 140 с.
5. Хмелько В. Є. Ставлення громадян України щодо її вступу до Євросоюзу і НАТО та їхня оцінка своєї обізнаності стосовно цих організацій [Електронний ресурс] / В. Є. Хмелько. — Режим доступу: http://kiis.com.ua/materials/articles/attitude_to_es_and_nato.pdf
6. Щербатых Ю. В. Психология выборов. Манипулирование массовым сознанием: механизмы воздействия / Ю. В. Щербатых. — М.: Эксмо, 2005г. — 400 с.
7. Шульга М. А. Реклама в структуре манипулятивных практик: постмодерный ракурс / М. А. Шульга // Практична філософія. — 2008. — №3. — с. 77–83

Житникова Т. О. Особенности политического манипулирования в Украине

В статье рассматриваются приемы политического манипулирования, определяются факторы, которые влияют на эффективность политического манипулирования, анализируется динамика изменений взглядов украинского общества, а также определяются особенности политического манипулирования в Украине.

Ключевые слова: манипулирование, политическое манипулирование, коммуникация, приемы политического манипулирования, особенности приемов политического манипулирования в Украине.

Zhitnikova T. Features of political manipulation in Ukraine

The article discusses receptions of political manipulation, determine the factors that influence on efficiency of political manipulation, is an analysis the dynamics of changes of looks of Ukrainian society, and also determine the features of political manipulation in Ukraine.

Keywords: manipulation, political manipulation, communication, features of political manipulation in Ukraine.

References

Zakon Ukraїni «Pro vibori narodnih deputativ Ukraїni» [The Law of Ukraine «On the Election of People's Deputies of Ukraine»], viewed: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>

Dubas O., 2009. Osoblivosti politichnogo manipuljuvannja v informacijnomu prostori Ukraїni [Features of political manipulation in the information space of Ukraine], *Suchasna ukraїns'ka politika. Politiki i politologi pro nei* [The Ukrainian contemporary politics. Politicians and political scientists], Vip. 18, pp. 231–239.

Lebon G., 1995. *Psihologija narodov i mass* [Psychology of people and the masses], Maket publ, SPb.

Ljubivij Ja. V., 1993. *Sovremennoe massovoe soznanie: dinamika i tendencii razvitija* [Modern mass consciousness: the dynamics and development trends], Naukova dumka publ, K.

Hmel'ko V. C. Stavlennja gromadjan Ukraїni shhodo yii vstupu do Yevrosozu i NATO ta їhnja ocinka svoєї obiznanosti stosovno cih organizacij [Attitude of the citizens of Ukraine on its accession to the European Union and NATO and their assessment of their awareness of these organizations], viewed: http://kiis.com.ua/materials/articles/attitude_to_es_and_nato.pdf

Shherbatyh Ju. V., 2005. *Psihologija vyborov. Manipulirovanie massovym soznaniem: mehanizmy vozdejstvija* [Psychology elections. Manipulation of mass consciousness: mechanisms of action], Eksmo publ, M.

Shul'ga M. A., 2008. Reklama v strukture manipulativnyh praktik: postmodernyj rakurs [Advertising in the structure of the manipulative practices: postmodern perspective], *Praktichna filozofija* [Practical philosophy], №3, pp. 77–83

Надійшла до редколегії 14.05.2013 р.

ФІЛОСОФІЯ

УДК 111.11:17.023.36

А. Є. Залужна

Національний університет водного господарства та природокористування (м. Рівне)

«ІСТИНА–ДОБРО–КРАСА» В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ КАЛОКАГАТІЙНОСТІ ТА АРЕОПАГІТИЧНИХ «ІМЕН–РЕАЛІЙ»

Здійснено аналіз особливості античного та середньовічного витлумачення проблеми єдності пізнавальних, морально-етичних та естетичних інтенцій людини, що акумулювались у вищій триєдності «Істина–Добро–Краса». Відстежено, що космоцентричний характер людини античного світорозуміння в її прагненні до ідеалу досконалості демонструє ту міру істини, добра і краси, що відповідає принципу калокагатії, тоді як у середньовічному мисленні «Істина, Добро, Краса» – імена-реалії, Божественні енергії (Діонісій Ареопагіт), у яких Бог відкривається світу у своєму самоодкровенні.

Ключові слова: істина, добро, краса, калокагатія, імена-реалії, Божественні енергії.

Феномен осмислення глибинних засад людської буттєвості в їх приналежності до тих вічних питань, які тісно пов'язані з сенсожиттєвими пошуками людини та виправданості її присутності в світі, завжди хвилювали філософську думку. Такий поглиблений інтерес викристалізовується у вищі «трансїсторичні начала», вічні «триєдності духовного світу», «загальнозначимі онтологічні упорядкування», які постають в якості триєдності «Істина–Добро–Краса». «Ті начала, – зауважує Є. Нікітін, – ... проголошуються ведучими, або, навіть, єдино ціннісними в системі духовних цінностей, всі інші розглядаються в якості підпорядкованих, другорядних, менш досконалих» (Nikitin 1991, Р. 3–4) [11, с. 3–4]. Саме вони протягом всієї історії людства володіли різною мірою проявленості в межах цілого, акумулюючись в поняттях «блага», «калокагатія», «Божественні енергії», «імена-реалії», «вищі цінності», тощо.

До проблеми триєдності «Істина–Добро–Краса» зверталися Платон, Аристотель, Діонісій Ареопагіт, Піко делла Мірандола, І. Кант, Ф. Шеллінг та інші. Про невідривність Добра від Краси та Істини наголошували В. Соловйов, Ф. Достоевський та П. Флоренський, позаяк добро, відокремлене від краси, трансформується в безсилий порив невизначеного почуття, істина без добра – в пусте слово, а краса без добра та істини постає кумиром. В есхатологічній метафізиці М. Бердяєва розробляється екзистенційна філософія духу, де «дух є не принцип, а особистість, тобто вища форма існування» (Berdyajev 2003a, Р. 458) [3, с. 458], яка характеризується свободою, творчістю, істиною, добром та красою. У сучасних наукових розвідках триєдність «Істина–Добро–Краса» дістає висвітлення в естетичному (Л. Столович), морально-етичному (І. Машковський, А. Нуйкін, В. Толстих), релігійному (В. Постовалова), культурологічному (Є. Нікітін) аспектах.

Натомість, у нашому дослідженні поставимо завдання

розкрити синкретизм трьох вищих начал «Істина–Добро–Краса» крізь призму принципу калокагатійності та символічної концепції імені Діонісія Ареопагіта в контексті античного та середньовічного світорозуміння, які не набули достатнього висвітлення у сучасних наукових розвідках.

З метою доглибного аналізу окресленої проблематики маємо висвітлити ті історико-філософські концепції, у яких найбільш чітко виокремились філософські пошуки щодо осмислення взаємодії пізнавальних, моральних та естетичних вимірів людського буття у світі. Зокрема, в античній філософії, розгорнутій крізь призму «інтуїтивно-космологічного» та «спекулятивно-ейдологічного» (О. Лосєв) ступенів, що включає ранню, середню та високу класику, означений взаємозв'язок розкривається через категорію «калокагатія». Він вибудовується на вістрі космоцентричного світовідношення, яке однозначно дає зрозуміти, «чому прекрасне в античному світі було водночас і внутрішнім, і зовнішнім, чому воно стало самоціллю і предметом самодостатнього споглядання і, насамкінець, чому його неможливо відокремити від речей і матерії, від усього людського життя, та й, урешті, і від усього космосу» (Losev 1965, р. 166) [12, с. 166].

Зауважмо, що саме онтологічна спрямованість античного світогляду уможливило експлікацію проблем людини, етики, естетики та культури, оскільки феномени морального та естетичного постають всезагальними принципами світотворення, фіксуючи тісний зв'язок буття з істиною, добром і красою, а космос осмислюється розумним, впорядкованим та прекрасним. Чи не тому вже у Сократа теза щодо тотожності знання та добра також утверджує онтологічний підхід, оскільки істинне мислення є самим життям в його прагненні долучитися до космічного розуму, а відтак, «той, хто знає, – не може бути злим, тому що він став частиною світотворчої сили» (Dobrohotov 1986, р. 23) [7, с. 23]. Таке знання доброго,

що модифікується у добротне життя, проявляє себе як онтологічно зрозуміла, життєво реалізована мудрість.

Поза усіляким сумнівом, світобачення стародавніх греків надзвичайно інтелектуалізоване та естетизоване. У всіх сферах буття пріоритетною стає думка як процес здійснення абсолютного в межах тлінного й смертного особистісного існування людини. Не випадково С. Аверинцев грецьку культуру називає «метафізично-риторичною», а філософію редукує до «дедуктивно-метафізичного раціоналізму», що обов'язково потребує позанаукових та ірраціональних основ, передбачаючи «таке відношення до кожного завдання, ніби його готове вирішення уже знаходиться поза межами світотворення у певному умосяжному місці» (Averincev 2004, p. 18) [1, с. 18]. Зокрема, у Геракліта ним є світовий розум, який забезпечує впорядкованість та закономірність, у Платона – світ ідей, у філософії Аристотеля – духовний Абсолют як джерело чистого споглядання безтілесного активного ума та ін. У цьому контексті мислення індивіда стає вихідним пунктом гідного, високоморального буття, основою перетворення власного внутрішнього світу й причетності до ідеї прекрасного чи божественного розуму. Відповідно до таких настанов головною метою людської діяльності стає її співвіднесеність з вищою чеснотою – спогляданням, що спрямоване на вічну невичерпність божественного розуму, який водночас є і найвищою красою. Тому людина, долаючи межі чуттєвого і тлінного, через чисте умоспоглядання скерована до вічного.

Постулюючи феномен еросу як любові до повноти буття і споглядання «прекрасного самого по собі», яке «завжди в самому собі одностайне» (Platon 1992, p. 142) [13, с. 142], Платон в діалозі «Банкет» формулює вагомий метафізичний принцип, згідно з яким емпіричний світ рухається до вищого буття істини, добра, блага і краси. Цей шлях починається зі сходинок любові до різновидів прекрасного, якими є любов до прекрасних тіл, до прекрасної душі, до істинного пізнання та наук, а від них – уже до споглядання ідеї прекрасного. Саме така людина в її постійному прагненні до ідеалу досконалості внутрішнього та зовнішнього, гармонії душі і тіла, оприявленості внутрішніх чеснот у безпосередніх вчинках демонструє ту міру істини, добра і краси, що відповідає принципу калокагатії.

Окреслена нерозчленованість прекрасного і доброго, істини та блага, душі та тіла найбільшою мірою в давньогрецькій рефлексії проявляється в понятті «калокагатія», кристалізуючи єдність етичного й естетичного та уособлюючи в собі вищу мудрість. Саме філософ, прообразом якого є Ерос – посередник між богом і людиною, який згідно з грецькою міфологією передає волю богів, до них доносить людські прохання, – щонайдостотніше втілює у собі принцип калокагатії і є її безумовний наслідувач. Власне Ерос, не задовольняючись своїм незнанням і невіглаством, постійно прагне до мудрості, а тому і філософує. У цьому сенсі поняття «еросу» у діалогах Платона виражає духовну любов людини, що спонукає її до творчості, жаги прекрасного та ідеального, піднесеності над матеріальним та тимчасовим. Тому не дивно, що Ксенофонт за калокагатійний взірєць має філософа, зокрема, Сократа, а його маєтику та розуміння прекрасного в якості синтезу розумного та морального вважає суттєвими способами породження калокагатії в інших.

У середньовічному мисленні естетична та етична сфери наскрізь пронизані релігійним світоглядом, що визнає абсолютним критерієм «Істини, Добра і

Краси» триіпостасного Бога, котрий втілює вище благо, премудрість, досконалість і любов. Отцями церкви закладаються християнські підвалини нової духовної культури, де місце філософського Бога займає Бог любові, живий, близький та особистісний, а космологічні уявлення гармонії та впорядкованості змінюють ідеї ієрархічності земного і небесного, людського і божественного. Таким чином, вибудовуються нові підходи до розуміння морально-естетичних начал людського буття. Особливу роль у них відіграє проблема Божественних енергій та Божественної краси (Діонісій Ареопажіт), краси світла (Василій Великий), співвідношення абсолютної цілісності прекрасного та відносної окремішності відповідного (Августин Блаженний), піднесеного як виразу величі душі (Діонісій Ареопажіт), добротолюб'я (Василій Кесарійський) в сенсі духовної краси та духовної художності як праці над собою, що має свої закони такту і смаку.

Позаяк, християнський Бог відкривається не через логічні міркування, а через певний спосіб життя, то у богопізнанні особлива роль належить апофатичності як відмові від спроб вичерпати глибину віри логічним способом. Ідеалом у цьому вимірі постає каяття, очищення і святість. Так, Діонісій Ареопажіт у «Містичному богослів'ї» розрізняє два шляхи пізнання Бога: катафатичний, який стверджує думку про те, що Бог досягається через власне творіння (досконале творіння – досконалий Творець) та апофатичний як заперечення будь-яких зусиль людини досягнути велич Творця, позаяк він є вищим за своє творіння. Апофатизм Божественної непізнаності зустрічаємо у працях Климента Олександрійського, Іоанна Дамаскіна, Григорія Богослова, Філона Олександрійського, Григорія Нисського, Григорія Палами та ін., котрі, постулюючи думку про звільнення від прерогативів понятійного підходу й спекулятивного мислення, стверджують ідею містичного споглядання таємниць Одкровення. Незнання Божественного й мовчання перед Його недосяжністю і безмежністю є своєрідним надзнанням, що потребує «збирання душі» й містичного поєднання з Богом в його енергіях, але не сутнісного, а за благодаттю. Вершиною Божественного Одкровення є догмат про Святу Трійцю. Треба підкреслити, що специфіка середньовічного осмислення триєдності «Істина-Добро-Краса» ґрунтується на догматичному розрізненні у Єдиносущному Богові трьох іпостасей Пресвятої Трійці, що володіють загальною Природою, Волею і Діями, «незлитно поєднаних і нероздільно розрізнених, що виходить за межі будь-якої уяви» (Іоанн Дамаскін) (Ioann Damaskin 1992, p. 87) [10, с. 87]. А тому «розділяючи особистісні властивості і поєднуючи Божество» «не змішуємо три (іпостасі) в одну, щоб не впасти у ересь Савеліїв, і єдиного не ділимо на три (сутності), різнірідні і чужі одна одній, щоб не дійти до Арієвого безумства» (Григорій Богослов) (Grigoriј Bogoslov 2000, p. 364) [9, с. 364].

Василій Великий у посланні єпископу Іонійському про «догмат єдиноначалія» трьох іпостасей стверджує, що це не найменування через перелічування і додавання, яке обумовлює «приріст до множини» (Vasilij Velikij 1993, p. 300) [8, с. 300], а безмовне мовчання, благочестиве числення святого «єдиний Бог і Отець, і єдиний Єдинородний Син, і єдиний Дух Святий» (Vasilij Velikij 1993, p. 299) [8, с. 299], благоговійне окреслення «неізглаголанного», тобто невимовного Божого імені. Діонісій Ареопажіт використовує символічну концепцію імені, застосовуючи діалектику багатоіменності катафатичності та безіменності апофатичності, коли Бог перебуває вище будь-якого імені, розуму,

сутності як «Надсухий», «Надблагий», «Надмудрий», «Надпрекрасний» та ін., а імена Божі – не просто знаки, а «таємничі символи». Саме вони підводять розум людини до божественного світла, який неможливо ні осмислити, ні описати, адже «користуємося, говорячи про божественне, доступними нам символами. А від них прямуємо знову до непростой і цілісної істини розумових споглядань», власне «припиняємо розумову діяльність і досягаємо можливості понадсутнісного світла» (Dionisij Areopagit 1995, p. 276) [6, с. 276]. А тому «Істина-Добро-Краса» – це імена-реалії, Божественні енергії, «благодіючі промисли», у яких відкривається Бог світу у своєму «само одкровенні». Ці сили є проявами Бога, що виповідають його причетність до всього існуючого, вони багатоманітні, але їх множинність не порушує єдності Божого буття. Так, у Іоанна Дамаскіна ми бачимо їх в образі «поривань» і «рухів», у Григорія Палами – «нетварного світла», а у Діонісія Ареопігита – «променів Божества», «енергій».

Тут належить підкреслити, що у «Ареопігічному корпусі» Діонісія Ареопігита енергії розкривають імена Божі: Премудрість, Добро, Красу, Любов та ін., які є тим, що «після сутності». Це тільки зовнішні прояви стосовно Трійці, оскільки при непізнанні у своїй сутності Бог відкриває Себе у своїх енергіях, вказуючи на модуси Божественного буття.

Перше місце серед Божественних імен належить Благі (Добру) як всезагальній Причині, яка творить і є діяльною силою всього сущого, його першопричиною та кінечною ціллю. Адже Бог саме за своєю благістю благодіє «і творить, і створює, і животворить, і здійснює все» (Florovskij 1992, p. 105) [14, с. 105], розсіюючи свої надсутнісні промені всецільної благості. Таким чином, етична сутність Добра онтологізується, набуваючи значення творення всього існуючого, поширюючись як на суще, так і не-суще, уподібнюючись сонцю, яке все освітлює навколо себе. Не дивно, що світло у середньовічному мисленні виступає в образі Блага, до якого все причетне і до якого все прагне як до вищої мети, прообразу та ідеалу. Промені Блага пронизують світ, зберігають і животворяють його.

Божественна благість і Добро є «благоуханною красою», тому Бог як «краса надзвичайна» іменується «Над прекрасним», «Все прекрасним», «вищим за все прекрасне». Так серед онтологічних рівнів краси, у фокусі якої уможлиблюється розрізнення краси небесних істот та краси предметів і явищ матеріального світу, В. Бичков саме Божественній красі надає найвищого ієрархічного статусу. «В онтологічній ієрархії прекрасне – це один із головних показників буттєвості. Потворне ж говорить про відсутність краси і відповідно – буття» (Bychkov 1995, p. 533) [5, с. 533]. Печать Верховної краси лежить на всьому тварному існуванні і з її допомогою все пов'язується та гармонізується між собою, набуваючи узгодженості, міри, простоти й розмаїття. Відтак, у східній святоотцівській традиції особливе місце займає єдність «благі-прекрасне» як імена-реалії Бога у морально-естетичному поєднанні онтологічно рівних та тотожних сил – енергій, що створюють буття. З них все виникає, у них перебуває і до них прагне.

Добро приходить у світ від Божої любові, адже будучи Благом та Красою, Бог постає предметом любові, притягання, жаги, а тому Благо «виджерелюється» з любові. Оскільки Бог як Благо є Любов, він водночас і Краса, бо у ньому благо і краса співмірні. Середньовічна традиція надавала феномену любові тим більшою онтологічною довершеністю, чим більшою досконалістю

наділявся предмет любові. Доречно згадати, що у вченні Отців церкви досить часто на означення любові вживається термін «кенозис» (поняття «кенозис» у християнському віровченні значною мірою доповнюється «любов'ю-агапе», котра є любов'ю смиренною, сповненою внутрішніх духовних потенцій, що прагне всіх утішити і всіх простити), який є еквівалентом виснаженості (истощення) і означає свідоме жертвове зменшення свого змісту й значимості заради вищої мети. Якраз у прийнятті Богом людської обмеженої плоти та вільному сходженні на Хрест і маємо прояв цієї кенотичної, скерованої на весь людський рід жертвової любові.

Водночас Бог, будучи Творцем і Прообразом світу як Благо, Краса, Любов, є і Премудрістю, Умом, Словом, Істиною. Максим Сповідник у коментарях до «Ареопігітиків» Діонісія пише: «Бог Слово – сама по собі і воістину суцільна істина, що, по суті, є просте знання суцього» (Dionisij Areopagit 1995, p. 249) [6, с. 249]. Істина самототожна і рівна собі, найближче до неї знаходиться віра, відкриваючи шлях до простого знання істини. Отже, Бог-Істина стає основою всіх визначень і прообразів світу, а в облаштуванні дійсності – думкою Божою про тварний світ та його ідеальний образ. Адже Він – Всезнаючий, знає все досконало: можливе і дійсне, минуле, теперішнє і майбутнє, оскільки є Творець всього і все від Нього залежить, він носить в умі своєму ідеї всіх речей.

Тож якщо в античній культурі краса і гармонія космосу та його закономірна функціональність підпорядковувалась розумному порядку, а ідея Бога поставала логічним висновком споглядання світу, то християнський Бог відкривається не через логічні міркування, а через певний спосіб життя, заснований на особистісному зв'язку з Богом. Водночас, в античності справжньою метою людини є постійне прагнення душі до ідеї блага, через що вона набуває причетності до вічності. Саме така людина, яка постійно прагне до ідеалу досконалості внутрішнього та зовнішнього, гармонії душі і тіла, демонструє ту міру істини, добра і краси, що відповідає принципу калокагатії. Тоді як у вченні Діонісія Ареопігита «Істина-Добро-Краса» – найвищі орієнтири людського існування, де наскрізно проходить ідея про Божественні імена-реалії, енергії, що пронизують все існуюче і постають його причиною, першоначалом та кінечною ціллю. «Істина-Добро-Краса» в якості єдиних богонайменувань і творчо-енергійних сил перебувають у тісному взаємозв'язку. В цьому контексті Божественні імена як тотожності експлікуються в сенсі їх вищої причини та кінечних прагнень і стремлінь, а розуміння їх як зв'язаності подається у семантичному контексті, коли Бог оспівується або згадується одночасно в декількох своїх проявах – як Благо і Прекрасне.

Таким чином розмаїття теоретико-методологічних інтерпретацій вищих начал «Істина-Добро-Краса» античного та середньовічного світорозуміння задане світоглядними прерогативами відповідної епохи, зокрема: космоцентризмом та теоцентризмом. Вони, будучи глибоко укоріненими в культурно-історичний досвід людства, акумулювали в собі розмаїтість поглядів щодо взаємодії істини, добра та краси як глибинних начал достотності людського існування в світі.

Перспективою подальших досліджень постає виявлення особливості співвідношення вищих начал «Істина-Добро-Краса» в німецькій класичній філософії та їх естетичних трансформацій в романтичній традиції.

Бібліографічні посилання

1. Аверинцев С. С. Образ античности / С. С. Аверинцев –

СПб.: Азбука-классика, 2004. – 480 с.

2. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев – М.: Наука, 1977. – 320.

3. Бердяев Н. Дух и реальность / Н. Бердяев – М.: АСТ ; Х.: Фолио, 2003. – 679 с.

4. Бердяев Н. Философия свободы / Н. Бердяев – М.: АСТ ; Х.: Фолио, 2003. – 732 с.

5. Бычков В. В. Aesthetica patrum : Эстетика отцов церкви / В. В. Бычков – М.: Ладомир, 1995. – 593 с.

6. Дионисий Ареопagit. О Божественных именах. О мистическом богословии Д. Ареопagit – СПб.: Глаголь, 1995. – 370 с.

7. Доброхотов А. Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А. Л. Доброхотов – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 248 с.

8. Василий Великий. Творения иже во святых отца нашего Василия Великого архиепископа Кесарии Каппадокийской / В. Великий – М.: Паломник, 1993. – Ч. 3. – 496, VIII, [2] с.

9. Григорий Богослов. Собрание творений: в 2 т. / Г. Богослов – Минск: Харвест ; М.: АСТ, 2000. – Т. 1. – 832 с.

10. Иоанн Дамаскин. Точное изложение православной веры: творение святого отца нашего Иоанна Дамаскина / И. Дамаскин. – Ростов-на-Д.: Братство святого Алексия: Приазов. край, 1992. – 464 с.

11. Никитин Е. П. Духовный мир: органический космос или разбегающаяся вселенная? / Е. П. Никитин // Вопросы философии. – 1991. – № 8. – С. 3–12.

12. Лосев А. Ф. История эстетических категорий / А. Ф. Лосев, В. П. Шестаков – М.: Искусство, 1965. – 374 с.

13. Платон. Бенкет / Платон // Читанка з історії філософії: у 6 кн, Кн. 1: Філософія стародавнього світу. – К., 1992. – С. 131–142.

14. Флоровский Г. В. Восточные отцы V–VIII веков / Г. В. Флоровский – М.: Паломник, 1992. – 260 с.

Залужна А. Е. «Истина-Добро-Красота» в контексте античной калокагатийности и ареопагитических «имен-реалий»

Осуществлен анализ особенности античного и средневекового истолкования проблемы единства познавательных, морально-этических и эстетических интенций человека, которые аккумулировались у высшем троеначалии «Истина-Добро-Красота». Отслежено, что космоцентрический характер человека античного миропонимания в его стремлении к идеалу совершенства демонстрирует ту меру истины, добра и красоты, которая соответствует принципу калокагатии, тогда как в средневековом мышлении «Истина-Добро-Красота» – имена-реалии, Божественные энергии, в которых Бог открывается миру в своем самооткровении.

Ключевые слова: истина, добро, красота, калокагатия, имена-реалии, Божественные энергии.

Zaluzhna A. J. «Truth-Good-Beauty» in the context of antique kalokagathia and areopagitic «names and realia»

УДК 291.7

В. В. Золотухіна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУТНІСТЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАНАТИЗМУ

Розглядається сутність та природа релігійного фанатизму за допомогою наукового доробку вітчизняних і зарубіжних філософів, релігієзнавців, психологів.

Ключові слова: релігійний фанатизм, релігійна віра афект, ідеал, егоцентризм, соціум, авторитет.

Сутність релігійного фанатизму. Фанатизм завжди поділяє світ та людство на дві частини, на два ворожих табори, тобто для фанатика всі, хто не розділяють його думки, світобачення є ворогами. Така людина не бачить багатоманітності світу, цінності того, що кожна особистість є унікальною та її бачення на світ є також важливим. Фанатична особа вбачає у цьому лише загрозливу силу, що може зруйнувати

The article deals with the peculiarity of antique and medieval interpretation of the problem of unity of cognitive, moral and ethical and aesthetic intensions of a person, which have been accumulated in the higher trinity «Truth-Good-Beauty». It is tracked that the cosmocentric character of a man of an antique world-view in his desire for ideal of perfection demonstrates the measure of truth, good and beauty which meets the principle of kalokagathia; while in the medieval thinking «Truth, Good, Beauty» are the names and realia, Divine energies (Dionysius the Areopagite), in which God opens Himself to the world in His self-revelation.

Keywords: truth, good, beauty, kalokagathia, names and realia, Divine energies.

References

Averincev S. S. 1997, *Pojetika rannevizantijskoj literatury* [Poetics of the Early Byzantine literature], Nauka publ, M.

Averincev S. S. 2004, *Obraz antichnosti* [Image of antiquity], Azbuka-klassika publ, SPb.

Berdjaev N. 2003a, *Duh i real'nost'* [Spirit and Reality], AST publ, M.

Berdjaev N. 2003b, *Filosofija svobody* [The Philosophy of Freedom], AST publ, M.

Bychkov V. V. 1995, *Aesthetica patrum: Jestetika otcov cerkvi* [Aesthetica patrum: Aesthetics of the Church Fathers], Ladomir publ, M.

Dionisij Areopagit. 1995, *O Bozhestvennyh imenah. O misticheskom bogoslovii* [On the divine name. About mystical theology], Glagol publ, SPb.

Dobrohotov A. L. 1986, *Kategorija bytija v klassicheskoj zapadnoevropejskoj filosofii* [In the category of being a classical Western philosophy], Mosk. un-t publ, M.

Florovskij G. V. 1992, *Vostochnye otcy V–VIII vekov* [Eastern Fathers of V–VIII centuries], Palomnik publ, M.

Grigorij Bogoslov. 2000, *Sobranie tvorenij: v 2 t.* [Collected works: in 2 vol] Harvest publ, Minsk.

Ioann Damaskin. 1992, *Tochnoe izlozhenie pravoslavnoj very: tvorenje svjatogo otca nashego Ioanna Damaskina* [Exact Exposition of the Orthodox Faith: the creation of our Holy Father John Damascus], Bratstvo svjatogo Aleksija: Priazov. kraj publ, Rostov-na-D.

Losev A. F. 1965, *Istorija jesteticheskikh kategorij*, Iskusstvo publ, M.

Nikitin E. P. 1991, *Duhovnyj mir: organicheskiy kosmos ili razbegajushhajasja vseennaja?* [Spirit World: organic space or run up the universe?], *Voprosy filosofii* [Problems of Philosophy], № 8, S. 3–12.

Platon. 1992, *Benket, Chitanka z istorii filosofii: u 6 kn, Kn. 1: Filosofija starodavn'ogo svitu* [Feast, Reading on the History of Philosophy: Vol 6, Vol. 1: The philosophy of the ancient world], K.

Vasilij Velikij. 1993, *Tvorenija izhe vo svjatyh otca nashego Vasilija Velikogo arhipiskopa Kesarii Kappadokijskoj* [Creation ilk in our holy father Basil the Great, Archbishop of Caesarea in Cappadocia], Palomnik publ, M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

уявляв собі єдиною істотою. Це страшне спрощення полегшує боротьбу. Все це нагадує ревнивця, якого всюди хочуть завести в оману, він бачить лише зрадників, істина його ідеї є головним, тому вона не може піддаватися сумнівам або обговоренню. Любов, відданість єдиному викликає параною пов'язану зі змовою всіх проти нього. Фанатика дуже важко повернути у реальність, майже неможливо. Людина, одержима манією переслідування, яка відчуває себе оточеною ворогами, – дуже небезпечна істота, вона завжди робиться гонителем, вона-то переслідує, а не його переслідують.

Велику роль у діяльності фанатичної особи відіграють афекти від страху. Афект, як і будь-який інший емоційний процес, являє собою психофізіологічний процес внутрішньої регуляції діяльності, і відображає несвідому суб'єктивну оцінку поточної ситуації. Його унікальними характеристиками є короткочасність і висока інтенсивність, в поєднанні з вираженими проявами в поведінці і роботі внутрішніх органів. Зміст і характер афектів людей зазнає значних змін під впливом суспільства, і вони можуть виникати також у створених соціальних відносинах, наприклад, в результаті соціальних оцінок і санкцій. Афект завжди виникає у відповідь на вже сформовану ситуацію, мобілізуючи організм і організовуючи поведінку так, щоб забезпечити швидку реакцію на неї (Burlak 2003) [1]. Тобто фанатичний стан людини можна пов'язати зі страхом перед певним злом, боротьбу з ним і страх отримати поразку. Справді, у великій мірі релігійний фанатизм викликається любов'ю перед «правильними» силами, але й протилежним – великим страхом перед ворогом. З цього може слідувати, що якщо була можливість виліковувати від страху, то нетерплячість і фанатизм теж відступали.

Однією із основ будь-якого фанатизму також є пошук чогось абсолютно чистого, ідеального, абсолютного. Будь-який фанатизм прагне покращити неідеальну дійсність. Адже світ, в якому царить лише наука, розум і розрахунок у певний проміжок часу здається холодним і безбарвним, який не може задовольнити основні екзистенціальні потреби людини. Саме з цього моменту у багатьох людей з'являється депресія та потреба у релігії, надприродній потужності, довірі, що все менше може надавати складений раціональний світ. Людина у такий спосіб намагається знайти для себе відповіді на тяжкі запитання, які заважають їй повноцінно жити. Проте тим самим вона не знаходить точних відповідей, просто з'являється певний об'єкт чи суб'єкт, або просто ворог, який стає причиною всіх запитань, що не давали людині спокою.

Дуже часто фанатиків сильно пригнічують сховані сумніви в вірі та бунтівні імпульси. «К. Г. Юнг називав фанатизм «братом сумніву». Великою суворістю віри, аскетизмом фанатики намагаються компенсувати «шип в тілі» (Koncen 2011, p. 79) [2, с. 79]. Коли вони інтенсивно шукають блаженство, тим самим вони збуджують екзистенційний страх. Релігійні фанатики постійно шукають прояви зла, що загрожують його вірі чи церкві – тому нерідко існування диявола їм здається більш реальним, ніж сам бог. Тим самим для фанатика є властивим постійний стан бадьорості, яким вони привертають інших людей при першому ж симптомі байдужості оточуючих.

За своєю суттю релігійний фанатизм – явище, що

має соціальний характер. «Людина не може бути фанатичною тоді, коли вона поставлена перед богом; вона робиться фанатичною тоді, коли вона поставлена перед людьми» (Berdjaev 2000) [3]. Ортодоксальні фанатичні форми створені не по відношенню до бога, а по відношенню до людей.

Фанатик – егоцентрист, у нього безжалісне відношення до всього, крім самого себе, бо в ньому міститься істина. «Егоцентризм – нездатність індивіда змінити вихідну пізнавальну позицію до деякого об'єкту, думку чи поданням поєднується з зосередженістю особистості на власних цілях, навіть якщо це суперечить його досвіду, інформації» (Velikij tлумachnij psihologichnij slovník, p. 142) [4, с. 142]. Егоцентрист колись не може, а колись і не хоче зрозуміти, що люди – інші, не як він, що інші люди на багато речей дивляться по своєму, а не як він, що у них свої і погляди, й потреби. Навколишній світ для егоцентрика не цікавий, особливо внутрішній світ інших людей. Перш за все егоцентрику цікавий світ самого себе, аж до самозакоханості. Тому фанатик – егоцентрист цілком віддається тому єдиному і безжалісно руйнує все інше. Релігійний фанатизм, як показує історія людства, відіграє руйнівну роль, у ньому виявляються деструктивні сили суспільства.

У багатьох випадках фанатична особа прив'язана до певного авторитету, проте вона ототожнює його з собою, тобто сам фанатик хоче мати авторитетний характер, адже саме він несе істину, знає всю правду, тому може відноситися до групи обраних, не таких як всі. Адже для людської психіки дуже приємно знати, що ти єдиний серед всіх несеши істину.

Егоцентризм фанатика будь-якої ідеї, якого-небудь вчення виражається в тому, що він не бачить людської особистості, неухважний до особистого людському шляху, він не може встановити ніякого відношення до світу особистостей, до живого, конкретного людського світу. Фанатик знає лише ідею, але не знає людини, не знає людини і тоді, коли бореться за ідею людини. Але він не сприймає і світу ідей інших, ніж його власні, нездатний увійти в спілкування ідей. Він звичайно нічого не розуміє і не може зрозуміти; саме егоцентризм позбавляє його здатності розуміння. Він зовсім не хоче переконати в істинності чого-небудь, він зовсім не цікавиться істиною. Інтерес до істини виводить із замкнутого кола егоцентризму.

Перш за все фанатиком стає людина, яка має проблеми з нервовою системою, є невірноваженою, присутні фізичні вади та слабке критичне мислення. Як зазначав Е. Фромм, у фанатика досить розвинений крайній нарцисизм, тому така людина будує свій власний світ мрій, у якому вона всемогутня, найкраща і, врешті-решт, непереможна. І цей зовнішній ілюзорний світ вона переносить на зовнішнє оточення. Свої релігійні догми, переконання така людина вважає абсолютними; вона постійно намагається ідентифікуватися з ними. Фанатик, охоплений ідеєю, позасвідомо шукає неправди, а влади (Fromm 1992) [5].

Фанатизм поширюється, по-перше, у періоди, коли відбувається занепад віри, по-друге, у моменти, коли змінюються духовні орієнтири людей, по-третє, коли життя суспільства починає переважати нові культурні, духовні течії. Основними методами фанатичного ставлення до предмета віри є навіювання і самонавіювання. Фанатизм є крайнім

виявом релігійної віри, де головну роль відіграє чуттєво – емоційний чинник, який здатен змінювати, дезінтегрувати особистість.

«Насправді існує один простий і дуже ефективний критерій віднесення тих чи інших станів до трансперсональних чи до патологічних. Якщо переживання цього стану (чи цих станів) веде до деградації (психологічної, фізичної, соціальної, професійної, інтелектуальної) особистості, то його варто віднести до патологічних. Якщо такої депривації не спостерігається чи ж, навпаки, транс-персональний досвід стимулює творчий розвиток і реалізацію особистості, то його, безперечно, неможна віднести до психопатології» (Danilin 2002, р. 38) [6, с. 38].

Отже, людина, що має наявне перебільшене сприйняття та виявлення релігійної віри не завжди може визначатися фанатиком, адже фанатизм у своїй сутності несе деструктивний характер власне особистості та його оточенню. Проте, якщо людина занурившись у релігійну віру отримує саморозвиток, а не само деградацію – це не можливо ототожнювати з фанатизмом.

Використовуючи психодинаміку релігійної віри в осіб із характерною фанатичною поведінкою, А. Г. Данилін виділяє наступні етапи її формування:

1) етап залучення. На цій фазі одні, постійні члени релігійної громади дестабілізують і заплутують в суперечностях потенційного адепта. Інші – намагаються викликати в нього довіру, надають допомогу й радять, як подолати ці суперечності. Вони поводять себе як члени дружної спільноти, у якій панує взаєморозуміння і підтримка, тобто виробляють довіру та симпатію до себе;

2) етап введення в учення. Мета цього етапу – посилення контролю над думками й почуттями, основне завдання – знайомство з доктриною та психологічна прив'язка людини до релігійних догм, приписів, які сповідують члени релігійної громади. Ця задача вирішується на лекціях, курсах, відео переглядах тощо. Активно використовуються психотерапевтичні техніки і групові динамічні процеси із застосуванням психокорекційних технік впливу. Використовується аутосугестія. Ці методи сприяють формуванню потрібної особистості з новою ідентичністю, системою цінностей та мотивацією, готовою бути членом цієї «родини»;

3) етап поривання контактів із колишнім оточенням. На цьому етапі життя наведеної особи (потенційного релігійного фанатика) протікає вже в групі. Групові інтереси витісняють особисті, переривається зв'язок з родиною та друзями. Повністю змінюється стратегія життя. У свідомості домінують ірраціональні уявлення про світ, емоційно – чуттєвий чинник переважає над раціональним осмисленням;

4) етап відчуження. Повний розрив із близькими, сім'єю та ізоляція від світу. Домінують тільки інтереси групи. Сенсорна депривація, поєднана з таким стилем життя, сприяє оживленню «архаїчного мозку», що призводить до стимулювання уяви, фантазій, мрій. Цей процес посилюється застосуванням психотехнік;

5) етап зміцнення прихильності до вчення, утвердження цінності саме цієї релігійної спільноти. Залежність від Учителя, який здійснює контроль над свідомістю адепта, посилюється і досягається його

повна ідентифікація із членами секти (Danilin 2002) [6].

Проте всі чинники, що зазначалися вище є вже наслідком потрапляння людини у релігійне середовище, а основне коріння людського фанатизму закладені в перший період розвитку, на ранніх, таємничих початках буття, де отримується довіра до світу. Вже потім утворюються параноїдно – шизоїдні стани, що радикально розділяють світ на добро та зло, та з позиції психології – це базова характеристика будь – якого фанатизму.

Психолог Отто Кернберг називає ненависть «охолодженою лютю», сильним агресивним афектом людини, який різноманітним способом пов'язаний з установками та характером і розповсюджується на всі форми людської діяльності. Ненависть направляє на певний «злий об'єкт», який визиває у людини страх і почуття переслідування. В якій формі ненависть направлена на те, щоб контролювати об'єкт, тримати його як най далі від себе, а в більш виразній формі – садистські йому нашкодити чи знецінити його. Сильну ненависть людина направляє на знищення злого об'єкта, щоб забрати сильне почуття загрози і, разом з тим, позбутися від власної ненависті. Це є най гнітючий та болісний афект в психічному житті людини. Зізнаватися собі у власній ненависті – досить соромно. Тому людині притаманно приховувати ненависть за моральними позиціями. Саме ненависть підтримує фанатичні ідеї людини, які намагаються заперечувати деструктивне в людській екзистенції (Koncen 2011) [2].

Типовим для фанатичного переживання є постійне нашарування примітивних фантазій на реальні переживання. Результатом цього є демонізація, проєктивне ототожнення противника з абсолютно злими об'єктом, що може викликати у противника такий же ворожий почуття та часто приводить до ескалації взаємного насилля. В основі фанатичних образів ворога можливо помітити ірраціональні фантазії відносин.

Люди та групи поводять себе фанатично тоді, коли щось або хтось пригнічує головні прив'язки до «фундаменту» їх екзистенції. Це – віра, мораль, справедливість, істина. В найзагальнішому значенні фанатизм – це «реакція на загрозу психіки шляхом мобілізації сил організму» (Koncen 2011, р. 38) [2, с. 38]. Деякі психологи вважають, що така реакція генетично закладена в людині, проте у деяких людей при суспільно – історичних кризах виявляє більш сильний вплив на поведінку.

Велике значення при вивченні феномену фанатизму відіграє ідентичність. Ідентичність в найзагальнішому значенні – психосоціальне змішане поняття, що визначає складний, постійний процес адаптації суб'єкта до свого соціального середовища. З суб'єктивної точки зору ідентичність – відчуття, цілісне, незмінне Я – це є джерелом волі, це – центр переживань, відчуття самостійної, окремої самості, яка все – таки належить соціуму.

Велику роль відіграє не тільки реальна зовнішня загроза, але й осквернення групових і релігійних символів сприймають як загрозу ідентичності. Якщо говорити про ідентичність, то вона присутня у кожній людині як дещо непостійне, що захоплює та відпускає відчуття людини та груп, це як можливість людського буття. В кожній людині закладені забобони,

ненависть, радикалізм. Кожен може піддаватися фанатичним емоційним реакціям або періодам фанатичного протягом життя. Проте з іншої сторони зустрічаються групи людей, для яких фанатичне стає природним, воно починає весь час знаходитися в ядрі ідентичності. Тому в часи криз фанатичні особи беруть ініціативу в свої руки та ведуть за собою маси, що часто призводить до жакхливих руйнувань.

Фанатизм в своєму початковому виявленні – внутрішня двоякість, поглинання ідентичності етичними ідеалами. Частіше за все до фанатизму схильні люди, які розвили (навіть не усвідомлено) дивні зв'язки з родиною, традицією, які є лояльними та відповідальними, проте совість робить особистість педантичною та категоричною. Такі люди часто мучаться через протиріччя, високої ідеалізації образів батьків і прихованої ненависті, строгого аскетичного ідеалу та високої чуттєвості, сильної потреби в вірі та від прихованих сумнівів. З багатьох етичних принципів людина обирає одну цінність, за яку вона береться з неприродним фанатизмом, в той час як інші цінності для неї не мають значення. З цього витікає типове розділення совісті: поки фанатик ідентифікує себе з добрим принципом, він проєцирує все темне, небездоганне на противника ідеали та переслідує їх, ніби то не відчуваючи провини під тиском примітивних імпульсів свого Я. боротьба може закінчитися лише тоді, коли Я знищить всі джерела зовнішнього зла, доб'ється тотальної перемоги над злом, яке бути назавжди усунуте з людського життя.

Розглянувши поняття та сутність релігійного фанатизму, є можливість розглянути класифікацію цього феномену. Так Петер Концен подає розгорнуту класифікацію, що розкриває багато аспектів фанатизму, сюди входять:

1) споконвічний фанатизм – палке спонукання, що головним чином знаходиться в психіці людини, в внутрішній мотивації та в структурі особистості людини. Споконвічний фанатик цілком і повністю охоплений ідеєю, вірою, його ідентичність та відчуття цінності життя повністю залежать від виконання його місії, що затуляє всі інші аспекти життя.

2) індукований фанатизм зустрічається там, де людей за допомогою зовнішнього впливу, масової наснаги чи навіювання втягують в радикальний емоційний стан. Це можуть бути члени релігійних сект, терористичних груп, які все своє життя присвячують ідеям і рухам.

3) ідейний фанатизм – це, коли в центр сприйняття швидко перетворюється ідея, фантазія, бачення. В легкій формі це може проявлятися як особисті комплекси, виконання клятв, наполегливе відстоювання своїх прав. Проте тяжка форма ідейного фанатизму проявляється у палкому переконанні релігійного бачення, що однобічно нав'язувалися Я. такі люди відчувають, що повинні підкоряти одній ідеї всі свої прагнення, проте найчастіше таке самознищення приводило до знищення цінностей самої ідеї.

4) фанатизм форми – це наполегливе втілення ідеї. Необхідність фанатично захищати літургію, обряд, слідкувати за виконанням людей саме форми дійства. Найменше відхилення від цього визиває у фанатичної особи ірраціональний гнів.

5) конструктивний фанатизм закладає у людини генетично та є моделлю реакції, що допомагає

вижити при зовнішній небезпеці. Тут основну роль відіграють стихійний гнів і пристрасть, коли люди борються з жакхливою несправедливістю.

6) деструктивний фанатизм – злаякісна пристрасть. Маніакальна потреба людини в проєкції, зведення себе в статус судді. Такого виду фанатизм зв'язаний з ненавистю, це є життєвим захворюванням, що рано чи пізно приводить до самознищення чи знищення інших.

7) палкий фанатизм проявляється, коли сильне збудження та напруга стає природним станом. Палких фанатиків легко впізнати. Їх схильність до випадків гніву чи ейфорії визиває відчуження, а іноді потіху у оточуючих людей.

8) холодний фанатизм контролюється свідомим розрахунком і довготривалим міркуванням. Він приховується за раціональним і контролем, але разом з тим вродженою поведінкою. Досить важко помітити в зовнішності смертельну рішучість. Для цієї форми фанатизму є типовим суміш лютої волі та холодного самоконтролю, з якими завзято переслідують ціль. Саме такі фанатики здатні вичікувати, тонко відчувати ситуацію, поки не приходить час атакувати.

9) німий фанатизм проявляється у людей або груп за допомогою внутрішньої агресії, що подавляється за допомогою віри в пекла чи диявола, мученицьким ідеалом аскетизму. Проте, якщо тільки спробувати піддати сумніву істинність поглядів таких людей, моментально проявляється упертість і непохитність їх збоченої віри, може спалахнути фанатична агресія проти противника їх переконань.

10) експансивний фанатизм намагається привернути інших людей в свою віру, займається місіонерською діяльністю. Ідентичність такого виду фанатиків зрослась з розповсюдженням їх послання. Вони не знають поняття толерантності, для них існує лише світло віри та темрява невіри. Вони постійно проводять повчання або навернення в свою віру (Koncen 2011, p. 48–51) [2, с. 48–51].

Частіше за все фанатизм асоціюють з чимось дуже наполегливим, проте інтенсивність, з якою відстоюються фанатичні ідеї є різною:

1) м'який фанатизм, на цій стадії частини людської самості – дружба, інтереси, робота – лежать поза фанатичного комплексу й лише незначно піддаються впливу зі сторони. Людина є ще готовою до діалогу та спів розумінню. Проте для багатьох особистостей є характерним швидкий перехід від м'якого фанатизму до жорстокого.

2) жорсткий фанатизм характеризується абсолютною безкомпромісністю та смертельною стійкістю, ціль завжди оправдовує засоби (Koncen 2011, p. 51) [2, с. 51].

Дуже важко зробити розрізнення на практиці інтенсивності фанатизму, адже за проявом м'якого фанатизму, діалогу та дружелюбності можуть скриватися тактичні кроки людини для реалізації власної ідеї.

Отже, підводячи підсумки першого розділу можливо зробити наступні висновки: для релігійного фанатика не існує багатоманітного світу. Це – суб'єкт з максимально звуженим світосприйняттям, який одержимий однією ідентичністю. В нього нещадне ставлення та зле ставлення до всього та всіх, крім одного – релігійної віри. Фанатик вірить в те, що є єдине, що рятує, все інше – губить. Тому потрібно

цілком віддатися цьому єдиному та нещадно винищувати все інше, весь багатоманітний світ.

Фанатизм характеризується доведеною до крайньої міри пристрасною відданістю релігійним ідеям та догматам, що поєднується з високим ступенем ідентифікації людини із цими явищами. Вони нездатні до компромісу та діалогу з іншими людьми, неухильні в наслідуванні релігійних положень у практичному житті, мають високий ступінь релігійної мотивації та поза релігійної поведінки. Фанатики є нетерплячими до людей з іншими релігійними переконаннями, тому виникає на меті прагнення будь-якими засобами нав'язати іншим свої світоглядні установки.

Багато науковців у різних галузях науки досліджують феномен релігійного фанатизму та фанатизму взагалі. Кожен з них відкриває нові аспекти, доповнюючи один одного та розкриваючи цей феномен все глибше та глибше. Проте він все рівно залишається проблемою людства, що має деструктивний характер та є мобілізуючою силою для населення світу.

Бібліографічні посилання

1. Бурлак С. М. Соціальна природа релігійного фанатизму / С. М. Бурлак // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003, №2. – С. 164–169.
2. Концен П. Фанатизм. Психоанализ этого ужасного явления / П. Концен – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2011 – 388 с.
3. Бердяев Н. А. О фанатизме, ортодоксии и истине [Електронний ресурс] / Н. А. Бердяев, 2000. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/berdyaev/fanatizm.html>
4. Великий тлумачний психологічний словник: у 2 т. / [авт.-уклад. Роберт А.]. — Т. 1 (А – О); Пер. з англ. – М.: Вече, ФСЄ, 2000 – 592 с.
5. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
6. Данилин А. Г. LSD. Галлюциногены, психоделия и феномен зависимости / А. Г. Данилин. – М.: ЗАО Изд-во Центрополиграф, 2002. – 521 с.

Золотухина В. В. Суть религиозного фанатизма

Рассматриваются суть и природа религиозного фанатизма с помощью научных трудов отечественных и зарубежных философов, религиоведов, психологов.

Ключевые слова: религиозный фанатизм, религиозная вера, аффект, идеал, эгоцентризм, социум, авторитет.

Zolotuhina V. The essence of religious fanaticism

Considered the essence and nature of religious fanaticism through scientific papers domestic and foreign philosophers, theologians and psychologists.

Keywords: religious fanaticism, religious belief, affect, ideal, self-centered, society, authority.

References

- Berdjaev N. A. 2000, O fanatizme, ortodoksii i istine [About fanaticism, orthodoxy and truth] [Electronic source] – viewed: <http://www.vehi.net/berdyaev/fanatizm.html>
- Burlak S. M. 2003, Social'na priroda religijnogo fanatizmu [Social nature of religious fanaticism], Nauka. Religija. Suspil'stvo [Science. Religion. Society]. №2., pp. 164–169.
- Danilin A. G. 2002, LSD. Gallucinogeny, psihodelija i fenomen zavisimosti [LSD. Hallucinogens, psychedelia and the phenomenon of dependence], ZAO Izd-vo Centropoligraf publ, M.
- Fromm Je. 1992, Dusha cheloveka [The soul of man], Respublika publ, M.
- Koncen P. 2011, Fanatizm. Psihoanaliz jetogo uzhasnogo javlenija [Fanaticism. Psychoanalysis is the heinous crime], Izd-vo Gumanitarnyj Centr.

Velikij tлумachnij psihologichnij slovník: u 2 t [Great Explanatory psychological vocabulary]. 2000, Vechе, M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

ЗМІСТ ПОЛІТОЛОГІЯ

Реутов Є. В.	Детермінанти довіри адміністративно-політичному керівництву	3
Батюк Д. А., Кисленко Р. В.	Політичний імідж України в ЗМІ зарубіжних країн	10
Денисова А. Ю.	Чорний PR. Український досвід на прикладі парламентських виборів 2012	14
Кисленко Р. В., Батюк Д. А.	Типологія гібридних політичних режимів	18
Борисенко С. С.	Дослідження ставлення мешканців Дніпропетровської області щодо якості, доступності медичної допомоги та перспективах її реформування	23
Абасов Ф. Р.	ІКТ як політичний фактор у розвитку економіки	31
Арабаджи Ю. І.	ЄврАзЕС: перспективи розвитку співробітництва незалежних держав	35
Везірова Л. А.	Роль ЗМІ в міжнародних політичних процесах	45
Віннічук О. В.	Ризик vs невизначеність: політологічний аспект	50
Вонсович С. Г.	Політична криза як чинник транзиту	54
Голубчук В. С.	Реформування системи соціальних стандартів та гарантій на основі західноєвропейського досвіду	58
Голуб'як (Абрамчук) Н.	Сутність та науковий фундамент регіональної політики	63
Гришин О. Е.	Блогосфера як інструмент сучасної політики: активність і культура молоді	67
Дементьєва В. В., Кваша О. П.	Становлення християнської церковної організації як найважливішого політичного інституту Київської Русі	71
Дорош Л. О., Хім М. К.	Україна та ЄС: суперечності та виклики співробітництва	76
Дубовик Н. А.	Ліберальна демократія в історичній ретроспективі українського суспільства та сучасні реалії	80
Жеребятнікова І. В.	Проблеми трансформації рівня політичної культури в сучасному українському соціумі	83
Житнікова Т. О.	Особливості політичного маніпулювання в Україні	88

ФІЛОСОФІЯ

Залужна А. Є.	«Істина–Добро–Краса» в контексті античної калокагатійності та ареопагітичних «імен–реалій»	91
Золотухіна В. В.	Сутність релігійного фанатизму	94

СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТОЛОГИЯ

Реутов Е. В.	Детерминанты доверия административно-политическому руководству	3
Батюк Д. А., Кисленко Р. В.	Политический имидж Украины в СМИ зарубежных стран	10
Денисова А. Ю.	Черный PR. Украинский опыт на примере парламентских выборов 2012	14
Батюк Д. А., Кисленко Р. В.	Типология гибридных политических режимов	18
Борисенко С. С.	Исследование мнения жителей Днепропетровской области о качестве, доступности медицинской помощи и перспективах ее реформирования	23
Абасов Ф. Р.	ИКТ как политический фактор в развитии экономики	31
Арабаджи Ю. И.	ЕврАзЭС: перспективы развития сотрудничества независимых государств	35
Везирова Л. А.	Роль СМИ в международных политических процессах	45
Винничук О. В.	Риск vs неопределенность: политологический аспект	50
Вонсович С. Г.	Политический кризис как фактор транзита	54
Голубчук В. С.	Реформирование системы социальных стандартов и гарантий на основе западноевропейского опыта	58
Голубьяк Н. Р.	Сущность и научный фундамент региональной политики	63
Гришин О. Е.	Блогосфера как инструмент современной политики: активность и культура молодежи	67
Дементьева В. В., Кваша А. П.	Становление христианской церковной организации как важнейшего политического института Киевской Руси	71
Дорош Л., Хим М.	Украина и ЕС: противоречия и вызовы сотрудничества	76
Дубовик Н. А.	Либеральная демократия в исторической ретроспективе украинского общества и современные реалии	80
Жеребятникова И. В.	Проблемы трансформации уровня политической культуры в современном украинском социуме	83
Житникова Т. О.	Особенности политического манипулирования в Украине	88

ФИЛОСОФИЯ

Залужна А. Е.	«Истина-Добро-Красота» в контексте античной калокагатийности и ареопагатических «имен-реалий»	91
Золотухина В. В.	Суть религиозного фанатизма	94

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

Reutov E.	The determinants of trust administrative and political leadership	3
Batyuk D., Kyslenko R.	The political image of Ukraine in foreign media	10
Denisova A.	Black PR. Ukrainian experience on the example of parliamentary elections 2012	14
Batyuk D., Kyslenko R.	Typology of hybrid political regimes	18
Borysenko S.	Dnepropetrovsky region population's opinion about quality and availability of medical care and ways of health reformations study	23
Abasov F.	ICT as a factor in the development of political economy	31
Arabadgi Y.	The Euro Asiatic Economic Cooperation (EuroAsEC): the perspective cooperation of independent states	35
Vezirova L.	Role of media in international political processes	45
Vinnychuk O.	Risk vs uncertainty: political science perspective	50
Vonsovich S.	Political crisis as a factor in transit	54
Golubchuk V.	Reform of social standards and guarantees system based on western experience	58
Golubyak N.	Nature and science foundation of regional policy	63
Grishin O.	The blogosphere as a tool of modern politics: the activity and the culture of the young people	67
Dementieva V. Kvasha A.	Genesis of the Christian church organization as the key political institution of the Kievan Rus	71
Dorosh L., Khim M.	Ukraine and EU: contradictions and challenges of cooperation	76
Dubovik N.	Liberal democracy in historical perspective and contemporary Ukrainian society realized	80
Zherebyatnikova I.	Problems of transformation of the level of political culture in modern Ukrainian society	83
Zhitnikova T.	Features of political manipulation in Ukraine	88

PHILOSOPHY

Zaluzhna A. J.	«Truth-Good-Beauty» in the context of antique kalokagathia and areopagitic «names and realia»	91
Zolotuhina V.	The essence of religious fanaticism	94

Наукове видання

**ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ
В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ**

Науковий журнал

Випуск 6 (1)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15512-4048Р від 25.08.2009 р.

Редактор В. І. Пащенко
Технічний редактор О. Г. Тит

Підписано до друку 31.05.2013 Формат 60х84 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум друк арк. 17,9. Обл. – вид. арк. 21,00.
Тираж 100 прим. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22. 04. 2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list. ru